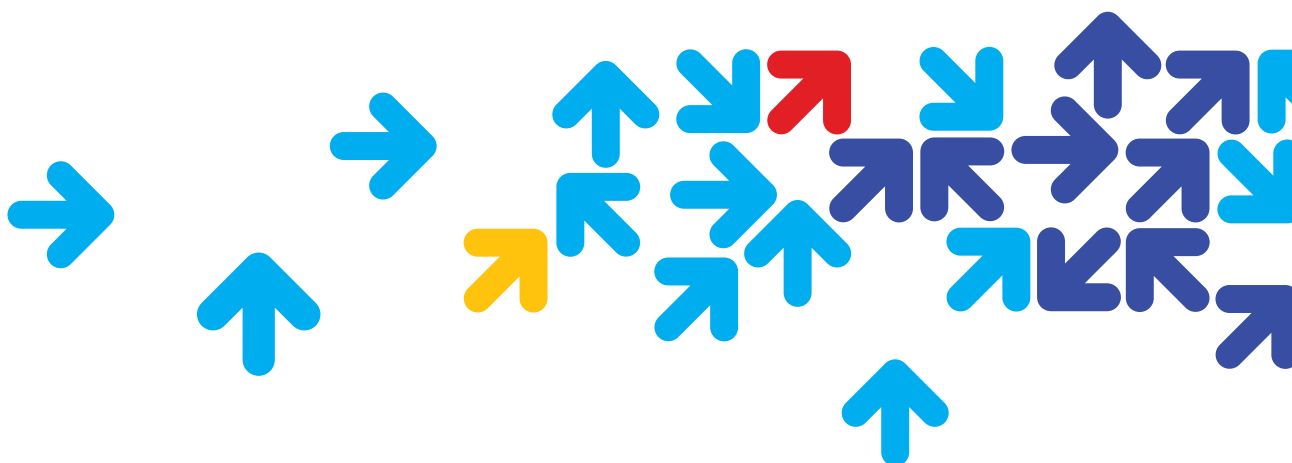

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ЗА ПЕРИОД ОД 2019. ДО 2021. ГОДИНЕ

Издавач

Министарство просвете Републике Србије

За издавача

Бранко Ружић, министар просвете

Дизајн и прелом

Агенција Цитлик

Штампа

ДМД штампарија, Београд

Тираж

100

ИСБН

ISBN-978-86-7452-087-1

Национални извештај о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. године је интегрални део пројекта „Унапређени равноправни приступ и завршавање предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна образовна подршка“, који су заједнички покренули Министарство просвете, Делегација Европске уније у Србији и УНИЦЕФ.

Садржај и ставови изнети у публикацији су ставови аутора и не одражавају ставове Министарства просвете, Делегације Европске уније и УНИЦЕФа.

Београд, новембар 2022.

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ЗА ПЕРИОД ОД 2019. ДО 2021. ГОДИНЕ

УВОДНА РЕЧ

Национални извештај о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. године је наставак праксе Министарства просвете, започете израдом првог Националног извештаја о инклузивном образовању за период од 2015. до 2018. године. Извештај који је пред вама показује резултате рада Министарства просвете које координира рад целокупног образовног система, како би се омогућио континуитет у унапређивању праведности, доступности и отворености образовног система. Извештај приказује системске новине и унапређења која су уведена у периоду 2019-2021. године, али и изазове и препреке са којима смо се суочавали у периоду ковид-19 кризе приликом планирања, реализације, координирања и праћења инклузивног образовања.

Налази овог извештаја представљају и смернице за даљи развој образовних политика, посебно оних које су усмерене на децу и ученике из осетљивих друштвених група. Приказани су синергији са проценама, циљевима и планираним мерама и активностима Стратегије развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године. Извештај је показао да су значајни помаци начињени у развоју правног и стратешког оквира, чија је круна доношење Стратегије развоја образовања и васпитања, као и у јачању механизма прикупљања података, успостављању нових модела подршке деци и ученицима којима је потребна додатна образовна подршка и оснаживању капацитета професионалаца у области образовања.

Иако је ковид-19 донео нову реалност и утицао на сваку активност и све системе, систем образовања успео је да се брзо организује и обезбеди наставак образовања учењем на даљину, али су и две и по године образовања у ситуацији високих ризика од заражавања вирусом Ковид 19 носиле са собом значајне изазове и тешкоће. На неке од њих успешно смо одговорили, док су неки и даље пред нама, пре свега они који се односе на даље усмеравање посебне пажње према ученицима који се налазе у осетљивом положају и којима је потребна додатна подршка да би остварили свој пуни потенцијал.

У периоду који је обухваћен извештајем, на снагу су ступила два важна правилника: Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту (2019) и Правилник о ресурсном центру (2021). Формиран је Одсек за људска и мањинска права у образовању и ангажовано 37 саветника спољна сарадника за инклузивно образовање, 24 за образовање на језицима националних мањина и 74 за заштиту од насиља и дискриминације. У предшколским установама и школама било је ангажовано 260 педагошких асистената. На процени потреба за додатном образовном, здравственом

и социјалном подршком је радило 139 инерресорних комисија, а за 1841 дете је обезбеђена услуга личног пратиоца. Реализовано је 378 обука кроз које је компетенције за инклузивно образовање унапредило близу 10.000 запослених.

Повећан је обухват деце до 3 године програмима предшколског васпитања и образовања и први пут у последњих десет година је већи од 30%. У 2021. години 2273 деце је укључено у ПВО уз примену мера индивидуализације. Број ученика који се образује по ИОП-у основним школама се повећао и у 2021. години се 8.890 ученика образовало по ИОП 1 (1,74%), а на основу ИОП 2 се образовало 5.435 (1,06%). Стопа осипања деце ромске националности је смањена за 7%. Током школске 2020/21. године ученици мигранти/тражиоци азила похађали су наставу у 22 основне школе, а образовањем је било обухваћено 85% мигрантске популације основно школског узраста, док је у просеку обухват деце миграната средњим образовањем од 15-30%.

Ови и други резултати представљени у извештају показују да можемо успети у овом процесу искључиво кроз квалитетну интерресорну сарадњу, као и да је у наредном периоду потребно да све расположиве ресурсе усмеримо ка даљем унапређивању и имплементацији прописа и ка успостављању одрживости достигнутих позитивних промена.

Полазећи од налаза овог извештаја и предложених праваца развоја, Министарство просвете наставља да посвећено ради на даљем унапређивању образовног система, поклањајући посебну пажњу деци којој је потребна додатна образовна подршка, са циљем да се сваком детету обезбеди квалитетно инклузивно образовање, засновано на принципима једнакости и отворености.

МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

Бранко Ружић

ЗАХВАЛНИЦА

У изради овог извештаја учествовали су: Јелена Марковић (консултанткиња УНИЦЕФ-а), Анамарија Вичек (државна секретарка Министарства просвете), др Снежана Вуковић (шефица Одсека за људска и мањинска права у образовању), Љиљана Симић (сарадница за инклузивно образовање Министарство просвете), Тања Ранковић, Марина Старчевић Цвико и Наташа Јовић (Канцеларија УНИЦЕФ-а у Србији). Захваљујемо се колегиницама и колегама из Министарства просвете и Канцеларије УНИЦЕФ-а у Србији који су својим увидима допринели квалитету овог извештаја, и релевантним институцијама које су нам уступиле податке за потребе израде извештаја, а нарочито Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања, Заводу за унапређивање образовања и васпитања, Републичком заводу за социјалну заштиту, Републичком заводу за статистику и Сталној конференцији градова и општина.

САДРЖАЈ

	УВОДНА РЕЧ	4
	ЗАХВАЛНИЦА	6
	САДРЖАЈ	7
	ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА	8
	САЖЕТАК	9
	EXECUTIVE SUMMARY	30
I	Увод – контекст у коме се одвија образовање у периоду 2019–2021.	50
II	Извештај о инклузивном образовању: циљеви и изазови	56
III	Међународни ослонци за унапређивање инклузивног образовања	58
IV	Република Србија у односу на међународне обавезе	61
V	Законски оквир у Републици Србији	68
VI	Стратешки оквир у Републици Србији	80
VII	Институционални капацитети и механизми	86
VIII	Капацитети и механизми на локалном нивоу	90
IX	Капацитети и механизми на нивоу образовних установа	97
X	Иницијално образовање и стручно усавршавање запослених у систему образовања	102
XI	Праћење инклузивног образовања	110
XII	Финансирање инклузивног образовања	110
XIII	Релевантне иницијативе и пројекти	123
XIV	Инклузивно образовање у Републици Србији – обухват деце	130
XV	Квалитет инклузивног образовања	151
XVI	Релевантност инклузивног образовања	163
XVII	Дискриминација	167
XVIII	Механизми и ефекти мера подршке за децу и породице	174
Анекс I	Међународни ослонци за унапређење инклузивног образовања	198
Анекс II	Законски оквир у Републици Србији	202
Анекс III	Пројекти и иницијативе од значаја за унапређење инклузивног образовања	220

ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА

АПАС	Асоцијација педагошких асистената Србије
АТ	асистивна технологија
EASNIE	Европска агенција за посебне потребе и инклузивно образовање
ИО	инклузивно образовање
ИОП	индивидуални образовни план
ИРК	интерресорна комисија за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету, ученику и одраслом
ФОСС	Фондација за отворено друштво Србија
ЈИСП	јединствени информациони систем просвете
ЈОБ	јединствени образовни број
МДУЛС	Министарство за државну управу и локалну самоуправу
МИО	Мрежа за подршку инклузивном образовању
МПНТР	Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
НАРНС	Национална асоцијација родитеља и наставника Србије
ОЦД	организација цивилног друштва
ПА	педагошки асистент
ППП	припремни предшколски програм
ПУ	предшколска установа
ПВО	предшколско васпитање и образовање
ЦОР (SDG)	циљеви одрживог развоја
СКГО	Стална конференција градова и општина
СРОС	Стратегија развоја образовања Републике Србије до 2020. године
СРОВРС	Стратегија развоја образовања и васпитања Републике Србије до 2030. године
ТИО	Тим за инклузивно образовање
УНИЦЕФ	Дечији фонд Уједињених нација
ЗООВ	Закон о основном образовању и васпитању
ЗОСОВ	Закон о основама система образовања и васпитања
ЗПВО	Закон о предшколском васпитању и образовању
ЗСОВ	Закон о средњем образовању и васпитању
ЗТ	Заједничко тело за подршку у раду и координацију надзора над радом интерресорних комисија за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету, ученику и одраслом
ЗУОВ	Завод за унапређивање образовања и васпитања
ЗВКОВ	Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања

Национални извештај о инклузивном образовању за период 2019–2021. године има за циљ да прикаже актуелно стање и напредак у односу на претходни извештајни период, кључне изазове и правце развоја у циљу даљег повећања обухвата, унапређења квалитета, праведности, ефикасности и релевантности инклузивног образовања. У извештају су описане кључне политике и мере на националном и локалном нивоу те на нивоу образовних институција, које имају утицај на положај осетљивих група деце/ученика и њихових породица у систему образовања.

Од увођења законских реформи 2009. године у Републици Србији остварује се континуирани напредак у спровођењу инклузивног образовања. Значајне измене законског оквира који је релевантан за унапређење инклузивног образовања, започете 2017. године, интензивно су настављене у периоду 2019–2021, пре свега кроз усвајање подзаконских аката на свим нивоима система предунверзитетског образовања. Извештаји о праћењу и унапређивању инклузивног образовања из перспективе испуњавања међународних обавеза и обавеза Републике Србије у процесу придруживања Европској унији показују да је Република Србија предузела низ политика, мера и активности у складу са међународним смерницама. Србија је у великој мери реформисала законодавни, стратешки и институционални оквир у областима релевантним за остваривање и заштиту права деце из осетљивих група, укључујући измене у области образовања и антидискриминације, као и подизања капацитета за примену инклузивног образовања на нивоу образовних установа, на локалном и на националном нивоу. Реформе су интензивно настављене и кроз усвајање нове Стратегије развоја образовања и васпитања до 2030. године. Ревидиран је и систем процене потреба и пружања додатне подршке ученицима и породицама из осетљивих група у систему образовања.

Због ситуације изазване пандемијом ковида-19 и увођења ванредног стања у марту 2020. године, успостављено је учење на даљину за сву децу у Србији, а новонастала ситуација је захтевала додатну и специфичну врсту подршке за образовање деце из осетљивих група. **Министарство просвете, науке и технолошког развоја је припремило Упутство за школе о укључивању деце из осетљивих друштвених група и ученика којима је потребна додатна подршка у условима ванредног стања и организовању образовно-васпитног рада учењем на даљину.** Додатне препоруке су упућене школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом како би се, кроз учење на даљину и подршку деци и породицама, у највећој мери омогућило учење и дневне рутине које су важне за децу. Написано је и Упутство за организовање рада Комисија за

процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету, ученику и одраслом у условима ванредног стања, а ревидиран је документ Стручно упутство и смернице за спровођење завршног испита на крају обавезног образовања за ученике којима је потребна додатна образовна подршка у условима пандемије и онлајн наставе.

Обухват деце

Један од кључних стратешких циљева Републике Србије представља повећање обухвата деце и унапређивање праведности образовног система. **Међутим, подаци показују одређене негативне трендове када је у питању обухват деце на свим нивоима предуниверзитетског образовања.**

У периоду од 2019. до 2021. године обухват деце до 3 године програмима предшколског васпитања и образовања се повећава, а 2020/2021. године је први пут у последњих десет година већи од 30%.

Обухват деце од 3 до 5,5 година је последњих година показивао тренд раста и 2019/2020. године је износио 66%, али је 2020/2021. године дошло до смањења обухвата деце овог узраста за око 3 процентна поена (63%). Сличан тренд бележи се и у обухвату деце обавезним припремним предшколским програмом – највећи обухват деце био је 2017/2018. године и износио је 98%, док је 2020/2021. године обухват износио 96%, што се може повезати са пандемијом ковида-19 и низом епидемиолошких мера које су спроведене, укључујући и периоде затварања предшколских установа и школа. **Програме предшколског васпитања и образовања, посебно оне који нису обавезни, и даље карактерише низак ниво укључености деце из осетљивих друштвених група.** У погледу опште укључености девојчица и дечака у систем предшколског васпитања и образовања нема значајнијих разлика, али подаци MICS студије из 2019. године показују да само 7% ромске деце која живе у подстандардним насељима узраста 3 до 5 година похађа неки од предшколских програма у односу на 61% деце из опште популације, док обавезни припремни предшколски програм похађа 76% деце која живе у ромским насељима у односу на 97% деце из опште популације. Бележи се значајан тренд повећања обухвата деце ромске националности обавезним припремним предшколским програмом за 20%. Обавезни припремни предшколски програм похађа 76% деце која живе у подстандардним насељима (52% дечака, 48% девојчица) у односу на 97% деце из опште популације.

Податак да је стопа обухвата деце основним образовањем у Србији у опадању и да је у периоду извештавања испод 95% свакако захтева додатну анализу. Стопа завршавања основне школе се такође смањује, па 2021. године 4% ученика није завршило основну школу или је одустало од школовања. Разлике су и даље значајне

када су у питању деца из ромске популације у односу на децу из опште популације. Обавезним основним образовањем није обухваћено 8% деце ромске националности која живе у ромским насељима, а основну школу завршава 64% деце ромске националности, што је значајно ниже од стопе завршавања основне школе деце из опште популације. Подаци говоре да мере које се предузимају дају резултате, тако да 85,4% деце ромске националности уписује основну школу (49% дечака и 51% девојчица), од којих је 80,8% похађало припремни предшколски програм и то чини повећање од 15%. Бруто стопа уписа у 8. разред основне школе је 62%, док је стопа завршавања основне школе 64%. Смањено је осипање из система образовања за 7%.

Број ученика основношколског узраста који похађају наставу у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју у редовним школама и школама за образовање деце са сметњама у развоју смањује се последњих година, а повећава се број и удео ученика који се школује по индивидуалним образовним плановима ИОП1 и ИОП2 у основним школама.

Према подацима Републичког завода за статистику, обухват деце средњим образовањем је испод 90%, а нето стопа обухвата 2021. године показује тенденцију пада за 2,5 процентних поена у односу на 2019. годину. Иако постоји помак у односу на претходне године, разлика у обухвату деце ромске националности и деце из опште популације средњом школом је изразито висока и овај јаз се не смањује жељеном брзином. Само 28% деце која живе у ромским насељима уписује средњу школу, а број девојчица које уписују средњу школу је значајно мањи од броја дечака. Стопа преласка из основне у средњу школу за ромске ученике износи 52,6%, док је стопа завршавања 61%. Различити системи подршке и афирмативних мера дали су видљиве резултате. Стопа преласка у средњу школу за ученике ромске националности износи 52,6%, док стопа завршавања средње школе износи 61% што чини повећање за 20%. Сада је у средњим школама 27% девојчица ромске националности, а то је повећање за 12%.

По мерама афирмативне акције уписа у средње школе је у школској 2020/21. уписано 1894 ученика. Више од 65% уписаних путем афирмативне мере, а који су корисници стипендија имају и менторску подршку, те успешније завршавају средњошколско образовање. За последњих седам година укупно је додељено 6.533 стипендија ученицима ромске националности, од чега је 65% девојчица. Укупно се стипендира у 2020/21 школској години 1.213 ученика, а менторску подршку је пружало 150 ментора.

Када посматрамо децу која долазе из породица нижег социо-економског статуса, обухват деце средњим образовањем је такође низак и износи 79%. Повећава се број ученика у одељењима и школама за образовање ученика са сметњама у развоју у средњем образовању (број ученика се 2020/2021. године повећао за 327 у односу на 2018/2019. годину), али се повећава и број ученика који се образују на основу ИОП2 у редовним средњим школама.

Током овог периода, највећи број деце избеглица и миграната укључен је у образовни систем (преко 85%) и обезбеђена је значајна подршка, обезбеђивањем преко 10,000

допунских часова, и израдом преко 3,000 индивидуалних планова подршке, као и обезбеђивањем исхране и ИТ опреме за учење на даљину, више од 500 књига и уџбеника, и 650 комплета школског прибора.

Квалитет образовања

Унапређивање квалитета инклузивног образовања је континуирани процес и не може се посматрати изоловано од квалитета образовања у Републици Србији.

Србија има развијен систем спољашњег вредновања квалитета рада образовних установа, али пошто је току процес спољашњег вредновања образовних установама према ревидираним стандардима, још увек нема свеобухватних података о квалитету рада образовних установа према ревидираним стандардима који омогућавају прецизнију слику инклузивности установе.

Подаци из новог циклуса спољашњег вредновања показују да се међу најлошије оствареним показатељима налазе они који директно или индиректно говоре о степену инклузивности школа и да постоји значајан простор за унапређивање различитих аспеката рада образовних институција.

Међународна тестирања у којима Србија учествује и резултати завршног испита на крају основног образовања показују да постоји **значајна корелација постигнућа ученика са социо-економским карактеристикама деце и породица, као и да постоје значајне разлике у постигнућима у односу на степен социо-економске развијености локалне заједнице.** Подаци показују да постоје директне корелације између степена образовања и положаја на тржишту рада те да неповољни показатељи директно утичу на факторе сиромаштва и последично на повећан број корисника мера и услуга из система социјалне заштите за које се средства обезбеђују на националном и локалном нивоу. **Резултати завршног испита показују да ученици који су похађали наставу по ИОП1 показују значајно ниже резултате на завршном испиту од републичког просека, на сва три теста, као и ученици који су уписани у средње школе на основу афирмативне акције; ови подаци указују на значај даљег унапређења квалитета рада са ученицима из осетљивих група.**

Праведност образовања

Иако је учињен велики напредак у постављању законског и стратешког оквира којим се дефинишу забрана дискриминације и примена мера у случајевима

дискриминације по било ком основу, евидентно је да су у већем ризику од дискриминације деца са сметњама у развоју и инвалидитетом, деца ромске националности, али и деца из руралних средина и деца нижег социо-економског статуса. Зато у наредном периоду треба посветити нарочиту пажњу системима реаговања и праћења у случајевима дискриминације, усклађивању закона и других прописа који се тичу забране дискриминације те дефинисању и операционализацији принципа најбољег интереса детета у образовне и друге релевантне секторске правне прописе.

Институционални и људски капацитети

Капацитети на националном и локалном нивоу, на нивоу образовних институција и на нивоу запослених у систему образовања и васпитања представљају један од кључних фактора за унапређивање свих аспеката инклузивног образовања. **Министарство просвете улаже сталне напоре на јачању компетенција запослених у систему образовања.** Континуирано стручно усавршавање запослених одвија се непосредно, путем онлајн платформи и кроз различите облике учења. Извештаји показују да колаборативно стручно усавршавање унутар образовних установа добија све већу примену па је израђено неколико образовних портала и платформи за учење на даљину и размену информација за запослене у образовним институцијама. Изазови су и даље евидентни на нивоу иницијалног образовања наставника у Србији, будући да студијски програми не обухватају компетенције наставника за инклузивно образовање. Бројни тимови који се формирају на нивоу образовних установа представљају значајан ресурс за унапређивање и праћење реализације инклузивног образовања, а усвајањем **Правилника о педагошком и андрагошком асистенту** створени су услови за наставак рада на ширењу мреже педагошких асистената.

Институционални капацитети унапређени су и кроз формирање и институционализацију мрежа за подршку инклузивном образовању и јачање капацитета и улоге просветних саветника.

Успостављена је **Мрежа практичара за подршку предшколском васпитању и образовању и именовано је 47 чланова ове мреже, а изабрано је и 327 саветника спољних сарадника** чија је улога да пружају стручну помоћ запосленима у систему образовања и васпитања, између осталог за унапређење мера којима се спречава осипања деце, подршку инклузивном образовању, заштиту од насиља и образовање националних мањина.

Настављене су активности на трансформацији улога и унапређивању рада школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, нарочито тако што је успостављена функционална веза између редовних школа и школа за ученике са

сметњама у развоју и инвалидитетом и тако што је јасније дефинисана улога ових школа у подршци редовним школама. Донет је Правилник о ресурсном центру.

Формирање различитих савета те координационих и међуресорних тела на националном нивоу представља значајан предуслов за координацију рада различитих сектора, као и за унапређење и усклађивање законског оквира и за примену и праћење ефеката мера које се реализују. Међутим, **рад ових тела се не одвија у континуитету**, недостаје систем праћења и вредновања резултата, планирање се заснива на подацима, а **често нема јасног дефинисања наредних корака и праћења испуњавања постављених циљева**.

За ефикасну примену квалитетног инклузивног образовања од изузетног су значаја капацитети и механизми на нивоу локалних самоуправа. Иако су успостављени значајни капацитети и механизми на локалном нивоу (попут интерресорне комисије, мобилних тимова за инклузију Рома и Ромкиња, координатора за ромска питања, здравствених медијаторки, савета за здравље, различитих мрежа и удружења), примена и праћење инклузивног образовања и даље представљају изазов. **На локалном нивоу често недостају одговарајући модели и механизми који омогућавају, подржавају и унапређују образовну и социјалну инклузију деце из осетљивих група.** Локалним самоуправама недостају ресурси за планирање и финансирање образовних политика, а у посебно неповољној позицији су локалне самоуправе нижег степена развијености.

Мониторинг и прикупљање података

Највећи помак у систему праћења у претходном периоду представља успостављање Јединственог информационог система просвете који је постао оперативан у марту 2021. године, као и увођење јединственог образовног броја. Дефинисани су структура и садржај базе Јединственог информационог система просвете и скуп индикатора који ће се користити у сврху аналитичког извештавања. Извршена је допуна и корекција листе индикатора за Јединствени информациони систем просвете који се односе на функционални статус детета и ученика и планирано је повезивање ове базе података са релевантним базама других система. Иако је Законом о основама система образовања и васпитања прописано да јединица локалне самоуправе прикупља извештаје о раду интерресорних комисија, о предложеној подршци и о њеним ефектима најмање два пута годишње, овај процес и даље не функционише у неким јединицама локалне самоуправе. **У процесу праћења инклузивног образовања изазове још увек представљају** међусекторска координација у праћењу и извештавању о инклузивном образовању, то што различити ресори који прикупљају податке о деци и ученицима из осетљивих група користе различите класификације и дисагрегације података, као и то што подаци често нису разврстани по релевантним социо-економским карактеристикама и нема дисагрегираних података о осетљивим групама деце (пре свега о деци ромске националности и деци са сметњама у развоју и инвалидитетом).

Ефикасност инклузивног образовања

Када је у питању **финансирање инклузивног образовања**, најзначајнија новина је планирано увођење наменских трансфера за образовне установе које раде у мање развијеним срединама према идентификованим потребама образовних установа и локалних самоуправа. Буџетске класификације на локалном и националном нивоу отежавају праћење расхода за мере подршке које су значајне за инклузивно образовање, а изазов представља и то што не постоји међусекторско буџетирање нити праћење система свеобухватне подршке и финансирања за дете односно породицу из осетљивих група.

Мере подршке

У претходних неколико година унапређене су мере за повећање обухвата и квалитета инклузивног образовања те мере подршке за спречавање осипања деце из образовног система. Поред континуираног унапређивања закона и других прописа, мере и механизми подршке за децу/ученике и породице реализују се на националном, локалном, школском и предшколском нивоу.

Учињени су значајни помаци у подршци образовању деце из ромске популације кроз стипендије, афирмативне мере уписа у средње школе и унапређену подршку ученицима приликом преласка из основног у средње образовање, као и кроз менторску подршку.

Унапређени су системи подршке на нивоу образовних институција кроз изградњу капацитета запослених, повећање броја педагошких асистената, израду планова за спречавање осипања деце и препознавање деце у ризику од осипања, а повећан је број личних пратилаца за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Додатно су регулисани рад интерресорних комисија и пружање додатне подршке ученицима из осетљивих група. Међутим, и даље недостају системски начини за праћење мера и механизма додатне подршке које препоручује интерресорна комисија, праћење остваривања додатне подршке на нивоу јединице локалне самоуправе и праћење ефеката мера додатне подршке за дете/ученика и породице. Осим на системском нивоу, успостављање и примена различитих механизма подршке одвија се и кроз пружање подршке различитим пројектима и иницијативама међународних организација и организација цивилног друштва.

У овом периоду повећан је број педагошких асистената, па је у школској 2020/21. години укупно ангажовано 260 педагошких асистената, који пружају подршку у основним школама и предшколским установама.

У одговору на кризу изазвану ковид-19 обезбеђено је преко 1,890 таблет рачунара за 30 најугроженијих школа у којима се образују ученици ромске националности, као и 250 рачунара за педагошке асистенте са циљем унапређивања приступа учењу на даљину за ученике ромске националности. Реализована је обука за 900 наставника, и додељена су неповратна средства за школе за формирање Клуба за учење у којима се обезбеђују услови за онлајн учење за ученике који немају те услове у кући. У овом периоду је обезбеђено и 3,000 ТоуВох пакета за најсиромашније породице (ромске породице које живе у подстандардним насељима и друге породице), децу која живе у прихватним центрима и центрима за азил, хранитељским породицама и установама социјалне заштите, како би се подржале активности учења кроз игру у кућним условима.

Повећан је број корисника услуге лични пратилац на 1841 (625 корисника више на крају 2020. у односу на 2019. годину), и повећан је број лиценцираних пружалаца услуге лични пратилац на 1741 (530 личних пратилаца више на крају 2020. у односу на 2019. годину).

Изградња капацитета и подршка развоју инклузивног образовања

Значајан број запослених у образовању је обухваћено различитим програмима јачања капацитета у претходних три године. До краја 2019. године готово половина наставника запослених у школама у Србији (48%) је обучена за реализацију наставе усмерену на исходе (више од 18.000). У систему предшколског васпитања и образовања у обукама за примену нових Основа програма је од 2019. до 2021. године, учествовало више од 9.500 практичара и стручних сарадника. Више од 13.000 запослених у систему образовања и васпитања обухваћено је обукама за унапређење капацитета за пружање додатне подршке деци/ученицима у систему образовања у претходне 3 године, а преко 2,000 запослених прошло је обуке за превенцију осипања деце из образовног система.

У циљу обезбеђивања пуне примене Правилника о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части и достојанства личности, више од 450 просветна саветника и инспектора је у току 2020/21. године похађало обуку, а израђена је видео обука за запослене у школама која има за циљ оснаживање компетенција наставника за примену Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, коју је прошло преко 6,000 запослених у образовању до августа 2021. године.

Креирана је Национална образовна платформа (НОП) за учење на даљину као и Портал – Заједница учења педагога и психолога (ПИР портал) који су доступни на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања.

МПНТР улаже константне напоре на јачању компетенција запослених у систему образовања за укључивање деце избеглица и миграната у систем образовања и до 2021.

године знања и вештине за рад у области образовања ове групе деце унапредило је више од 4,000 васпитача, наставника, директора и стручних сарадника. Реализовано је стручно усавршавање 1,800 наставника и стручних сарадника за унапређивање вештина и знања у раду на смањењу стреса у процесу миграција и примени новог програма наставе и учења за предмет Српски као страни језик.

Дугорочни циљеви и стратешка опредељења

Повећање обухвата деце из осетљивих група, пре свега деце ромске националности на свим нивоима образовања, и смањење стопе одустајања од школовања ромских дечака, а пре свега девојчица.

Повећање броја деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама и предшколским установама, уз адекватан систем подршке те повећање обухвата деце из резиденцијалних установа системом образовања.

Унапређење капацитета запослених на свим нивоима образовања и васпитања и обезбеђивање кадрова који на нивоу образовних институција дају стручну и додатну подршку запосленима, породицама и деци из осетљивих група.

Сензибилисање запослених, родитеља и шире јавности за подршку инклузивном образовању.

Превенција дискриминације и насиља, укључујући и родно засновано насиље у образовном систему.

Даље усаглашавање закона и других прописа на националном нивоу и усаглашавање са међународним и европским законодавством те успостављање механизма за ефикасно праћење примене закона односно мера и активности предвиђених националним стратешким документима.

Подршка јединицама локалних самоуправа и изградња њихових капацитета за спровођење инклузивног образовања, посебно у мање развијеним локалним самоуправама.

Унапређење релевантности и финансирања инклузивног образовања.

Даљи правци развоја

Повећање обухвата и спречавање осипања деце из образовног система

У наредном периоду је важно наставити са проширењем капацитета за предшколско васпитање и образовање и са унапређењем мера за повећање обухвата деце свих узраста предшколским васпитањем и образовањем. Посебну пажњу треба усмерити на повећање обухвата деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и деце ромске националности обавезним припремним предшколским програмом и треба пружити додатну подршку породицама из осетљивих група у периоду транзиције између припремног предшколског програма и основне школе, кроз сарадњу различитих институција на локалном нивоу и кроз успостављање квалитетније сарадње предшколских установа и основних школа. Да би се повећао обухват деце предшколским васпитањем и образовањем, треба даље радити на успостављању диверсификованих програма и на програмима за повећање свести о важности предшколског васпитања и образовања за сву децу и његове педагошке функције. Континуирана изградња капацитета локалних самоуправа треба да буде усмерена на унапређење процеса планирања и рационализације система образовања, као и на унапређење примене Уредбе о критеријумима за приоритетни упис деце у систем предшколског васпитања и образовања.

Неопходно је повећање обухвата деце ромске националности основним и средњим образовањем те интензивирање мера за спречавање осипања деце из система образовања, уз посебно интензиван рад на нивоу образовних институција и локалне заједнице.

У наредном периоду потребно је усмерити се на доследну примену принципа најбољег интереса детета приликом доношења одлуке о укључивању у образовање и избора школе.; такође, посебну пажњу треба усмерити на обухват деце која су у установама социјалне заштите и укљученост деце са вишеструким сметњама у развоју у систем образовања.

Важно је успоставити системске начине сарадње на локалном нивоу који могу да омогуће адекватну транзицију деце у систем средњег образовања, наставити и интензивирати напоре да се повећа обухват деце ромске националности системом средњег образовања и донети мере за спречавање осипања деце из осетљивих група из средњег образовања уз примену инструмената за процену ризика и успостављање адекватне и континуиране подршке.

Важно је иницирати и спроводити истраживања различитих аспеката инклузивног образовања као и других аспеката који су важни за социјалну и образовну укљученост деце у систем образовања, ради добијања квалитетних података и информација од значаја за доношење на доказима заснованих одлука у даљим реформама инклузивног образовања и унапређивања социјалне инклузије за свако дете.

Посебну пажњу у наредном периоду треба посветити праћењу обухвата деце из осетљивих група свим системима образовања и треба обавити додатне анализе које ће омогућити да се сагледају разлози за смањење обухвата деце.

Механизми и мере подршке за децу и породице

Потребно је уводити нове мере подршке и континуирано унапређивати постојеће мере подршке (закон који уређује ученички и студентски стандард, правилник који уређује утврђивање приоритета за упис у предшколску установу, Правилник о упису ученика у средњу школу), као и препознавати нове циљне групе и афирмативне мере за упис ученика у средњу школу.

Поред праћења ефеката мера на унапређење образовног статуса деце из осетљивих група, у наредном периоду се мора радити на унапређењу система финансирања, интензивнијој подршци јединицама локалне самоуправе, унапређењу рада и трансформацији улога школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и успостављању боље синергије са редовним школама.

Кроз законе у области образовања и одговарајуће подзаконске прописе морају се адекватније прописати те прецизније и потпуније дефинисати и уредити хоризонтална и вертикална транзиција деце и ученика. Осим подршке транзицији деце из основног у средње образовање, неопходно је унапредити сарадњу предшколских установа и основних школа како би се успоставио бољи систем транзиције деце између ова два система.

Измене и допуне Правилника о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом којима би се обезбедило да се рестриктивније мере, као што је одлагање уписа у основну школу и упис у школу за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, не примењују пре него што се искористе друге потенцијално адекватне мере додатне подршке прописане Правилником.

Потребно је унапредити планирање и реализацију мера подршке на локалном нивоу, на основу мапирања потреба и кроз подршку за израду локалних акционих планова за унапређење инклузивног образовања како би се обезбедио партиципативни процес планирања мера и механизма и уважиле специфичности, потребе, ресурси и изазови различитих локалних заједница.

Потребно је унапредити примену инструмената и механизма за утврђивање ризика од напуштања школе на нивоу образовних институција, а у сарадњи са различитим институцијама на локалном нивоу треба направити и реализовати континуиране системе подршке за децу и породице.

Неопходне су и измене правилника који уређује организацију, нормативе и стандарде рада центра за социјални рад како би се прописало да ризик од раног напуштања школовања и осипања из образовања буде основ за додељивање водитеља случаја.

У наредном периоду фокус у пружању подршке мора се померити са детета ка породици и морају се успоставити интегрисани механизми подршке за целу породицу кроз сарадњу различитих институција и различитих система.

На националном нивоу је важно осигурати да релевантна тела и органи (попут Савета за права детета, Министарства за бригу о породици и демографију, Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарства здравља, Министарства за људска и мањинска права и друштвени дијалог, итд.) посвете већу пажњу даљем развоју инклузивног образовања и иницирању механизма и мера подршке за децу и породице у складу са својим мандатима.

Неопходно је даље радити на унапређењу нормативних решења и унапређењу финансирања мера подршке за децу и породице на локалном и националном нивоу (пре свега на унапређењу мера које се односе на превоз деце, обезбеђивање исхране, прилагођених уџбеника и наставних средстава), као и на унапређењу праћења реализације мера које препоручује интерресорна комисија.

Потребне су промене у правном оквиру које се односе на приступачност (на пример, увођење обавезе да јавне установе у разумном року учине своје објекте приступачним у складу са важећим стандардима приступачности), као и детаљније правно уређење остваривања права на разумно прилагођавање уз бесплатну и доступну асистивну технологију (у оквиру система образовања, социјалне заштите и здравствене заштите) за дете и ученика коме је таква врста подршке потребна и на основу процена заснованих на социјалном моделу сметњи у развоју и инвалидитета.

Унапређивање квалитета инклузивног образовања

У наредном периоду је важно да се континуирано и системски ради на неговању културе самовредновања, као и на повезивању процеса самовредновања, спољашњег вредновања и развојног планирања установе.

Треба креирати дескрипторе за инклузивно образовање који ће пратити стандарде квалитета рада установа и приручник за спољне евалуаторе како би се обезбедио додатни алат за објективну процену показатеља важних за процену квалитета инклузивног образовања.

Да би се побољшала постигнућа ученика и постигла већа праведност у систему образовања, морају се анализирати проблеми и недостаци са којима се суочавају школе у слабије развијеним општинама и предузети неопходни кораци за унапређење услова рада и учења.

Ради постизања веће праведности у образовању и ублажавања социјалних разлика морају се даље унапређивати мере подршке за ученике који се школују по индивидуалном образовном плану, као и за ученике који долазе из социо-економски угрожених породица и децу из ромске популације.

Неопходна је даља изградња капацитета образовних установа за унапређење рада са децом из осетљивих група, а пре свега додатна подршка за школе које остварују ниске резултате у процесу спољашњег вредновања.

Унапређивање релевантности инклузивног образовања

Да би се унапредиле мере за повећање релевантности инклузивног образовања, у наредном периоду је важно нарочиту пажњу усмерити на даљи развој везе између система образовања и тржишта рада. Такође је важан даљи развој дуалног образовања, развијање прецизних смерница за школовање деце из осетљивих група уз уважавање специфичности и потреба ученика из различитих циљних група, унапређење капацитета запослених у систему образовања и послодаваца те успостављање и праћење мера подршке за децу и њихове породице.

У наредном периоду нарочито треба обратити пажњу на унапређење концепта завршног испита и матуре у средњем образовању у контексту инклузивног образовања.

Спречавање дискриминације

Треба обавити додатна истраживања у образовним институцијама о појавама дискриминације код запослених, као и међу ученицима и родитељима.

Потребно је редовно пратити реаговање образовних институција у случајевима дискриминаторног понашања и поштовање закона и других прописа.

Важно је даље усклађивање законске и подзаконске иницијативе са европским и међународним стандардима и усклађивање националног антидискриминационог законодавства, пре свега Закона о спречавању особа са инвалидитетом са кровним Законом о забрани дискриминације.

Треба прописати додатне родно осетљиве мере превенције и заштите од дискриминације девојчица из осетљивих група и ускладити прописе у области образовања са Законом о родној равноправности. Мере подршке инклузивном образовању, кроз систем образовања, здравствене и социјалне заштите, треба даље развијати тако да одговоре на специфичне потребе девојчица из осетљивих група (попут девојчица са сметњама у развоју, девојчица ромске националне припадности, девојчица у ризику од сексуалне експлоатације и дечјих и раних бракова, те девојчица у ризику од прераног напуштања образовања).

У наредном периоду је важно наставити са програмима изградње капацитета запослених у систему образовања, као и са програмима који унапређују поштовање различитости на нивоу образовних институција.

Потребна је детаљна анализа садржаја наставних планова и програма како би се уклонили стереотипи и дискриминаторни садржаји.

Потребно је препознати и у закон увести концепт разумног прилагођавања као основа за дискриминацију.

Унапређивање законодавног и стратешког оквира

Даље унапређење правних норми које обезбеђују право детета на квалитетно инклузивно образовање и операционализацију принципа најбољег интереса детета, у образовним, као и у законима који уређују социјалну и здравствену заштиту и одговарајућим подзаконским прописима који би ближе уредили поступак утврђивања најбољих интереса детета у овим областима, те критеријуме, мерила и индикаторе процене. При операционализацији овог принципа треба, са једне стране, обезбедити довољну прецизност, а са друге потребну флексибилност.

Праћење примене закона и даље усаглашавање закона и других прописа са међународним уговорима које је потврдила Република Србија, међународним стандардима и искуствима и наученим лекцијама из праксе, је потребно како би се обезбедили услови за даље унапређење инклузивног образовања.

Потребно је даље усаглашавање закона из области образовања и других сектора, пре свега социјалне заштите, здравства, забране дискриминације, права деце, у складу са препорукама међународних тела, организација и институција (укључујући даље усклађивање терминологије у прописима из области образовања, социјалне и здравствене заштите којима се уређује право на додатну подршку за децу из осетљивих група).

Уређење улоге, услова и начина рада школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и развојних група предшколских установа и одељења за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом при редовним школама, у складу са принципима и правцима развоја инклузивног образовања.

Уређење хоризонталне и вертикалне транзиције детета и ученика на свим нивоима образовања, и обезбеђивање руковођења најбољим интересима детета при доношењу одлука о одлагању уписа деце у основну школу, односно одлуке о упису у одређену врсту школе или о наставку школовања.

Проширивање пописа послова јединица локалне самоуправе и обавеза финансирања додатне подршке за дете/ученика/одраслог како би се обезбедило јасније сагледавање обавеза локалних самоуправа у обезбеђивању услова за унапређивање образовне и социјалне инклузије.

Унапређење процеса планирања и праћења акционих планова у свим областима како би се унапредили реализација и праћење остваривања стратешких циљева. Од кључне важности је да се акциони планови који прате стратешке документе редовно доносе те да мере и циљани резултати буду квантификовани како би било могуће да се прати њихова реализација и све промене стања.

Даље развијање и спецификовање конкретних планова акција за инклузивно образовање у складу са међународним стандардима и идентификованим изазовима из претходног периода. У складу са Стратегијом развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године, акциони план мора детаљније развити мере усмерене ка трансформацији улоге школа за образовање ученика са сметњама у развоју у ресурс подршке деци и ученицима са сметњама у развоју и деци из других осетљивих група у инклузивном образовању, мере усмерене ка развоју и усвајању методологије за праћење и мерење осипања и раног напуштања образовања за различите нивое образовања, и мере спречавања осипања, посебно водећи рачуна о родном аспекту осипања и раног напуштања школовања.

Нови акциони план би требало да садржи мере унапређења праћења инклузивног образовања, кроз развој постојећих механизма прикупљања података, развој механизма праћења на националном и локалном нивоу и израду годишњих/периодичних националних извештаја о инклузивном образовању, као реализације опредељења Стратегије развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године да се одлуке доносе на основу доказа.

Јачање међусекторске сарадње и људских капацитета на свим нивоима предуниверзитетског образовања, али и унутар различитих сектора на националном и локалном нивоу, како би се омогућила ефикасна реализације предвиђених мера.

Унапређена међусекторска сарадња и координација су, осим у спровођењу мера, неопходне и приликом израде нових стратешких докумената (Стратегија развоја социјалне заштите, Стратегија деинституционализације и сл.) како би се ускладила терминологија и омогућило планирање кохерентног сета мера за децу из осетљивих група у циљу подршке социјалној укључености и образовању осетљивих група.

Успостављање редовног дијалога између различитих сектора, институција система, међународних и домаћих невладиних организација и донатора.

Изградња капацитета за инклузивно образовање

У наредном периоду је важно наставити са јачањем капацитета институција за спровођење и праћење инклузивног образовања и унапредити ефикасност, квалитет и редовност рада савета, одбора и радних тела, пре свега Заједничког тела, како би се постигла пуна координација између различитих сектора и одрживост различитих механизма и процеса.

Треба наставити са јачањем капацитета у образовним институцијама и школским управама, као и са даљим унапређењем мреже ментора и саветника спољних сарадника који имају значајну улогу у пружању директне подршке образовним институцијама и запосленима у раду са децом и породицама из осетљивих група.

У наредном периоду је важно синхронизовати и успоставити бољу координацију рада просветних саветника и саветника спољних сарадника кроз израду заједничких програма обуке и друге активности за изградњу капацитета.

У наредном периоду треба унапредити капацитете јединица локалне самоуправе да у складу са законима планирају системе подршке за децу из осетљивих група: обуке и друге активности за јачање капацитета локалних самоуправа, подршка јединицама локалне самоуправе у доношењу интерних аката који су од значаја за планирање и спровођење социјалне и образовне инклузије.

Морају се унапредити капацитети запослених у јединицама локалне самоуправе и институцијама на локалном нивоу како би могли да се баве питањима права детета те образовне и социјалне инклузије и како би могао да се успостави систем одрживе сарадње и координације између различитих сектора на локалном нивоу, пре свега између запослених у социјалној заштити, јединици локалне самоуправе и образовним институцијама.

Важно је да се на нивоу управе јединице локалне самоуправе једна особа специјализује за инклузивно образовање и да се систематизује радно место за послове образовања и образовне и социјалне инклузије како би се обезбедила сарадња између сектора и у перспективи креирали интегративни механизми за свеобухватну подршку деци и породицама на локалном нивоу.

Неопходна је подршка јединицама локалне самоуправе у изради стратешких докумената уз учешће деце и младих у њиховом креирању кроз директан рад са представницима јединице локалне самоуправе, те кроз креирање кратких брошура / инструктивних материјала за израду стратешких докумената којима се унапређује инклузивно образовање у складу са законима и другим прописима и националним стратешким циљевима.

Важно је даље радити на промоцији инклузивног образовања на локалном нивоу, на транспарентности и унапређењу процеса планирања и извршења буџета за остваривање додатне подршке за децу/ученике у складу са препорукама интересорних комисија.

Важно је успоставити и подржати редовне системе подршке и хоризонталног учења између локалних самоуправа кроз размену искустава и примера добре праксе.

На нивоу образовних институција је важно обавити анализу оптерећења запослених како би се избегло да исти наставници и стручни сарадници буду преоптерећени и укључени у рад различитих тимова и како би се омогућила што равномернија дистрибуција оптерећености запослених на нивоу једне образовне институције. Потребно је размотрити могућности за повећање броја стручних сарадника и обезбеђивање већег броја педагошких асистената.

Неопходна је даља подршка и боља сарадња школа са националним асоцијацијама и мрежама које могу бити значајан ресурс подршке запосленима у систему образовања и васпитања.

Имајући у виду да реализација инклузивног образовања зависи од степена развијености општина, у наредном периоду је важно даље радити на дефинисању критеријума којима се утврђују потребе за људским ресурсима на нивоу образовних институција, а који ће узимати у обзир не само број одељења и ученика већ и специфичне услове у школи и заједници у којој се одвија образовно-васпитни рад.

Неопходно је дефинисати дугорочну визију прогресивног спровођења инклузивног образовања, смернице за трансформацију улога школа за образовање ученика са сметњама у развоју и даље унапређење сарадње између редовних школа и школа за образовање ученика са сметњама у развоју како би се постојећи ресурси ефикасније користили и како би се унапредио квалитет подршке за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.

У наредном периоду се мора интензивније радити на унапређивању иницијалног образовања наставника за стицање компетенција које су им потребне за примену инклузивног образовања.

У наредном периоду треба креирати механизме процене ефекта обука и других облика стручног усавршавања у области инклузивног образовања на промену пракси и обавити анализу најефикаснијих и најделотворнијих облика стручног усавршавања.

Поред обука, конференција и стручних скупова, посебно је важно да се успоставе менторске мреже за подршку, да се размењују искуства између различитих образовних установа, да се успоставе механизми размене и хоризонталног учења у различитим облицима стручног усавршавања и да се израде интерактивне платформе и портали за учење и унапређење колаборативног учења унутар образовних институција.

И надаље треба промовисати дугорочни утицај инклузивног образовања и васпитања, родне равноправности и антидискриминације, као и улога школе, која је значајан носилац промена на нивоу локалних заједница.

Заједничка обука запослених у систему образовања са представницима других институција и организација на локалном нивоу (пре свега са запосленима у систему социјалне заштите и здравства, локалних савета родитеља, канцеларија за младе) могу значајно да унапреде заједничко разумевање инклузивног образовања и успостављање међусекторске сарадње и заједничког и синергијског деловања.

Праћење и финансирање инклузивног образовања

У наредном периоду се, у сарадњи са осталим државним секторима и ресорима, треба успоставити функционалан начин вођења евиденције о особама из осетљивих група у складу са законом (посебно евиденције о особама са сметњама у развоју и инвалидитетом и особама ромске националности).

За унапређење система праћења у наредном периоду кључни значај има даља изградња капацитета јединице за анализу података у Министарству просвете, као и образовних институција, како би се осигурао квалитет података који се уносе у базу ЈИСП те усклађивање података Републичког завода за статистику и Министарства просвете. Потребно је информисати образовне установе о начину уноса података (ЈИСП), вођења евиденције о квалитету инклузивне праксе, културе и политике и континуирано унапређивати дигиталне компетенције запослених у систему образовања.

Паралелно са израдом базе ЈИСП важно је радити на унапређењу праксе јавне доступности података (отворени подаци) како би се омогућило коришћење података у научно-истраживачке сврхе те за процес независног извештавања организација цивилног друштва у области инклузивног образовања.

Важно је дефинисати улоге и одговорности у праћењу индикатора инклузивности образовног система на националном и локалном нивоу и унапредити механизме за систематско прикупљање података о препорученим и оствареним мерама подршке за дете на локалном нивоу, као предуслова за унапређење система планирања на локалном нивоу. Иако су обавезе извештавања о препорученим и оствареним мерама законски дефинисане, треба и даље радити на развијању система, дефинисању канала извештавања и успостављању бољег финансијског праћења и извештавања о мерама подршке на локалном нивоу.

Потребно је радити на развијању електронског модела за формирање Збирки података о раду интерресорних комисија које воде јединице локалне самоуправе.

У наредном периоду мора се радити на отклањању диспаритета између локалних самоуправа различитог степена развијености. Са једне стране, важно је пружити додатну подршку неразвијеним и девастираним јединицама локалне самоуправе кроз наменске трансфере за унапређивање инклузивног образовања, а са друге стране треба пружити додатну подршку овим општинама у изградњи капацитета за планирање, спровођење и праћење инклузивног образовања.

Да би се јасније сагледало стање и унапредио систем финансирања инклузивног образовања на националном и локалном нивоу, потребно је да се обави анализа и процена коштања инклузивног образовања.

На централном нивоу треба обавити анализу делотворности и ефикасности образовања и васпитања у школама и одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и развојним групама предшколских установа, као и односа ефикасности, делотворности и ефикасности и улагања која су неопходна уколико деца похађају установе за образовање ученика са сметњама у развоју у односу на похађање образовно-васпитног процеса у редовном систему.

Такође је важно обавити анализу делотворности и ефикасности услуга подршке за децу из осетљивих група које се пружају са централног и локалног нивоа, укључујући и анализу односа улагања и користи (cost-benefit).

У наредном периоду би било важно да се развије модел програмског међусекторског финансирања на националном и локалном нивоу.

Неопходна је реализација наменских трансфера установама образовања и васпитања и јединицама локалне самоуправе, али и успостављање система праћења квалитета и ефикасности трошења наменских средстава за потребе инклузивног образовања.

EXECUTIVE SUMMARY

The National Report on Inclusive Education 2019–2021 aims to present the current state of play and progress as compared with the previous reporting period, along with the key challenges and directions for development with the aim of further increasing coverage and improving the quality, equity, efficiency and relevance of inclusive education. The Report describes key policies and measures at the national and local level, as well as at the level of educational institutions, that affect the status of vulnerable groups of children/students and their families in the education system.

The Republic of Serbia has made continuous progress in the implementation of inclusive education since the introduction of legislative reforms in 2009. Significant amendments to the legal framework relevant for improving inclusive education started in 2017 and continued intensely during 2019–2021, primarily through the adoption of by-laws at all levels of the pre-university education system. Reports on the monitoring and improvement of inclusive education from the aspect of compliance with international obligations and the obligations of the Republic of Serbia in the European Union accession process show that Serbia has undertaken a number of policies, measures and activities in line with international guidelines. Serbia has reformed to a great extent its legislative, strategic and institutional framework in areas relevant for the exercise and protection of the rights of children from vulnerable groups, including amendments in the field of education and anti-discrimination, as well as raising capacities to implement inclusive education at the level of educational institutions, at the local and national level. These intensive reforms have been continued through the adoption of the new Strategy for the Development of Education until 2030. The system of assessing needs and providing additional support to students and families from vulnerable groups in the education system has also been revised.

Due to the situation caused by the COVID-19 pandemic and the declaration of a state of emergency in March 2020, distance learning has been established for all children in Serbia, and the new situation required additional and specific types of support for the education of children from vulnerable groups. **The Ministry of Education has drafted instructions for schools on the inclusion of children from vulnerable social groups and students that require additional support under state of emergency conditions and the organization of education work through distance learning.** Additional recommendations were issued to schools for students with disabilities so that distance learning and support for children and families would make possible, to the greatest possible extent, the learning and daily routines important for the children. The Ministry of Education revised instructions for the organization of the work of intersectoral committees for assessment of needs for additional

educational, health and social support to the child, student or adult, under state of emergency conditions, and the professional instructions and guidelines for the implementation of the final examination at the end of mandatory education for students that require additional educational support under pandemic conditions and online instruction.

Coverage of children

One of the key strategic goals of Serbia is to increase coverage of children and improve the equity of the education system. **However, data indicate certain negative trends regarding the coverage of children at all levels of pre-university education.**

During the period 2019–2021, the coverage of children up to 3 years of age with preschool education programmes has increased, and during 2020–2021 it exceeded 30% for the first time in the past 10 years.

The coverage of children 3 to 5.5 years of age has shown a growing trend during recent years, at 66 per cent in 2019–2020, but in 2020–2021 the coverage of children in this age group decreased by approximately 3 percentage points (63 per cent). A similar trend has been recorded for the coverage of children by the mandatory preparatory preschool programme: the highest coverage of children was in 2017–2018, at 98 per cent, while in 2020–2021 the coverage was 96 per cent. This can be correlated to the COVID-19 pandemic and a number of epidemiological measures that were introduced and implemented, including periods of closure of preschool institutions and schools. **Preschool education programmes, particularly non-mandatory ones, are still characterized by a low level of inclusion of children belonging to vulnerable groups.** Regarding the overall inclusion of girls and boys in the preschool education system there are no significant differences, but data from MICS Study 2019 indicate that only 7 per cent of Roma children aged 3 to 5 years living in substandard settlements attend a preschool programme, compared to 61 per cent of children from the overall population. Significant increase trend is recorded regarding the coverage of children of Roma nationality with mandatory preparatory preschool program, by 20%. Mandatory preparatory preschool program is attended by 76 per cent of children living in substandard settlements (52% boys, and 48% girls), compared to 97 per cent of children from the overall population.

Data indicating the decrease of the coverage rate by primary education in Serbia, with values below 95 per cent during the reporting period, demands further analysis. The primary school graduation rate is also decreasing, and in 2021 4 per cent of students did not graduate from, or dropped out of, primary school. The differences remain significant regarding children from the Roma population compared to children from the overall population. A total of 8 per cent of children of Roma nationality living in Roma settlements were not covered by mandatory primary education, while 64 per cent of children of Roma na-

tionality completed primary school, significantly below the rate of primary school graduation for children from the overall population. Data show that measures implemented so far give results, so 85,4% of children of Roma nationality enrol in primary school (49% boys and 51% girls), out of whom 80,8% attended preschool preparatory program, which is an increase by 15%. Gross enrolment rate to 8th grade of primary school is 62%, while the primary school completion rate is 64%. Education drop-out decreased by 7%.

The number of primary school age children attending classes for the education of children with disabilities in mainstream schools, and schools for the education of children with disabilities, has been decreasing during recent years, while the number and share of children in primary schools educated using the individual education plans IEP 1 and IEP 2 has been increasing.

According to data from the Statistical Office of the Republic of Serbia, the coverage of children by secondary education is under 90 per cent, and the net coverage rate shows a decrease of 2.5 percentage points in 2021 compared to 2019. Although there is a progress compared to previous years, the difference in secondary school coverage of children of Roma nationality and children from the general population is extremely high, and this gap is not decreasing as quickly as desired. Only 28 per cent of children living in Roma settlements enrol in secondary school, while the number of girls enrolling in secondary school is significantly lower than the number of boys. The transition rate from primary to secondary school for Roma students is 52.6 per cent, while the completion rate is 61 per cent. Diverse systems of support and affirmative measures gave visible results. Secondary school transition rate for students of Roma nationality is 52,6%, while secondary school completion rate is 61%, making 20% increase. Currently, 27% of girls of Roma nationality are enrolled to secondary schools are, which is an increase by 12%.

With affirmative measures for enrolment in secondary education, 1,894 students are enrolled in secondary schools in the school year 2020/2021. More than 65% of students enrolled through affirmative measures, who are beneficiaries of scholarships, have mentor's support, and complete secondary education more successfully. For the last seven years, in total 6,533 scholarships were granted to students of Roma nationality, out of whom 65% are girls. In total, 1,213 students receive scholarships in the school year 2020/2021, and mentoring support was provided by 150 mentors.

Regarding children from families with a lower social and economic status, the secondary education coverage of children is also low, at 79 per cent. The number of students in classes and schools for the education of children with disabilities in secondary education is increasing (number of students increased for 327 in school year 2020/2021 compared to the school year 2018/2019), but at the same time the number of students educated based on IEP 2 in mainstream secondary schools has also increased.

During this period, majority of refugee and migrant children were enrolled in the education system (over 85%) and provided with significant support, through realization of over 10,000 additional classes, development of more than 3,000 individual support plans, as well as through provision of nutrition, IT equipment for distance learning, more than 500 books and textbooks, and 650 school kits.

Quality of education

Improving the quality of inclusive education is a continuous process and cannot be viewed separately from the quality of education in Serbia. Serbia has a developed system of external evaluation of the quality of work of educational institutions. However, the process of external evaluation of education institutions according to the revised standards, is still ongoing, hence the comprehensive data on the quality of the work of educational institutions as per the revised quality standards that enable obtaining a more precise view of the degree of inclusion in an institution, are still missing.

Data from the new cycle of external evaluations show that the poorest achievement indicators include those directly or indirectly presenting the degree of inclusiveness of schools, and there is significant room for improving various aspects of the work of educational institutions.

International testing that Serbia is participating in, along with results of the final examination at the end of primary education, show that there is a **significant correlation of student achievements with the social and economic characteristics of children and families, with important differences in achievements compared to the degree of social and economic development of the local community.** Data indicate there are direct correlations between the level of education and labour market status, and unfavourable indicators directly affect poverty factors and, consequently, the increased number of beneficiaries of measures and services from the social welfare system, with funds provided from the national and local level. **The results of the final examination show that students who were educated based on IEP 1 have significantly lower results at the final examination than the national average, for all three tests, along with students enrolled in secondary schools based on affirmative action, and these data show the importance of further improving the quality of work with students from vulnerable groups.**

Equity of education

Although a considerable amount of progress was made in establishing the legal and strategic framework defining the prohibition of discrimination and use of measures in cases of discrimination based on any grounds, it is evident that children with disabilities, children of Roma nationality, children from rural areas and children with lower socio-economic status are at higher risk of discrimination. Therefore, during the forthcoming period it is important to pay particular attention to systems of reacting and monitoring in cases of discrimination, harmonization of legal anti-discrimination framework as well as defining and operationalizing the principle of the best interest of the child in educational and other relevant sectoral regulations.

Institutional and human capacities

The capacities at the national and local level, as well as the level of educational institutions and staff in the education system, are one of the key factors for improving all aspects of inclusive education. **Ministry of Education is investing constant efforts in strengthening the competences of employees in the education system.** Continuous professional development of staff occurs directly, through online platforms and various types and forms of learning. Reports show that collaborative professional development within educational institutions is increasingly utilized, and several educational portals and platforms were created for distance learning and information exchange for staff of educational institutions. Challenges are still evident at the level of initial teacher education in Serbia, as the curricula do not include teacher competences for inclusive education. Numerous teams being formed at the level of educational institutions represent an important resource for improving and monitoring the implementation of inclusive education, while the adoption of the **Rulebook on the Pedagogical and Andragogical Assistant** has created the conditions for continuation of expanding the network of pedagogical assistants. A total of 260 pedagogical assistants were engaged during the 2020/21 school year.

The institutional capacities were also improved through the establishment and institutionalization of networks for support to inclusive education and strengthening the capacities and roles of educational advisers.

A Network of Practitioners for Support for Preschool Education has been established, and 47 members of this Network have been appointed, while 327 advisors external associates been selected, their role being to provide professional assistance to employees in the education system, inter alia to improve measures to prevent child dropout, support for inclusive education, protection from violence and education of national minorities.

Activities have continued on transforming the roles and improving the work of schools for the education of students with disabilities, particularly through establishing a functional link between mainstream schools and schools for students with disabilities, and a clearer definition of the role of these schools in supporting mainstream schools. A Rulebook on the Resource Centre has been adopted.

The formation of various councils and coordination and intersectoral bodies at the national level is an important precondition for the coordination of the work of different sectors and the improvement and harmonization of both the legal framework and the implementation and monitoring of the effects of measures being implemented. However, **the work of these bodies does not have the continuity,** a system for monitoring and evaluating results is lacking, along with evidence-based planning, and **there are often no clear definitions of next steps and monitoring of the achievement of set goals.**

Capacities and mechanisms at the local self-government level are highly important for the efficient implementation of quality inclusive education. Although important capacities and mechanisms have been established at the local level – such as Intersectoral committees, mobile teams for Roma inclusion, coordinators for Roma issues, healthcare mediators, health councils, various networks and associations – the implementation and monitoring of inclusive education remains a challenge. **The local level frequently lacks appropriate models and mechanisms that enable, support and improve the educational and social inclusion of children from vulnerable groups.** Local self-governments lack resources for planning and funding educational policy, while local self-governments at lower development levels are in a particularly unfavourable position.

Monitoring and data collection

The greatest step forward in the monitoring system during the preceding period has been the establishment of the Unified Information System of Education, which became operational in March 2021, and the introduction of the Unique Educational Number. The structure and content of Unified Information System of Education have been defined, along with a set of indicators to be used for analytical reporting. Amendments and corrections were made to the list of indicators for Unified Information System of Education related to the functional status of children and students, and plans have been made to connect this database with relevant databases in other systems. Although the Law on the Fundamentals of the Education System prescribes that local self-government units collect reports on the work of intersectoral committees and proposed support and its effects at least twice per year, this process is still not functional in some local self-governments. **In the process of monitoring inclusive education, the challenges still include** intersectoral coordination in monitoring and reporting on inclusive education; the different sectors that collect data on children and students from vulnerable groups use different classifications and disaggregation of data; the data are often not sorted by relevant social and economic characteristics, and there are no disaggregated data on vulnerable groups of children (primarily children of Roma nationality and children with disabilities).

Efficiency of inclusive education

Regarding the **funding of inclusive education**, the most important novelty is the planned introduction of earmarked transfers for educational institutions working in less-developed communities according to the identified needs of educational institutions and local self-governments. The budget classifications at the local and national level hamper the monitoring of expenditures for support measures relevant for inclusive education, and another challenge is the lack of intersectoral budgeting and the monitoring of the system of comprehensive support and funding for the child and/or family from vulnerable groups.

Support measures

During the past several years, measures were improved for increasing the coverage and quality of inclusive education, as well as measures for preventing dropout from the educational system. In addition to continuous improvements to the legislation, measures and mechanisms of support for children/students and families are being implemented at the national, local, school and preschool level.

Significant progress was made in support for the education of children from the Roma population through scholarships, affirmative measures of enrolment in secondary schools, improved support to students during the transition from primary to secondary education, and mentor support.

Support systems were improved at the level of educational institutions through the development of staff capacities, increased number of pedagogical assistants, creation of plans for preventing dropout and identification of children at risk of dropout, and increased number of personal assistants for children with disabilities. The work of Intersectoral committees and provision of additional support to students from vulnerable groups has been further regulated. However, systemic means are still lacking for monitoring additional support measures and mechanisms recommended by the intersectoral committees, monitoring the implementation of additional support at the local self-government level, and monitoring the effects of additional support measures for the child/student and families. In addition to the systemic level, the establishment and implementation of various support mechanisms occur through the support of various projects and initiatives by international organizations and civil society organizations.

In this period, the number of pedagogical assistants increased, so in the 2020/21 school year a total of 260 pedagogical assistants were hired to provide support in primary schools and preschool institutions.

In response to the crisis caused by COVID-19, over 1,890 tablets were provided to the 30 most vulnerable schools where students of Roma nationality are educated, as well as 250 computers for pedagogical assistants with the aim of improving distance learning access for students of Roma nationality. Training for 900 teachers was carried out, and grants were awarded to schools for the formation of Learning Clubs that provide online learning conditions for students who do not have these facilities at home. In this period, 3,000 ToyBox packages were also provided to the poorest families (Roma families living in substandard settlements and other families), children living in reception and asylum centres, foster families and social welfare institutions, in order to support learning through play activities in home environment.

The number of users of the personal companion service increased to 1,841 (625 users more at the end of 2020 compared to 2019), and the number of licensed providers of the personal companion service increased to 1,741 (530 more personal companions at the end of 2020 compared to 2019. year).

Capacity building and support for the development of inclusive education

A significant number of education professionals have been included in various capacity building programs in the previous three years. By the end of 2019, almost half of the teachers in schools in Serbia (48%) have been trained on the implementation of results-oriented teaching (more than 18,000). From 2019 to 2021, more than 9,500 preschool practitioners and expert associates participated in the training for the implementation of the new Preschool Curriculum Framework. More than 13,000 employees in the education system were included in trainings to improve capacities to provide additional support to children/students in the education system in the previous 3 years, and over 2,000 employees underwent training for the prevention of drop-out.

In order to ensure the full implementation of the Rulebook on procedures of the education institution in case of suspected or established discriminatory behaviour and insult to the reputation, honor and dignity, more than 450 educational advisors and inspectors attended the training in 2020/2021. A video training was created for employees in schools, which aims to strengthen the competencies of teachers for the application of the Rulebook on the procedures in the education institution in response to violence, abuse and neglect. Video training was attended by over 6,000 employees in education by August 2021 .

The National Educational Platform (NEP) for distance learning was created, as well as the Portal - Learning Community of Pedagogues and Psychologists (PIR portal), which are available on the website of the Institute for the Improvement of Education.

MoESTD invests constant efforts to strengthen the competencies of education professionals for the inclusion of refugee and migrant children in the education system. By 2021, more than 4,000 educators, teachers, principals and professional associates have improved their knowledge and skills for education of this group of children. Professional training for 1,800 teachers and expert associates was carried out to improve skills and knowledge to reduce stress in the migration process and implement a new teaching and learning program for the subject Serbian as a Foreign Language.

Strategic and long-term objectives

Increasing coverage of children from vulnerable groups, primarily Roma children, at all levels of education and reducing the drop-out rate of Roma boys and, primarily, girls.

Increasing the number of children with disabilities in mainstream schools and preschools providing an appropriate support system and increasing the coverage of children from residential institutions by the education system.

Improving staff capacities at all levels of education and ensuring the presence of staff providing professional and additional support to employees, families and children from vulnerable groups at the level of educational institutions.

Sensitisation of staff, parents, and the general public for support to inclusive education.

Prevention of discrimination and violence, including gender-based violence in the educational system.

Further harmonisation of regulations at the national level with international and European legislation, and the establishment of mechanisms to efficiently monitor the implementation of laws, measures and activities envisaged by national strategic documents.

Support and capacity development for local self-government units to implement inclusive education, particularly for underdeveloped local self-governments.

Improving the relevance and funding of inclusive education.

Further Directions for Development

Increased coverage and prevention of drop-out

During the forthcoming period it is important to continue expanding capacities for preschool education and improving measures to increase the coverage of children of all ages by the preschool education. Particular attention should be aimed at increasing the coverage of children with disabilities, and Roma children by the mandatory preparatory preschool programme, and to provide additional support to families from vulnerable groups during their transition between the preparatory preschool program and primary school through the cooperation of various institutions at the local level and through establishing better cooperation among preschool institutions and primary schools. Aiming to increase the coverage of children by the preschool education, further work is necessary on establishing diversified programmes and programmes for raising awareness of the importance of preschool education for all children, and its pedagogical function. Continuous capacity development in local self-governments should be aimed at improving the planning and rationalisation process for the education system and improving the implementation of the regulation governing criteria for the priority enrolment of children in the preschool education.

It is necessary to increase the coverage of Roma children by primary and secondary education, to intensify measures for preventing drop-out, and particularly to intensify work at the level of educational institutions and the local communities.

During the forthcoming period it is necessary to focus on consistent implementation of the child's best interests principle in the decision making on child's enrolment in education and selection of school. At the same time, particular attention should be paid to the coverage of children in social welfare institutions and to the inclusion of children with multiple disabilities in the education system.

It is important to establish systemic ways of cooperation at the local level that can enable the appropriate transition of children to the secondary education and continue and intensify efforts to increase coverage of Roma children by the secondary education, along with measures to prevent the drop-out of children from vulnerable groups from secondary education while applying risk assessment instruments and establishing appropriate and continuous support.

It is important to initiate and conduct research on various aspects of inclusive education, as well as other aspects important for social and educational inclusion of children in the education system, as to provide quality data and information important for evidence-based decision making in further inclusive education reforms and development of social inclusion for every child.

Particular attention during the forthcoming period should be given to monitoring the coverage of children from vulnerable groups by education, and further studies should be conducted that will provide insight into the reasons for the reduced coverage of children.

Support measures and mechanisms for children and families

It is necessary to introduce new support measures and continuously improve existing support measures – the law governing students' standard, rulebook governing priority for enrolment in a preschool institution, Rulebook on the enrolment of students in secondary school, as well as to recognize new target groups and affirmative measures for the enrolment of students in secondary school.

In addition to monitoring the effects of measures on the improvement of the educational status of children from vulnerable groups, during the forthcoming period it is necessary to work on improving the system of funding and on providing more intensive support for local self-government units, improving the work, and transforming the roles of schools for the education of students with disabilities, and establishing a better synergy with mainstream schools.

A more appropriate, precise and complete definition and regulation is required for the horizontal and vertical transitioning of children and students, through laws governing education and relevant by-laws. In addition to support for the transition of children from primary to secondary education, it is necessary to improve the cooperation of preschool institutions and primary schools to establish an improved system for the transition of children between these two systems.

Amendments to the Rulebook on additional educational, healthcare and social support to a child, student and adult, that would ensure that more restrictive measures, such as deferral of enrolment in primary school and enrolment in a school for the education of students with disabilities are not applied before exhausting other potentially appropriate measures of additional support prescribed by the Rulebook.

It is necessary to improve the planning and implementation of support measures at the local level, based on a mapping of needs and through support to development of local action plans for improving inclusive education, as to ensure a participative process in planning measures and mechanisms and recognize the specific features, needs, resources, and challenges of various local communities.

It is necessary to improve the use of instruments and mechanisms for identifying the risks of drop-out at the level of educational institutions, and in cooperation with various institutions at the local level, to develop and implement continuous systems of support for children and families.

Amendments are also required to the rulebook governing the organisation, norms and standards of work for the social welfare centre, towards prescribing that the risk of early drop-out from education represents grounds for assigning a case officer.

During the forthcoming period the focus in providing support needs to shift from the child towards the family, and towards establishing integrated support mechanisms for the entire family through the cooperation of various institutions and various systems.

At the national level it is important to ensure that relevant bodies and authorities such as the Council for the Rights of the Child, Ministry of Family Welfare and Demography, Ministry of Labour, Employment, Veteran and Social Affairs, Ministry of Health, Ministry of Human and Minority Rights and Social Dialogue, etc. pay greater attention to the further development of inclusive education and to the initiation of support mechanisms and measures for children and families in line with their mandates.

Further work is necessary on improving normative solutions and the funding of support measures for children and families at the local and national level (primarily in improving measures related to the transport of children, nutrition, adapted textbooks and teaching aids), and on improving the monitoring of the implementation of measures recommended by the intersectoral committees.

Changes are necessary in the legal framework related to accessibility, such as the introduction of an obligation for public institutions to make all buildings accessible within a reasonable timeframe, in accordance with accessibility standards in force, and a more detailed legal regulation of the process of exercising the right to reasonable adaptation with free and available assistive technology (within the system of education, social welfare and healthcare) for children and students that require this type of support, based on assessments using the social model of disability.

Improving the quality of inclusive education

During the forthcoming period it is important to work continuously and systematically on nurturing a self-evaluation culture and on connecting the process of self-evaluation, external evaluation, and development planning of institutions.

Descriptors need to be created for inclusive education that will follow the Standards for the Quality of Work of Institutions and Manual for External Evaluators to provide an additional tool for the objective evaluation of indicators important for evaluating the quality of inclusive education.

Aiming to improve the achievements of students and increase equity in the education system, it is necessary to analyse the problems and deficiencies faced by schools in underdeveloped municipalities and undertake necessary steps to improve the working and learning conditions.

Aiming towards greater equity in education and mitigation of social differences, it is necessary to further improve support measures for students being educated based on an individual education plan, and for students coming from socio-economically vulnerable families and children from the Roma population.

Further capacity building is necessary for educational institutions to improve their work with children from vulnerable groups, and particularly, additional support for schools achieving low results in the external evaluation process.

Improving the relevance of inclusive education

To improve measures for increasing the relevance of inclusive education, during the forthcoming period it is important to direct particular attention to the further development of the link between the education system and the labour market. The following is also important: further development of dual education; development of precise guidelines for the education of children from vulnerable groups while respecting the specificity and needs of students from various target groups; improving the capacities of employees in the education system, as well as employers, and establishing and monitoring support measures for the children and their families.

During the forthcoming period it is important to pay particular attention to improving the concept of the final exam and the matura exam in secondary education in the context of inclusive education.

Preventing discrimination

Additional research needs to be conducted in educational institutions on incidents of discrimination among staff, as well as among the student and parent population.

The responses of educational institutions in cases of discriminatory behaviour and compliance with legal regulations need to be regularly monitored.

The further harmonisation of legislative and regulatory anti-discrimination framework with European and international standards is needed, as well as intra-national harmonisation, primarily alignment of the Law on the Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities with the umbrella Anti-Discrimination Law.

Prescribing additional gender-sensitive measures for prevention and protection from discrimination for girls from vulnerable groups and harmonisation of regulations in the field of education with the Law on Gender Equality. Inclusive education support measures, through the system of education, healthcare and social welfare, are to be further developed so as to respond to the specific needs of girls from vulnerable groups, such as girls with disabilities, Roma girls, girls in risk of sexual exploitation, girls in risk of child and early marriage, and girls in risk of drop-out.

During the forthcoming period it is important to continue with programmes for capacity building among employees in the education system, and programmes that improve respect for diversity at the level of educational institutions.

A detailed analysis is required of the content of curricula to identify and eliminate stereotypes and/or discriminatory content.

Legal recognition and the introduction of the concept of reasonable adaptation as grounds for discrimination is necessary.

Improving the legislative and policy framework

Further improvement of the legal norms ensuring the right of a child to quality inclusive education and operationalisation of the principle of the best interest of the child in educational, social protection and health laws and relevant by-laws, that would further regulate the procedure of determining the best interests of the child in these fields, along with criteria, measures, and evaluation indicators. The operationalisation of this principle should ensure, on the one hand, sufficient precision, and on the other, the necessary flexibility.

Monitoring the implementation of the law and further harmonisation of legislation with ratified international treaties, international standards, and experiences and lessons learned in practice, is needed as to ensure the conditions for further improving inclusive education.

Further harmonization of laws governing education, social welfare, healthcare, anti-discrimination, rights of the child and other relevant sectors, in line with the recommendations of international bodies, organisations and institutions, is necessary (including in terms of further harmonization of terminology in laws and regulations within the education, social and health protection sectors, which govern the right to additional support to children belonging to vulnerable groups).

Regulating the role, conditions, and work methods of schools for the education of students with disabilities, and developmental groups of preschool institutions, and classes for the education of students with disabilities in mainstream schools, in line with the principles and directions for the development of inclusive education.

Regulating the horizontal and vertical transition of the child and student at all levels of education and ensuring primary consideration of the child's best interests in decision making regarding deferral of enrolment of children in primary school, referral of the child to specific type of school, or on education continuation.

Expanding the inventory of duties of local self-government units, and their obligation of funding additional support for the child/student/adult, as to enable a clearer view of the obligations of local self-governments in ensuring conditions for improving educational and social inclusion.

It is necessary to improve the process of planning and monitoring action plans in all areas, to improve their realisation and the monitoring of the achievement of strategic objectives. It is of key importance that action plans accompanying strategic documents are regularly being adopted, and that the measures and target results are quantified, to enable the monitoring of their realization and any changes to their status.

It is important to further develop and specify concrete action plans for inclusive education in line with international standards and challenges identified during the preceding period. In line with the Education Development Strategy 2030, it is necessary for the action plan to further elaborate measures aimed towards the transformation of the role of schools for the education of students with disabilities into a resource of support for the inclusive education of children and students with disabilities and children from other vulnerable groups, measures aimed at the development and adoption of a methodology for monitoring and measuring drop-out and early leaving for various levels of education, and measures to prevent drop-out, particularly taking into account the gender aspect of early leaving and drop-out.

The new action plan should contain measures to improve the monitoring of inclusive education through the development of existing mechanisms for collecting data, developing monitoring mechanisms at the national and local level, and developing annual/periodic national reports on inclusive education, as the implementation of the Education Development Strategy 2030 commitment to making evidence-based decisions.

It is necessary to strengthen intersectoral cooperation and human capacities at all levels of pre-university education, as well as within various sectors at the national and local level, to enable a more efficient implementation of the envisaged measures.

Improved intersectoral cooperation and coordination, in addition to the implementation of measures, is also necessary when developing new strategic documents (Strategy for the Development of Social Welfare, Strategy of Deinstitutionalisation, etc.) to harmonise the terminology and enable the planning of a coherent set of measures for children from vulnerable groups with the aim of support for the social inclusion and education of vulnerable groups.

It is necessary to establish a regular dialogue between different system sectors and institutions, international and local non-government organisations, and donors.

Building institutional capacities for inclusive education

During the forthcoming period it is important to continue raising the capacities of institutions for the implementation and monitoring of inclusive education and improving the efficiency, quality, and regularity of the work of the councils, committees and working bodies, primarily the Joint Body, to achieve full coordination among different sectors and sustainability of various mechanisms and processes.

It is important to continue raising capacities in educational institutions and school administrations, and further improving the network of mentors and advisors-external associates that play an important role in providing direct support to educational institutions and staff in working with children and families from vulnerable groups.

During the forthcoming period it is important to synchronise and establish better coordination of the work of educational advisers and advisors-external associates through creating joint training programmes and other capacity-building activities.

During the forthcoming period the capacities of local self-governments need to be improved so that they plan support systems for children from vulnerable groups in accordance with laws: training and other activities to raise the capacities of local self-government units, support to local self-government units in adopting internal acts of relevance for planning and implementing social and educational inclusion.

It is necessary to improve the capacities of the staff of local self-government units and local institutions for dealing with issues of the rights of the child, educational and social inclusion, and establish a system of sustainable cooperation and coordination among various sectors at the local level, primarily of staff in the system of social welfare, local self-government unit, and educational institutions.

It is important for one person at the level of local self-government unit's administration to specialise in inclusive education and to systematise a job for education issues and educational and social inclusion to ensure cooperation between sectors and in the future create integrative mechanisms for comprehensive support to children and families at the local level.

Support is necessary for local self-government units in the development of strategic documents with the participation of children and youth through direct work with local self-government units' representatives, and through the creation of brief brochures/informative materials for drafting strategic documents to improve inclusive education in line with legislation and national strategic goals.

It is important to work further on the promotion of inclusive education at the local level, and on the transparency and improvement of the process of budget planning and execution to provide additional support for children/students in line with intersectoral committees' recommendations.

It is important to establish and develop regular systems for support and peer learning between local self-governments through exchanges of experience and good practice examples.

At the level of educational institutions, it is important to conduct a staff workload analysis to avoid having the same teachers and expert associates being overloaded and involved in the work of various teams, and to provide an equal distribution of staff workloads at the level of a single educational institution. It is necessary to consider options for increasing the number of expert associates and secure a greater number of pedagogical assistants.

Further support and better cooperation of schools is necessary with national associations/networks that may represent an important support resource to employees in the educational system.

Having in mind that the implementation of inclusive education depends on the development level of municipalities, during the forthcoming period it is important to work further to define criteria to identify human resource needs at the level of educational institutions, taking into account not just the number of classes and students, but also the specific conditions in the school and community where the educational work is occurring.

It is necessary to define a long-term vision of progressive implementation of inclusive education, guidelines for transforming the role of schools for the education of students with disabilities, and further improve cooperation between mainstream schools and schools for the education of students with disabilities, so that existing resources would be better utilised and to improve the quality of support for students with disabilities.

During the forthcoming period it is necessary to work more intensely on improving initial teacher training to acquire the necessary competences to implement inclusive education.

During the forthcoming period it is necessary to create mechanisms for evaluating the impact of trainings and other forms of professional development of employees in the education system in the field of inclusive education on changes in practices, and to conduct an analysis of the most efficient and effective forms of professional development.

In addition to training, conferences, and professional gatherings, it is particularly important to establish mentor support networks, exchange experiences between various educational institutions, establish mechanisms for exchange and peer learning in various forms of professional development, and create interactive platforms and portals for learning and improving collaborative learning within educational institutions.

It is necessary to further promote the long-term impact of inclusive education, gender equality, anti-discrimination, and the role of the school as an important agent of change at the level of local communities.

Joint training of employees in the education system with representatives of other institutions and organisations at the local level (primarily with employees in the social welfare and healthcare systems, local parents' councils, youth offices) can significantly improve the common understanding of inclusive education and establishment of intersectoral cooperation and joint and synergistic action.

Monitoring and funding inclusive education

During the forthcoming period it is necessary to cooperate with other state sectors to establish a functional method of keeping records on persons from vulnerable groups in accordance with the law (particularly records about persons with disabilities and persons of Roma nationality).

As to improve the monitoring system during the forthcoming period, it is of key importance to further build the capacities of the data analysis unit at Ministry of Education, as well as that of educational institutions, to assure the quality of data being entered into the Unified Information System of Education database, along with the harmonisation of data between Statistical Office and Ministry of Education. It is necessary to inform educational institutions about the method for data entry (Unified Information System of Education) and about keeping records on the quality of inclusive practice, culture and policy, and to continuously improve the digital competences of employees in the educational system.

In parallel with the development of Unified Information System of Education, it is important to work on improving the practice of public availability of data – Open Data, to enable the use of data for scientific research purposes, and for the process of independent reporting of civil society organisations in the field of inclusive education.

It is important to define roles and responsibilities in monitoring inclusivity indicators of the educational system at the national and local level, and to improve the mechanisms for the systematic collection of data on recommended and achieved measures of support for the child at the local level, as a precondition for improving the planning system at the local level. Although the law defines the obligation of reporting on recommended and achieved measures, further work is necessary in developing the system, defining reporting channels, and establishing improved financial monitoring and reporting on support measures at the local level.

It is necessary to work on development of the electronic model for establishment of Data Sets on the work of the intersectoral commissions lead by the local self-governments.

During the forthcoming period it is necessary to work on eliminating the disparity between local self-governments at different levels of development. On the one hand, it is important to provide additional support to underdeveloped and devastated local self-government units through ear-marked transfers for improving inclusive education, but also to provide additional support to these municipalities in developing capacities for planning, implementing and monitoring inclusive education.

To gain a clearer view of the situation and improve the system of inclusive education funding at the national and local level, it is necessary to conduct an analysis and estimate of the cost of inclusive education.

At the central level it is necessary to conduct an analysis of the effectiveness and efficiency of education in schools and classes for education of students with disabilities and in preschool development groups for children with disabilities, and the relationship between effectiveness and efficiency and investments needed if children attend schools for education of students with disabilities compared to attending the educational process in the mainstream schools.

It is also important to conduct an analysis of the effectiveness and efficiency of support services for children from vulnerable groups provided from the central and local level, including an analysis of the cost-benefit ratio.

During the forthcoming period it is important to develop the model of programme/based intersectoral funding at the national and local level.

The realisation of ear-marked transfers towards educational institutions and local self-government units is necessary, along with the establishment of a system for monitoring the quality and efficiency of spending the targeted funds for inclusive education.

I Увод

Инклузивно образовање афирмативно приступа различитостима, препознајући вредност разлика и могућности учења које разноликост нуди. Основне премисе су да сви ученици имају јединствене карактеристике, интересовања, способности и потребе за учењем и да ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом и ученици из осетљивих група морају да имају једнак приступ систему редовног образовања уз обезбеђену додатну подршку. **Фокус инклузивних образовних политика је на деци/ученицима који су посебно изложени ризику од сваког облика искључивања или су искључена, као и на контекстуалним баријерама које ограничавају приступ, учешће и учење неких појединаца унутар образовних система.** Посебна пажња је усмерена ка групама ученика који су због свог пола, сметњи у развоју и инвалидитета, етничке припадности, вере и социо-економског положаја маргинализовани или су у опасности од маргинализације.

Годинама се у многим земљама концепт инклузивног образовања повезивао са идејом да деци са сметњама у развоју и инвалидитетом треба обезбедити укључивање у редован систем образовања. **Тај концепт је еволуирао на међународној сцени и инклузивно образовање се данас шире схвата као процес консолидације капацитета образовних система тако да се допре до свих ученика и обезбеди им се основно право на висококвалитетно образовање за све.** Инклузивност подразумева посвећеност развоју система предшколског васпитања и образовања и школа као система у којима се сви уважавају и припадају, а различитост се посматра као нешто што обогаћује људе.¹

УНЕСКО дефинише инклузивно образовање као процес који подразумева трансформацију школа и других места на којима се учи – у формалном и неформалном образовању и широј заједници – тако да служе свој деци: дечацима и девојчицама, ученицима мањинских етничких група, деци/ученицима који имају HIV или AIDS, деци/ученицима са сметњама у развоју и тешкоћама у учењу. Инклузивно образовање није маргинално, већ централно питање у достизању високо квалитетног образовања за све ученике и развој инклузивнијег друштва.²

1 Доступно на: <https://policytoolbox.iiep.unesco.org/policy-option/equitable-and-inclusive-policies-and-legislation/>

2 Доступно на: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/48th_ICE/CONFINTED_48-3_English.pdf

Земље Европске уније усагласиле су оперативну дефиницију инклузивног образовања која подразумева да је дете/ученик укључено у инклузивно образовање ако у току школске недеље најмање 80% времена проводи у редовном систему са вршњацима, односно највише 20% недељно користи друге начине рада и система подршке. Такође је важно да се задовоље следећи критеријуми: поступак процене за додатном образовном подршком подразумева мултидисциплинарни тим; чланови мултидисциплинарног тима су из непосредног и ширег окружења детета; постоји правни документ који описује подршку коју дете/ученик има право да добије и који се користи као основ за планирање подршке; званична одлука подлеже формалном, редовном процесу разматрања и одлучивања.³

Од увођења законских реформи 2009. године у Републици Србији је остварен знатан напредак у спровођењу инклузивног образовања. У оквиру реформских мера унапређен је законски, стратешки и институционални оквир, као и капацитети за примену инклузивног образовања на нивоу образовних установа те на локалном и националном нивоу. Ревидиран је систем процене потреба и пружања додатне подршке ученицима и породицама из осетљивих група у систему образовања, здравља и социјалне заштите. Формирани су тимови за инклузивно образовање на нивоу школа и интересорне комисије у свим градовима и општинама. Уз подршку партнера (УНИЦЕФ, Фондација за отворено друштво Србије – ФОСС и други партнери) успостављене су Асоцијација педагошких асистената Србије (АПАС) и Национална асоцијација родитеља и наставника Србије (НАРНС) и унапређена је сарадња са домаћим и међународним организацијама цивилног друштва, која за циљ има унапређење инклузивног образовања у Србији. Улогу Мреже за подршку инклузивном образовању (МИО), која је настала 2010. године и пружала подршку имплементацији инклузивног образовања, преузела је институционализована и законом регулисана мрежа саветника спољних сарадника, која пружа подршку установама образовања и васпитања, између осталог, и у области имплементације ИО.

Значајне измене законског оквира који је релевантан за унапређење инклузивног образовања започеле су 2017. године, а интензивно су настављене у периоду 2019–2021, пре свега кроз усвајање подзаконских аката на свим нивоима система предуниверзитетског образовања. Нова Стратегија развоја образовања и васпитања усвојена је 2021. године.⁴ На основу анализе реализације стратешких циљева Стратегије развоја образовања за период 2010–2020. година⁵ постављени су нови правци развоја образовања до 2030. године, као и циљеви и мере које су значајне за даље унапређење инклузивног образовања на свим нивоима.

Праћење и унапређивање инклузивног образовања значајно је и са аспекта испуњавања међународних обавеза које је Република Србија преузела, пре свега у односу на Конвенцију о правима особа са инвалидитетом и Опциони протокол, које

3 Доступно на: <https://www.european-agency.org/>

4 Службени гласник РС, број 63/2021, доступно на: https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/1-SROVRS-2030_MASTER_0402_V1.pdf

5 Доступно на: https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/3-Ex-post-analiza_0202.pdf

је Србија потврдила 2009. године⁶, и Конвенцију о правима детета,⁷ као и у односу на обавезе РС у процесу хармонизације правног оквира са правним тековинама Европске уније, у процесу придруживања Европској унији.

Криза изазвана пандемијом ковида-19 која траје од марта 2020. године указала је на значајне проблеме у образовању у многим земљама, а посебно је појачала и учинила видљивијим проблеме неједнакости у друштву и неповољан положај осетљивих група. Све земље Европске уније предузеле су мере које омогућавају редовно образовање и васпитање у условима пандемије. Међутим, анализе показују да су предузети механизми често неадекватни за инклузивно образовање и да недостају јасне смернице за спровођење инклузивног образовања у условима пандемије, односно координација и сарадња различитих актера у овом процесу. Прелазак на дигитално, онлајн окружење је у многим земљама довео до тога да осетљиве групе ученика буду још више искључене из система образовања, а да систем подршке за децу и породице није довољан и адекватан.

Осим утицаја кризе на образовање деце, све више се истиче значај успостављања координисаног и свеобухватног система подршке за децу и породице и различитих мера које су усмерене на добробит и благостање деце, као и важност успостављања превентивних механизма, мера и програма који обухватају и бригу о менталном здрављу.⁸

Као у другим земљама, пандемија ковида-19 је и у Србији указала на додатне изазове у процесу образовања. Ванредно стање које било уведено у марту 2020. године утицало је на то да један број деце из осетљивих група, пре свега деце ромске националности и деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, не похађа редовно наставу.

Да би се јасније сагледало стање, Министарство просвете, науке и технолошког развоја је 2020. године спровело истраживање под називом „Праћење начина учешћа и процеса учења ученика из осетљивих група током остваривања образовно-васпитног рада учењем на даљину.”⁹ Налази овог истраживања су омогућили да се унапреди инклузивна пракса у ванредним условима и да се пружи додатна подршка ученицима и запосленима у систему образовања. Према подацима истраживања, у току ванредног стања у основним школама је 96% ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом било обухваћено наставом на даљину, 76% ученика пратило

6 Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.doc> и Закон о потврђивању Опционог протокола уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом, Службени гласник РС - Међународни уговори, број 42/09. Доступно на: https://cref.eakademija.com/images/UN-konvencije/zakon_o_potvrđivanju_opcionog_protokola_uz_konvenciju_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.pdf

7 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>

8 Доступно на: <https://www.european-agency.org/agency-open-access-policy>

9 Доступно на: <https://mpn.gov.rs/vesti/izvestaj-o-ukljucenosti-ucenika-iz-osetljivih-grupa-u-obrazovno-vaspitni-rad-tokom-nastave-na-daljину/>

је наставу на ТВ каналима и онлајн наставу, 20% је било укључено у алтернативне видове наставе, док 4% ученика није било укључено у наставу на даљину. Комуникација са ученицима и/или њиховим породицама се остваривала преко више канала комуникације: виртуелне учионице, електронска пошта, друштвене мреже, а најзаступљенији канали комуникације били су телефон и апликације Viber и WhatsUp. Резултати истраживања показали су да је највећем броју ученика у редовним школама препрека за наставу на даљину била то што немају приступ интернету, а у школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом то је било одсуство подршке породице за учење на даљину. Велики број школа је истакао да је било тешко реализовати образовање са ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом у одсуству комуникације уживо и да је потешкоћу често представљало само ослањање на вербалне видове комуникације. Школе су такође указале на изазове у вези са мотивацијом и пажњом ученика током наставе на даљину.

Истраживање **Последице ковида-19 на положај осетљивих група и група у ризику – узроци, исходи и препоруке**¹⁰ указује на то да су се ризици у области инклузивног образовања појачали током трајања рестриктивних мера, посебно у односу на децу ромске националности, а основне манифестације ових ризика виде се у недостатку техничких предуслова за праћење наставе (струја, интернет, компјутери, таблети, паметни телефони) и непостојање системских мера подршке у учењу. Асистенти, ментори и наставници су током трајања ванредног стања отежано пружали подршку деци за учење. Иста студија указује на појачане ризике за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, који су се манифестовали кроз непостојање прилагођеног онлајн садржаја за децу са тешкоћама у развоју, непостојање адекватне подршке за учење и недостатак прилагођених материјала и задатака, као и кроз недостатак техничких услова да деца прате онлајн наставу.¹¹

Истраживање **Иновативне праксе у области социјалне заштите на локалном нивоу Републици Србији – одговор на ванредно стање услед пандемије ковида-19**¹² реализовано је са основним циљем да се идентификују иновативне праксе и решења која могу да буду од важности током пандемије или која могу да се укључе у стандардне процедуре и услуге како би се унапредило остваривање права и коришћење услуга најугроженијих група становништва у кризним ситуацијама. Када су у питању услуге које су релевантне за инклузивно образовање, пре свега услуге лични пратилац, налази истраживања указују на важност уважавања потреба породице и планирање подршке у складу са исказаним потребама деце/ученика као и на важност прилагођавања услуга,

10 Анализа је настала у партнерству Тима Уједињених нација за људска права у Србији (уз подршку Канцеларије Високе комесарке УН за људска права – ОНСНР) и Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије (уз подршку Владе Швајцарске). Доступно на: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Posledice_Kovid-19_na_polozaj_osetljivih_grupa_i_grupa_u_riziku.pdf

11 *Ibid.*

12 Центар за социјалну политику (2020), Иновативне праксе у области социјалне заштите на локалном нивоу у Републици Србији – одговор на ванредно стање услед пандемије ковида-19, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Београд. Доступно на: http://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/Inovativne_prakse_u_oblasti_socijalne_zastite_na_lokalnom_nivou_Odgovor_na_vanredno_stanje_usled_pandemije_Covid-19.pdf

увођења нових садржаја, укључујући и шетњу корисника. Такође је указано на важност успостављања информационе и психо-социјалне подршке за кориснике и непосредне пружаоце услуге (јединствени инфо-центар). У области пружања материјалне подршке истиче се важност унапређења додатне подршке за породице ромске националности које живе у неусловним ромским насељима.

Налази УНИЦЕФ-овог лонгитудиналног **Истраживања о утицају пандемије ковида-19 на породице са децом**¹³ показују да су негативни ефекти пандемије значајни и дуготрајни. Поред техничких проблема који прате учење на даљину, највећи утицај кризе у области образовања огледа се у паду мотивације и радних навика ученика, а видљив је и значајан негативан утицај на ментално здравље деце/ученика.¹⁴

Како би одговорило на све поменуте изазове, **Министарство просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР) је 2020. године припремило оперативни план за наставак рада школа у условима ванредног стања**,¹⁵ који је обухватио учење на даљину путем ТВ канала, укључивање ученика у рад преко онлајн платформи за учење те примену различитих дигиталних алата и алтернативних видова организације учења.

Праћење реализације инклузивног образовања на свим нивоима у условима кризе добија још већи значај јер указује на специфичне проблеме са којима се суочавају деца/ученици из осетљивих група и њихове породице у условима пандемије, на изазове са којима се суочавају школе и запослени у образовном систему у процесу организације рада, као и на проналажење нових решења, система подршке и унапређења реализације и квалитета наставе.

13 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/istrazivanje-o-uticaju-pandemije-covid-19-na-porodice-sa-decom-u-srbiji>

14 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/18641/file/SR%20-%20UNICEF%20COVID-19%20istrazivanje.pdf>

15 Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/izvestaj-o-ukljucenosti-ucenika-iz-osetljivih-grupa-u-obrazovno-vaspitni-rad-tokom-nastave-na-daljinu/>

II Извештај о инклузивном образовању: циљеви и изазови

Од 2009. године, када је уведено инклузивно образовање, један од кључних изазова представља редовно и системско праћење и извештавање о спровођењу инклузивног образовања на националном, локалном и школском нивоу како би се политике и мере на свим нивоима предуниверзитетског образовања засновале на подацима и наученим лекцијама из праксе.¹⁶

Национални извештај о инклузивном образовању за период 2019–2021. године треба да прикаже стање, напредак у односу на претходни извештајни период¹⁷, кључне изазове и правце развоја у циљу даљег повећања обухвата, унапређења квалитета, праведности, ефикасности и релевантности инклузивног образовања, као и да опише кључне политике и мере на националном и локалном нивоу и на нивоу образовних институција које имају утицај на положај осетљивих група деце/ученика и породица из осетљивих група у систему образовања.¹⁸

Извештај је резултат је анализе постојећих релевантних докумената и истраживања на националном и међународном нивоу (стратешки и законски документи, истраживачки извештаји и научне публикације, извештаји релевантних институција/тела, националних и међународних агенција и организација цивилног друштва о реализацији и ефектима појединих аспеката инклузивног образовања).¹⁹ У изради извештаја коришћени су подаци Републичког завода за статистику, Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Завода за унапређивање образовања и

¹⁶ У сарадњи УНИЦЕФ-а и Министарства просвете, науке и технолошког развоја 2015. године је припремљен Извештај о имплементацији инклузивног образовања, који садржи препоруке за даље праћење и унапређење инклузивног образовања у Србији. Доступно на: https://www.unicef.org/media/49691/file/2015ARR_Education.pdf

¹⁷ Национални извештај о инклузивном образовању за период 2015–2018. године Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/nacionalni-izvestaj-o-inkluzivnom-obrazovanju>

¹⁸ У оквиру подршке Европске уније Србији кроз пројекат „Унапређени равноправни приступ и завршавање предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна образовна подршка“ (IPA 2020), поред активности на унапређењу праведности и квалитета предуниверзитетског образовања, предвиђено је да се обезбеди континуитет у извештавању о инклузивном образовању кроз израду националног извештаја о инклузивном образовању за период 2019–2021. година те за 2022. и 2023. годину како би се обезбедило даље унапређење кључних политика и мера за успешно спровођење инклузивног образовања.

¹⁹ Истраживања Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, Заштитника грађана, УНИЦЕФ-а, Фондације за отворено друштво Србије, Мреже организација за децу Србије – МОДС, Института за психологију, Центра за образовне политике, Центра за социјалне политике, Сталне конференције градова и општина и др.

васпитања, Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, Републичког завода за социјалну заштиту и Сталне конференције градова и општина.

Изазов приликом израде извештаја представља недостатак усаглашених показатеља и инструмената за праћење кључних димензија које су важне за инклузивно образовање, као и недостатак системских података за осетљиве циљне групе у систему образовања на националном, локалном и школском нивоу, недостатак систематизованих података о механизмима, спровођењу мера, системима координације и финансирању мера на националном и локалном нивоу, што отежава праћење трендова о спровођењу инклузивног образовања.²⁰

Да би се обезбедило активно учешће различитих актера у изради националног извештаја, а пре свега у заједничком креирању препорука и праваца развоја за наредни период, **налази истраживања су представљени релевантним актерима пре писања финалне верзије извештаја; кључни налази и препоруке заједнички су дефинисани.**

20 Оквира за праћење инклузивног образовања који је настао 2014. године као резултат заједничке иницијативе Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва, УНИЦЕФ-а, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Фондације за отворено друштво и Института за психологију није доживео пуну примену и неопходна је његова ревизија у наредном периоду. Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/6481/file/Okvir%20za%20pra%20C4%87enje%20inkluzivnog%20obrazovanja%20u%20Srbiji%20-%20rezime.pdf>. У оквиру пројекта „Унапређени равноправни приступ и завршавање предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна образовна подршка“ (IPA 2020) предвиђена је ревизија Оквира за праћење инклузивног образовања на локалном нивоу

III

Међународни ослонци за унапређивање инклузивног образовања

Поред стратешких одређења Србије за укључивање осетљивих и социјално искључених група у све сегменте друштва, ослонац за израду Националног извештаја о инклузивном образовању представљају и обавезе Републике Србије у односу на међународне процесе и документе.²¹

Обавезе Републике Србије, у контексту спровођења инклузивног образовања, произилазе из **Универзалне декларације о људским правима Уједињених нација**,²² која прописује право на образовање за све, и то образовање које је усмерено на развој личности, на јачање поштовања људских права и основних слобода, образовање које поштује и промовише разумевање и толеранцију. **Конвенцију о правима детета УН**,²³ која прописује право детета на квалитетно образовање усмерено на развој пуних капацитета и потенцијала детета, прати преко двадесет општих коментара који дају смернице за имплементацију Конвенције у различитим областима, укључујући и образовање.²⁴

Конвенција о правима особа са инвалидитетом УН експлицитно прописује људско право на квалитетно инклузивно образовање.²⁵ **Комитет за права особа са инвалидитетом** је донео низ општих коментара уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом, а за инклузивно образовање су посебно важни Општи коментар бр. 4²⁶ (који се односи на право на инклузивно образовање), Општи коментар бр. 2²⁷ (који се

21 Преглед кључних одредби међународних докумената даје се у прилогу овог извештаја.

22 Доступно на: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf

23 Доступно на: <https://www.unicef.org/child-rights-convention>

24 Посебно су значајни: Општи коментар бр. 1 – циљеви образовања, Општи коментар бр. 5 – опште мере имплементације Конвенције о правима детета, Општи коментар бр. 9 – права деце са сметњама у развоју, Општи коментар бр. 13 – право деце на слободу од свих форми насиља, Општи коментар бр. 14 – право детета да његови интереси буду од првенственог значаја, Општи коментар бр. 19 – јавни буџети за реализацију права детета и Општи коментар бр. 20 – имплементација права детета током адолесценције.

25 Доступно на: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4

26 Комитет УН за права особа са инвалидитетом (CRPD). Општи коментар бр. 4 (2016): Право на инклузивно образовање. 2016.

27 Комитет УН за права особа са инвалидитетом (CRPD). Општи коментар бр. 2 (2014): Приступачност. 2014.

односи на приступачност) и Општи коментар бр. 3²⁸ (који се односи на положај жена и девојчица са инвалидитетом).

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена УН²⁹ прописује обавезе земаља потписница да уклоне сваки облик родне дискриминације у погледу образовања, каријере и професионалног усмеравања.

Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације УН³⁰ обавезује државе да забране и укину расну дискриминацију у свим њеним облицима и да гарантују право свакоме на једнакост пред законом без разлике на расу, боју или национално или етничко порекло, у различитим областима, укључујући и образовање и остваривање економских, социјалних и културних права.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима³¹ гарантује право сваког лица на образовање усмерено ка пуном развоју личности.

УНЕСКО – Декларација из Саламанке³² представља консензус држава да изграде образовне системе који могу да одговоре на образовне потребе свих ученика, у редовним школама са инклузивном оријентацијом као најделотворнијем начину за спречавање дискриминаторних ставова, и да повећају делотворност и финансијску ефикасност образовног система.

Циљ 4 Агенде одрживог развоја до 2030. године³³ позива државе да обезбеде инклузивно и праведно квалитетно образовање на свим нивоима.

Уговор из Маракеша³⁴ успоставља међународни правни оквир који омогућава израду и дистрибуцију писаних материјала у формату који је приступачан за особе са тешкоћама при читању стандардног штампаног материјала и доступност књига у приступачном формату.

За спровођење инклузивног образовања, од значаја су и релевантни европски документи јавних политика:

28 Комитет УН за права особа са инвалидитетом (CRPD). Општи коментар бр. 3 (2016): Жене и девојчице са инвалидитетом. 2016.

29 Закон о ратификацији Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, број 11/81. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_eliminisanju_svih_oblika_diskriminacije_zena.html

30 Закон о ратификацији међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације (Сл. лист СФРЈ, бр. 31/67).

31 Доступно на: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Me%C4%91unarodni-pakt-o-ekonomskim-socijalnim-i-kulturnim-pravima.pdf>

32 Доступно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

33 Доступно на: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>

34 Службени гласник РС - Међународни уговори, број 1/20

Повеља Европске уније о основним правима³⁵ јемчи право на образовање.

Европски оквир за едукацију и обуку за период 2021–2030. године³⁶ као стратешки приоритет поставља унапређење квалитета, праведности, инклузије и успеха за све у едукацији и обуци.

Стратешки оквир за интеграцију Рома, који је усвојила Европска комисија 2020. године, представља директан допринос спровођењу Акционог плана ЕУ против расизма, који је усвојен за период 2020–2025³⁷, Европском стубу социјалних права³⁸, остваривању Агенде УН 2030 и Циљевима одрживог развоја³⁹. Овај стратешки оквир игра важну улогу у приступним преговорима са државама Западног Балкана.

Европска Стратегија о правима особа са инвалидитетом за период 2021–2030⁴⁰ доприноси имплементацији Европског стуба социјалних права.⁴¹

Стратегија ЕУ о правима детета, усвојена 2021. године, покрива 6 тематских области: партипација деце у политичком и демократском друштву; социо-економско укључивање; здравствена заштита и образовање; спречавање насиља над децом и обезбеђивање заштите деце; правосуђе по мери детета; дигитално и информационо друштво и глобална димензија.⁴²

35 Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT>
и https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/povelja_osnovna_prava_jul_20.pdf

36 Доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/media/49660/st08693-en21-002.pdf>

37 European Commission (2020), *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Social and Economic Committee and the Committee of the Regions - A Union of Equality, EU anti-racism Action Plan 2020 - 2025*, Brussels 2020

38 European Commission (2017), *Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Establishing a European Pillar of Social Rights*, Brussels 2017

39 Доступно на: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>

40 Доступно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_810

41 European Commission (2017), *Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Establishing a European Pillar of Social Rights*, Brussels 2017

42 Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0142&from=en>

Република Србија у односу на међународне обавезе

IV

Као земља потписница бројних међународних конвенција и уговора, Република Србија је преузела обавезу усклађивања докумената јавних политика и законодавства са одредбама и препорукама ових докумената и учинила конвенције о људским правима делом националног законодавства. Једна од обавеза је редовно извештавање о имплементацији међународних стандарда и обавеза међународним уговорним телима, која затим дају препоруке за даље усклађивање закона и унапређивање праксе у различитим областима. Ови процеси довели су на националном нивоу, између осталог, до успостављања нових механизма за праћење и заштиту права свих грађана и грађанки, као и за праћење остваривања права деце.⁴³

Савет за праћење примене препорука механизма УН за људска права⁴⁴ конституисан је 2015. године, као један од значајних механизма за праћење спровођења препорука Уједињених нација за људска права, што обухвата и праћење положаја особа са инвалидитетом и других осетљивих група. Унапређење рада Савета и праћење примене препорука важни су не само како би се одговорило на преузете међународне обавезе, већ и како би се унапредило поштовање и остваривање права свих грађана и грађанки у Републици Србији.

У Закључним запажањима Комитета за права детета о Другом и Трећем периодичном извештају Републике Србије, из 2017. године,⁴⁵ истакнута је забринутост да је упис деце са сметњама у развоју и инвалидитетом низак на свим нивоима образовања те да и даље велики број деце похађа наставу у „специјалним одељењима“ редовних школа. У оцени овог извештаја се као изазов наводи то што родитељи могу одлучити да дете са сметњама у развоју или инвалидитетом не похађа инклузивно образовање, без гаранција принципа најбољег интереса детета; ово је довело до тога да велики број деце са сметњама у развоју и инвалидитетом похађа школе за образовање деце са сметњама у развоју.⁴⁶ У овим извештајима је такође

43 Савет за права детета конституисан је 2017. године, а конститутивна седница новог Савета за права детета одржана је 2021. године.

44 Службени гласник РС, број 140/14.

45 Доступно на: https://zadecu.org/wp-content/uploads/2017/03/zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_deteta_srb.doc
https://zadecu.org/wp-content/uploads/2017/03/concluding_observations_on_the_combined_second_and_third_periodic_reports_of_serbia.pdf

46 Важно је истаћи да је законом у РС прописано да родитељи деце са сметњама у развоју и инвалидитетом могу да одлуче да се дете укључи у редовну школу, али не да се упише у школу за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Приликом давања мишљења, интерресорна комисија треба да поштује принцип најбољег интереса детета.

истакнуто да је учешће у предшколском, основном, средњем и стручном образовању међу децом ромске националности, посебно међу девојчицама, и даље на ниском нивоу, као и да се велики број деце ромске националности још увек суочава са сегрегацијом у школском систему, да деца ромске националности имају високу стопу изостајања из школе и да мере подршке образовању деце ромске националности нису у довољној мери обезбеђене. Комитет је изразио забринутост због уочених регионалних разлика у спровођењу инклузивног образовања и изнео запажање да постоје значајне разлике у финансирању и ресурсима за обезбеђивање додатне подршке за децу из осетљивих група у односу на степен развијености општина у Србији и у односу на ресурсе образованих установа. Као изазов за квалитетно спровођење инклузивног образовања истакнута је недовољна обученост васпитача/наставника и стручних сарадника у систему образовања, као и приметан отпор запослених, родитеља и шире јавности у односу на спровођење инклузивног образовања. **Комитет је препоручио Републици Србији** да ојача напоре на промовисању инклузивног образовања за сву децу, нарочито за децу из осетљивих друштвених група, да осигура да адекватна људска, финансијска и техничка подршка буде доступна у спровођењу одредби наведених у Закону о основама система образовања и васпитања, да развије програме подршке за смањење стопе напуштања школе, као и за праћење и процену ефеката таквих програма, да обезбеди свој деци са сметњама у развоју право на инклузивно образовање у редовним школама у складу са принципима најбољег интереса детета, да континуирано унапређује компетенције запослених за пружање индивидуализоване подршке деци са сметњама у развоју, да реши проблем мањка логопеда и квалификованих стручњака за децу са менталним и психо-социјалним сметњама, да ојача напоре да се побољша приступ квалитетном образовању у руралним срединама, нарочито за осетљиве групе, да олакша учешће и укључивање деце ромске националности у образовање на свим нивоима и подигне свест међу наставницима и члановима особља о култури Рома, да успостави законске одредбе за регулисање система за пружање додатне подршке ученицима у образовном процесу и да обезбеди да довољан број стручњака буде доступан за решавање индивидуалних потреба ученика, да осигура једнак приступ за сву децу, посебно из осетљивих група, програмима раног образовања, без обзира на статус запослености њихових родитеља и да обезбеди неопходна средства како би се осигурало да предшколске и школске установе буду адекватно опремљене и да су наставници и сарадници у настави прошли одговарајућу обуку.

У Закључним запажањима о Иницијалном извештају Републике Србије из 2016. године⁴⁷ **Комитет за права особа са инвалидитетом** је изразио забринутост због тога што више од половине деце која живе у резиденцијалним установама не похађа образовање те због тога што је усвојен мали број мера за осигуравање стандардизованих и транспарентних протокола који се односе на индивидуалне образовне планове за ученике и на релевантне асистивне технологије које обезбеђују квалитетан и адекватан приступ настави и учењу ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом на свим нивоима образовања. Истакнуто је да недостају упоредиви подаци о финансирању намењеном деци са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама и у школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. **Комитет је**

47 Доступно на: <https://noois.rs/dokumenta-publikacije/publikacije/308-publikacija>

препоручио да Република Србија предузме мере како би се осигурало да све особе са сметњама у развоју и инвалидитетом имају приступ квалитетном инклузивном основном, средњем и терцијарном образовању и да изврши разумна прилагођавања у редовном образовању у складу са утврђеним индивидуалним образовним плановима, да усвоји Акциони план за инклузивно образовање којим би се дефинисали посебни циљеви за испуњавање стандарда и захтева инклузивног образовања те да посвети посебну пажњу деци са вишеструким сметњама у развоју и инвалидитетом и деци и ученицама у резиденцијалним установама. **У Извештају о спровођењу Препорука Комитета за права особа са инвалидитетом у Републици Србији**⁴⁸ закључено је да су надлежни органи предузели низ мера на спровођењу препорука Комитета, али да се мора наставити и интензивирати рад на спровођењу ових препорука, нарочито у области даље обуке наставника и запослених у образовном систему, и на повећању улагања у разумно прилагођавање за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.

У Закључним запажањима Комитета за елиминисање дискриминације жена у вези са Четвртим периодичним извештајем о примени Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена 2019. године⁴⁹ Комитет је похвалио напредак који је Србија постигла у сектору образовања, посебно кроз повећање броја стипендија за девојчице и усмеравање напора да се спречи напуштање школовања, али је изразио и забринутост због стереотипних садржаја наставног материјала, широко распрострањених дискриминаторних родних стереотипа, родне сегрегације у образовању, напуштања школа Ромкиња и пре завршетка основне школе и њиховог одсуства у образовном систему након навршене 18. године живота, мање укључености девојчица са инвалидитетом у инклузивно образовање у односу на дечаке, родно заснованог насиље у образовним установама и прекида спровођења едукативног програма о сексуалности и сексуалном насиљу. Србији је упућен низ препорука: развијање садржаја о родној дискриминацији и родној равноправности и увођење родно осетљивих садржаја у наставне планове и програме и уџбенике на свим нивоима образовања, прилагођених узрасту; интегрисање образовања о сексуалном и репродуктивном здрављу и правима у складу са узрастом, укључујући питања сексуално одговорног понашања; смањење родне сегрегације на свим нивоима образовања и охрабривање девојчица и дечака за нетрадиционална женска/ мушка занимања; јачање механизма за задржавање Ромкиња у образовном систему; јачање напора на промовисању и осигуравању инклузивног школског и предшколског образовања у редовним одељењима за ромску децу, посебно за девојчице и девојчице са инвалидитетом; прилагођавање школске инфраструктуре и места за спорт и слободно време девојчицама са инвалидитетом; усвајање и примена националног оквира за праћење инклузивног образовања и индикатора квалитета образовања.

На нивоу Европске уније образовање је у надлежности земаља чланица и земље на основу препорука, добровољних мерила и сарадње креирају своје законодавство и стратешке приоритете. У области образовања Европска унија користи Отворени метод координације као механизам који доприноси усклађивању образовних политика

48 *Ibid.*

49 Доступно на: <https://www.minlmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-konvencija-CEDAW.php>

земаља. То је начин којим се шире најбоље праксе и постиже веће приближавање на путу према најважнијим циљевима ЕУ. Отворени метод координације представља оквир за сарадњу земљама чланицама и омогућава приближавање националних политика и остваривање циљева које су сви прихватили. **Представници Републике Србије учествују у Отвореном методу координације од 2014. године. Такође, од 2018. године Србија је једина земља кандидат која је постала чланица Европске агенције за посебне потребе и инклузивно образовање.**

Обавезе Републике Србије у процесу приступања Европској унији, када је реч о унапређењу положаја особа са инвалидитетом и припадника ромске националне мањине, дефинисане су пре свега кроз поглавље 23 – Правосуђе и основна права. Поглавље 23 отворено је 2016. године, а последњи Акциони план⁵⁰ за ово поглавље је, након неколико ревизија, усвојен у јулу 2020. године.

Када постане чланица у ЕУ, Србија ће имати обавезу да развије систем који ће бити у стању да спроведе циљеве и политике дефинисане у Европском стубу социјалних права. Једнакост и укључивање Рома су редовна тачка дневног реда у области људских права и других политичких дијалога и са земљама које нису чланице ЕУ, посебно са земљама Западног Балкана. Премијери држава Западног Балкана су у јулу 2019. усвојили **Декларацију о интеграцији Рома (Познањска декларација)**,⁵¹ обавезујући се на конкретно побољшање ситуације Рома у области образовања, запошљавања, здравства, становања, уписа у матичне књиге и смањења дискриминације. У области образовања, овом декларацијом су постављени следећи циљеви: повећање стопе уписа и завршавања основне школе код Рома и Ромкиња на најмање 90%; повећање стопе уписа и завршавања средње школе код Рома и Ромкиња на најмање 50%. На Загребачком самиту ЕУ и Западног Балкана у мају 2020. године лидери ЕУ потврдили су своју подршку европској перспективи Западног Балкана. Наглашена је важност прогресивног усклађивања националних стратешких циљева са циљевима и методологијом ЕУ као део европске перспективе за све земље које теже придруживању ЕУ. Економски и инвестициони план за Западни Балкан⁵² идентификује приоритетне области инвестиција како би се подстакли конвергенција, раст и конкурентност у региону, посебно у подршци маргинализованим групама и мањинама. Како се у овом плану и наводи, интеграција Рома у друштво подржавањем њиховог пуног учешћа у образовању и на тржишту рада има посебан значај и један је од кључних приоритета у процесу интеграције у ЕУ.

Извештаји о напретку Републике Србије у процесу приступања ЕУ за период од 2019. године, а посебно за 2021. годину,⁵³ истичу неколико кључних оцена

50 Доступно на: <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/9849/finalna-verzija-akcionog-plana-za-pregovaranje-poglavlja-23-koja-je-usaglasena-sa-poslednjim-preporukama-i-potvrdjena-od-strane-evropske-komisije-u-briselu-.php>

51 Доступно на: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/9a8e38a1f175f0396890316ce7fcf2a3.pdf>

52 Доступно на: <https://europa.rs/zapadni-balkan-ekonomsko-investicioni-plan-za-podrsku-privrednom-oporavku-i-konvergenciji/>

53 Доступно на: <https://europa.rs/godisnji-izvestaj-o-srbiji-2021/>

када је у питању испуњавање обавеза Србије у погледу унапређења положаја и социјалног укључивања Рома и Ромкиња и особа са инвалидитетом. Истиче се да је на пољу антидискриминације законски оквир у складу са европским стандардима, али да још увек нису усвојени сви амандмани и подзаконски акти који ће одговорити на обавезе Србије и на даље усклађивање са европским законодавством. Оцењено је и да је постигнут одређени напредак у повећању учешћа ученика из осетљивих друштвених група на свим нивоима образовања. Као значајно је оцењено повећање броја стипендија и броја педагошких асистената те повећање броја ученика ромске националности који се у средње школе уписују применом мера афирмативне акције. Оцењено је да су интензивирани активности у борби против дискриминације и насиља у школама и усвојен је Правилник о педагошком и андрагошком асистенту,⁵⁴ као корак ка регулисању услова за њихово ангажовање. У Извештају о напретку се истиче да треба појачати имплементацију мера за смањење стопе одустајања од школовања и мера за смањење сегрегације ученика ромске националности и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у систему образовања, да треба повећати број деце ромске националности у програмима раног развоја и предшколског васпитања и образовања и да треба повећати број деце са сметњама у развоју у редовним школама уз адекватан систем подршке. Посебно се наглашава значај даљег рада на локалном нивоу, што може да допринесе унапређењу положаја деце са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Савет Европе (СЕ) је у децембру 2019. представио **Четврти извештај примени Оквирне конвенције за заштиту мањинских права.**⁵⁵ У том извештају закључује се да мањинска права у Србији морају да буду значајно унапређена и да посебно забрињава ситуација у којој се налазе Роми. Упркос томе што су закони унапређени и усклађени с европским стандардима, недостају механизми који би омогућили ефикасно праћење примене закона, мера и активности предвиђених националним стратешким документима.

Кључни закључци и правци развоја

Поред обавеза државе у односу на међународне политике и стандарде, инклузивно образовање се пре свега темељи на моралној позицији која вреднује и поштује сваког појединца и која поздравља различитост као богат ресурс учења и развоја целог друштва. Зато се мора континуирано и систематски радити на подизању свести о свим аспектима једнакости у образовању и на повећању капацитета свих актера да обезбеде поштовање и укључивање свих ученика у образовни процес на свим нивоима.

⁵⁴ Службени гласник РС, број 87/2019.

⁵⁵ Четврти периодични извештај достављен генералном секретару Савета Европе у складу с чланом 25. Оквирне конвенције, Београд 2018. Доступно на: <https://www.ljudskaparava.gov.rs/>

Оцена међународних извештаја је да је законски и стратешки оквир унапређен последњих година, али да и даље постоје бројни изазови у спровођењу прописаних мера и активности, као и у праћењу ефеката мера које се предузимају.

Иако су позитивно оцењени напори да се, пре свега кроз програме афирмативне акције, стипендирања ученика и пружање менторске подршке, повећа обухват деце ромске националности у средњем образовању, истиче се да је обухват деце на свим нивоима још увек низак, да је посебно низак обухват деце ромске националности у систему предшколског васпитања и образовања, као и да су девојчице у неповољнијем положају и изложене већем ризику од напуштања школовања. Истакнути су и даље присутни проблеми са дискриминацијом и сегрегацијом деце ромске националности и недовољни системи подршке.

Оцена у међународним извештајима је да је **још увек значајан број деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и да велики број деце која живе у резиденцијалним установама није укључен у систем образовања.**

Истичу се значајне регионалне разлике и недостатак ресурса за пружање додатне подршке за децу у неразвијеним општинама, недовољан број система подршке те употребе и доступности асистивних технологија, као и недовољно праћење ефеката мера подршки за децу.

Такође се наводи да и даље постоји отпор шире јавности према инклузивном образовању и недостатак ресурса и компетенција запослених у систему образовања за индивидуализовани рад са децом/ученицима из осетљивих група, пре свега са децом са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Важно је истаћи да су изазови и препоруке које су садржане у извештајима међународних организација препознате у новим законским решењима и кључним стратешким документима Републике Србије, пре свега у Стратегији развоја образовања и васпитања до 2030. године,⁵⁶ Стратегији за социјално укључивање Рома и Ромкиња до 2030. године,⁵⁷ Стратегији за унапређивање положаја особа са инвалидитетом за период 2020–2024,⁵⁸ Националној стратегији за родну равноправност,⁵⁹ стратегији превенције и заштите од дискриминације за период 2022–2030⁶⁰ и Стратегији за превенцију и заштиту деце од насиља за период 2020–2023.⁶¹

56 Доступно на: <https://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/09/SROVRS-2030-1.pdf>

57 Доступно на: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

58 Службени гласник РС, број 44/2020.

59 Доступно на: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/index.php/sr/dokumenti/strategije-i-akcioni-planovi/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-2021>

60 Службени гласник РС, број 12/2022.

61 Службени гласник РС, број 80/2020.

Правци развоја

Даље усаглашавање закона и других прописа са међународним и европским законодавством и успостављање механизма за ефикасно праћење примене закона, мера и активности предвиђених националним стратешким документима.

Даље унапређење развоја правног и стратешког оквира ИО и усклађивање са релевантним међународним стандардима, заснованим на приступу ИО који се темељи на људским правима (енгл. rights-based approach to inclusive education) и најбољем интересу детета.

Повећање обухвата деце из осетљивих група, пре свега деце ромске националности на свим нивоима образовања, и смањење стопе одустајања од школовања деце ромске националности, а пре свега девојчица, као и повећање броја деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама уз адекватан систем подршке те повећање обухвата деце из резиденцијалних установа системом образовања.

Унапређење капацитета запослених на свим нивоима образовања и васпитања и обезбеђивање кадрова који на нивоу образовних институција дају стручну и додатну подршку запосленима, породицама и деци из осетљивих група.

Подршка и изградња капацитета јединица локалних самоуправа за спровођење инклузивног образовања посебно у мање развијеним локалним самоуправама.

Сензибилисање запослених, родитеља и шире јавности за подршку инклузивном образовању.

Превенција дискриминације и насиља, укључујући и родно засновано насиље, у образовном систему и креирање родно сензитивних наставних материјала, планова и програма.

Поређење трошкова образовања деце у редовним школама и школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом.

V Законски оквир у Републици Србији

Унапређење законског и стратешког оквира које доприноси ефикасности и квалитету инклузивног образовања представља континуирани процес. **Важећи правни оквир инклузивног образовање чини развијена мрежа закона и подзаконских прописа, који су успоставили низ права и обавеза усмерених на реализацију инклузивног образовања.**

Законодавни оквир омогућава следеће: упис деце из осетљивих друштвених група у систем предшколског васпитања и образовања и основну школу без доказа о пребивалишту родитеља; препознавање деце и ученика избеглица и миграната као једне од група у ризику од дискриминације, за које је установа обавезна да организује додатну подршку у виду учења језика, припреме за наставу и допунске наставе; поред деце и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, наглашава се значај пружања додатне подршке деци која су у ризику од раног напуштања школовања, као и улога образовне установе и локалне самоуправе у пружању додатне подршке и раду интерресорних комисија; деловање ИРК је проширено и на процену потреба за додатном образовном, здравственом и социјалном подршком особама које су старије од 15 година и које су укључене у образовање одраслих; уређена је могућност оснивања ресурсних центара за подршку инклузивном образовању. Дете се уписује у развојну групу, односно школу за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом само уз мишљење интерресорне комисије, уз сагласност родитеља / законског заступника и уз поштовање принципа најбољег интереса детета. Препознаје се значај подршке ученицима у периоду транзиције из основне у средњу школу и обезбеђују се афирмативне мере за ученике из осетљивих група за упис у средњу школу и високошколске установе под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности у стицању образовања.⁶²

У периоду од 2018. до 2021. године усвојени су, односно измењени и допуњени следећи прописи.

Измене и допуне Закона о основама система образовања и васпитања (из 2019, 2020. и 2021. године):⁶³

62 Анекс 2 – преглед кључних прописа у области инклузивног образовања са најзначајнијим одредбама.

63 Службени гласник РС, бр. 27/2018, 10/2019, 6/2020, 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

увођење и уређење ЈИСП, ЈОБ и информационог система за спровођење испита,

уређење евиденција у просвети и руковања подацима о личности,

другачије уређење ресурсних центара, као центара за пружање разноврсне стручне подршке и помоћи, што обухвата помоћ у вези са применом асистивне технологије, али се не ограничава на ту помоћ,

омогућавање бесплатног похађања српског као страног језика за одређене групе ученика, као што су ученици без држављанства,

ревидиран је начин оцењивања,

проширивање права ученика/родитеља на подношење приговора и прецизирање поступка реаговања у случајевима повреде права,

измене у вођењу васпитно-дисциплинског поступка,

омогућавање да се посебним законима утврди друга старосна граница за упис у средњу школу и за стицање својства редовног ученика у односу на општу старосну границу,

прецизирање стандарда квалитета рада установа образовања и васпитања,

права деце и ученика у случају забране рада установе.

Измене и допуне Закона о предшколском васпитању и образовању (из 2019. и 2021. године)⁶⁴ обухватиле су питања у вези са евиденцијама у предшколској установи.

Измене и допуне Закона о основном образовању и васпитању (из 2019. и 2021. године):⁶⁵

иновирани су начин оцењивања ученика и прецизиран начин утврђивања општег успеха ученика и полагање разредног/поправног испита,

уређено је који се подаци о ученику обрађују у оквиру евиденција о ученику,

64 Службени гласник РС, број 10/2019, 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

65 Службени гласник РС, број 10/2019, 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

омогућена су реализација наставе у комбинованом одељењу и за ученике од петог до осмог разреда и формирање група на нивоу циклуса,

омогућено је полагање завршног испита на другом језику ако је то у најбољем интересу ученика.

Измене и допуне Закона о средњем образовању и васпитању (из 2020. и 2021. године):⁶⁶

уређење практичне наставе и професионалне праксе (увођење дуалног образовања),

укидање могућности да се задаци на матурском испиту прилагоде образовним исходима ученика који се образују по ИОП2,

прикупљање личних података у поступку по конкурс за упис у средњу школу, руковање подацима о личности и њихова заштита,

увођење могућности организације наставе код куће и наставе на даљину,

прецизирање обавезе припреме ученика за полагање матурских и завршних испита,

увођење могућности да и ученик млађи од 17 година, у оправданим случајевима, ванредно похађа средњу школу.

Закон о дуалном образовању (из 2020. године)⁶⁷ увео је додатне заштитне одредбе, попут забране обављања учења кроз рад у ноћним сатима и обавезе послодавца да обезбеди прописане мере безбедности и здравља на раду, у складу са прописима којима се уређује безбедност и здравље на раду, као и примену прописа којима се уређује опасан рад за децу. Важну измену, која није на корист ученика и њихових најбољих интереса, представља укидање одредбе којом се од послодавца, као услов за рад са ученицима, тражило да одговорно лице и инструктор нису били осуђивани за кривична дела против полне слободе, насиља у породици, запуштања и злостављања малолетног лица и др., као и да на страни ових лица није утврђено дискриминаторно понашање.

66 Службени гласник РС, број 6/2020, 52/2021, 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

67 Службени гласник РС, број 6/2020. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

Измене и допуне Закона о ученичком и студентском стандарду (из 2019. године):⁶⁸

из корпуса права у области ученичког стандарда искључено је право на опоравак, а укључено је право на додатне активности из области неформалног образовања,

прецизиран је поступак остваривања права ученика и студената на одмор и додатне активности,

нове одредбе о обавезама и одговорностима ученика, повредама обавеза ученика, дисциплинском и васпитно-дисциплинском поступку и дисциплинским/васпитно-дисциплинским мерама против ученика, као и о обавезама и одговорностима родитеља,

у установама ученичког и студентског стандарда уведени су тимови за додатну подршку инклузивном образовању ученика, за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, за самовредновање, за професионални развој и др.

Изменама и допунама Закона о просветној инспекцији (из 2021. године)⁶⁹ додатно су прецизирани послови, обавезе, одговорности и овлашћења просветне инспекције.

Измене и допуне Закона о забрани дискриминације (из 2021. године):⁷⁰

дефинисање сегрегације као облика дискриминације,

прописивање да дискриминацију и узнемиравање представљају и понижавајуће поступање, полно и родно узнемиравање и навођење на дискриминацију,

увођење обавезе органа јавне власти да врше процене утицаја јавне политике на једнакост грађана.

Закон о финансијској подршци породици са децом (из 2021. године).⁷¹ Током 2021. године донете су три одлуке Уставног суда Србије којима је утврђено да одређене одредбе Закона о финансијској подршци породици са децом нису у сагласности са Уставом. Неуставне одредбе односиле су се на: а) начин израчунавања основица за накнаде зараде по основу рођења и неге детета и посебне неге детета и друге накнаде по

68 Службени гласник РС, број 10/2019. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

69 Службени гласник РС, број 29/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

70 Службени гласник РС, број 52/2021. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

71 Службени гласник РС, бр. 46/2021, 51/2021, 53/2021, 66/2021 и 130/2021. Доступно на: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-finansijskoj-podrsци-porodici-sa-decom.html>

основу рођења и неге детета, б) одређивање круга лица која остварују право на накнаду, в) прописана ограничења остваривања права на накнаду зараде по основу рођења и неге, односно посебне неге детета. Измене и допуне закона које су уследиле спроведене су ради усаглашавања са одлукама Уставног суда. **Поред тога, успостављени су нови услови за остваривање права из овог закона:** услов за остваривање права на родитељски додатак је да су сва деца мајке која подноси захтев уредно вакцинисана у складу са прописима и да редовно похађају припремни предшколски програм/школу, а услов за остваривање дечјег додатка је да дете за које се остварује право похађа припремни предшколски програм / школу. Успостављена су нова права из области финансијске подршке породици са децом – право на новчана средства за изградњу, учешће у куповини, односно куповину породично-стамбене зграде или стана по основу рођења детета и једнократна помоћ за рођење другог и трећег детета.

У извештајном периоду донети су Закон о социјалној карти⁷² те нови закони о здравственој заштити и здравственом осигурању, а измењена је и допуњена Уредба о наменским трансферима у социјалној заштити.⁷³

У периоду 2019–2021. година усвојени су нови правилници односно измењени су и допуњени постојећи, чиме се додатно уређују питања која су важна за унапређење инклузивног образовања.

Правилник о вредновању квалитета рада установа⁷⁴ донео је новине у односу на претходни циклус спољашњег вредновања: продужење циклуса вредновања са пет на шест година; термилошка усаглашавања са ЗОСОВ; допуна извора података за самовредновање и вредновање; рок за вредновање установе са најнижом оценом скраћује се на три године; планирање спољашњег вредновања на нивоу школске, а не календарске године; анонимна анкета за процену квалитета рада тима за вредновање; време проведено у установи за послове вредновања (најмање два дана); последице за запосленог и директора ако одбије спољашње вредновање, односно не обезбеди услове да се спољашње вредновање спроведе; осим стандарда, дефинисани су и показатељи на четири нивоа остварености; нови начин извођења опште оцене за квалитет рада (задржана је скала од 1 до 4, али се поред процене нивоа остварености стандарда процењује и ниво остварености показатеља); израђена је апликација за генерисање извештаја са истом структуром; прилог извештају је збирни преглед процена посећених часова.

Правилник о начину прилагођавања уџбеника⁷⁵ дефинише да је прилагођени уџбеник претходно по закону одобрени уџбеник који је прилагођен у погледу писма и/или формата ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом, у складу са њиховим потребама и могућностима, а начин прилагођавања може подразумевати да је уџбеник

72 Службени гласник РС, број 14/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

73 Службени гласник РС, број 18/2016-34, 38/2021-6. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

74 Службени гласник РС, број 10/2019.

75 Службени гласник РС, број 21/2020.

штампан Брајевим писмом, штампан увећано на одговарајућем папиру, прилагођен у електронском/дигиталном формату, прилагођен за коришћење асистивне технологије. Тим за инклузивно образовање школе коју ученик похађа утврђује вид прилагођавања уџбеника, а након обављених консултација са стручњацима и уз сагласност родитеља / законског заступника. Издавач припрема прилагођени уџбеник тако што његов садржај пребацује на Брајево писмо, штампа га увећаним фонтом или израђује у електронском облику (текст, звук, слика, видео, мултимедија) у складу са упутствима која су дефинисана овим правилником.

Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту⁷⁶ прописује ближе услове за рад, степен и врсту образовања те програм обуке за педагошког асистента и андрагошког асистента. Препозната су три модела педагошке асистенције – за децу и ученике ромске националности, за децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и андрагошки асистент за подршку образовању одраслих. Педагошки асистент пружа помоћ и додатну подршку групи деце и ученика у предшколској установи те у основној и средњој школи у складу са њиховим потребама, као и помоћ запосленима у циљу унапређивања њиховог рада. Педагошки асистент за децу и ученике ромске националности и децу са сметњама у развоју и инвалидитетом сарађује са родитељима и са институцијама на нивоу локалне самоуправе. Овим правилником је специфичније дефинисана врста додатне подршке коју пружа педагошки асистент у раду са ученицима ромске националности којима је потребна додатна подршка у образовању и у раду са децом и ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и врста подршке коју педагошки асистент пружа наставницима и родитељима.

Правилник о стандардима компетенција за професију стручног сарадника у предшколској установи и његовог професионалног развоја⁷⁷ и **Правилник о програму свих облика рада стручних сарадника у ПУ**⁷⁸ дефинишу знања, умећа и вредности стручних сарадника које су између осталог важне за примену инклузивног образовања: стручни сарадник осмишљава и учествује у реализацији додатне подршке деци и породици, посебно деци из осетљивих група те учествује у развијању стратегије за додатну подршку деци и њихово активно учешће у животу групе, а по потреби предузима конкретне активности.

Правилник о ближим условима за остваривање различитих облика и програма васпитно-образовног рада и других облика рада и услуга које остварује предшколска установа⁷⁹ ближе је уредио услове за остваривање различитих облика и програма васпитно-образовног рада и других облика рада и услуга које остварује предшколска установа тако што је дефинисао да се рад установе одвија кроз различите облике и програме са сврхом подршке добробити детета кроз квалитетно васпитање и образовање које пружа једнаке могућности деци за учење и развој, кроз подршку и пружање могућности и прилика породицама да бирају облик и програм на основу својих

76 Службени гласник РС, број 87/2019.

77 Службени гласник РС - Просветни гласник, број 3/2021.

78 Службени гласник РС - Просветни гласник, број 6/2021.

79 Службени гласник РС, број 80/2021.

потреба те кроз стварање могућности да предшколска установа и друга окружења у локалној заједници постану места заједничког учешћа деце и одраслих. Облици и програми васпитно-образовног рада реализују се у складу са прописаним циљевима и принципима предшколског васпитања и образовања.

Правилник о ближим условима за оснивање, почетак рада и обављање делатности предшколске установе⁸⁰ прописао је нове нормативе и стандарде за оснивање и рад предшколских установа, а између осталог стандард архитектонске приступачности за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Правилник о ресурсном центру⁸¹ прописује услове за стицање статуса ресурсног центра, облике и услове рада. Ресурсни центар је јавна установа образовања и васпитања која, у складу са законом, пружа стручну подршку деци, ученицима и одраслима којима је због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, социјалне ускраћености, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка за инклузивно образовање и васпитање у другим установама образовања и васпитања и породици, као и подршку запосленима у другим установама образовања и васпитања и родитељима деце и ученика којима се пружа додатна подршка. Циљ успостављања ресурсног центра је унапређивање квалитета инклузивног образовања и васпитања и повећање доступности додатне подршке деци, ученицима, одраслима, породици и запосленима у другим установама образовања и васпитања.

Правилником о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе код куће за ученике основне школе⁸² уређују се ближи услови за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе код куће за ученике основне школе. Циљ и задаци организовања наставе код куће су повећање обухвата деце основним образовањем и васпитањем те повећање доступности и квалитета основног образовања и васпитања, а Правилником је предвиђено пружање додатне образовне подршке деци и родитељима, као и превазилажење просторних, временских, социјалних, економских и других ограничавајућих фактора у образовно-васпитном процесу.

Правилник о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе на даљину у основној школи⁸³ утврђује ближе услове за остваривање наставе на даљину, и то: циљеве, задатке и услове за остваривање, организацију и начин остваривања образовно-васпитног рада те начин осигурања квалитета и вредновање постигнућа ученика који стичу основно образовање наставом на даљину. Настава на даљину је посебан облик образовно-васпитног рада којим ученици стичу основно образовање и васпитање на начин који обезбеђује

80 Службени гласник РС - Просветни гласник, број 1/2019.

81 Службени гласник РС, број 80/2021 од 13. 8. 2021. године, ступио на снагу 21. 8. 2021.

82 Службени гласник РС, број 109 од 21. августа 2020.

83 Службени гласник РС, број 109 од 21. августа 2020.

остваривање прописаних циљева, исхода и стандарда постигнућа тако што један део прописаног плана и програма наставе и учења усвајају путем наставе коју установа основног образовања и васпитања организује користећи савремене информационо-комуникационе технологије за учење. Наставу на даљину школа може да организује за све ученике у случају непосредне ратне опасности, ратног стања, ванредног стања или других ванредних ситуација по посебном програму који доноси ЗУОВ или за појединачног ученика који из одређених разлога није у могућности да похађа редовну наставу непосредно, у простору школе.

Правилник о упису ученика у средњу школу⁸⁴ прописује да се кандидат са сметњама у развоју и инвалидитетом уписује у школу после обављеног завршног испита, у складу са својим моторичким и чулним могућностима, односно условима које захтева његова врста инвалидитета. Правилник не уређује ближе процедуру уписа у средњу школу ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, већ је ова процедура описана у **Стручном упутству за спровођење уписа ученика у средњу школу (за школску 2020/22. годину)** који се доноси сваке школске године као интерни акт МПНТР. Овај правилник прописује и услове уписа припадника ромске националне мањине под повољнијим условима. Основна школа почев од седмог разреда предузима мере којима информиса родитеље/ законске заступнике ученика ромске националне мањине о мерилима и поступку за упис ученика у школу под повољнијим условима. Ученик који је пријављен за упис под повољнијим условима полаже завршни испит, а број бодова који ученик оствари на основу успеха из школе и на основу завршног испита увећава се за 30% од броја бодова који му недостаје до 100 бодова. Такође, ученику који живи у породици која је корисник новчане социјалне помоћи број бодова који је остварио на основу успеха из школе и завршног испита увећава се за 35% од броја бодова који му недостаје до 100 бодова. Правилником о упису ученика у средњу школу ученицима старијим од 17 година одраслим полазницима и ученицима ромске националности омогућава се лакши упис у жељену средњу школу.

Примена **Правилника о ближим условима у поступку доделе јединственог образовног броја (ЈОБ)**⁸⁵ омогућава праћење појединца кроз све нивое формалног образовања и васпитања и представља кључ за повезивање свих података о детету, ученику и одраслом у информационом систему.

Правилником о јединственом информационом систему просвете⁸⁶ прописују се ближи услови и начин успостављања јединственог информационог система просвете, регистар установа, акредитованих високошколских установа и студијских програма, запослених у установама и високошколским установама, деце, ученика, одраслих и студената, вођење, прикупљање, унос, ажурирање и доступност података који се уносе у регистре те врсте статистичких извештаја на основу података из регистара.

84 Службени гласник РС, бр. 31/2021, 46/2021, 42/2022.

85 Службени гласник РС, број 81/2019.

86 Службени гласник РС, број 81/2019.

Правилник о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника⁸⁷ (из 2021. године) утврђује начин функционисања система сталног стручног усавршавања у оквиру професионалног развоја запослених на пословима образовања и васпитања у установама образовања и васпитања. Стално стручно усавршавање остварује се активностима које предузима установа у оквиру својих развојних активности, савладавањем одобрених програма стручног усавршавања те учешћем на одобреним стручним скуповима које предузима министарство, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Педагошки завод Војводине, центри за стручно усавршавање или који се организују у оквиру пројеката и програма васпитања и образовања на међународном нивоу и кроз пројекте мобилности. Стручно усавршавање се одвија и кроз програме које предузима установа, а односе се на развијање партнерства са другим установама и развој праксе хоризонталног учења, кроз програме које предузима запослени на пословима образовања и васпитања у складу са личним планом стручног усавршавања и кроз програме које остварују високошколске установе на основу програма у оквиру целоживотног учења. Стручно усавршавање се одвија непосредно или онлајн путем вебинара. Запослени на пословима образовања и васпитања има право и дужност да сваке школске године учествује у остваривању различитих облика стручног усавршавања и да оствари најмање 44 сата стручног усавршавања које предузима установа, да похађа најмање један програм стручног усавршавања који доноси министар или одобрени програм из Каталога програма стручног усавршавања и да учествује на најмање једном одобреном стручном скупу.

Правилник о модел-установама⁸⁸ успоставља институт модел-установе, чији је циљ развој, пружање подршке, промовисање и преношење примера изузетне образовно-васпитне праксе која може да понуди смернице за унапређивање и планирање развоја система образовања и васпитања. Статус модел-установе може да стекне јавна установа образовања и васпитања која остварује изузетне резултате у образовно-васпитном раду и доприноси унапређивању образовања и васпитања у складу са општим принципима и циљевима образовања и васпитања, кроз реализацију школског односно предшколског програма. Улога модел-установе је да постојећу изузетну и иновативну праксу у одређеној области, односно аспекту рада, промовише у систему образовања и васпитања, да је преноси путем процеса хоризонталног учења и да је даље унапређује.

Правилник о стандардима услуга каријерног вођења и саветовања⁸⁹ успоставља стандарде каријерног вођења и саветовања, са описима појединачних стандарда.

Правилник о ученичким и студентским кредитима и стипендијама⁹⁰ и Правилник о стипендијама за изузетно надарене ученике и студенте⁹¹ детаљније уређују услове и поступак за остваривање права на ученички/студентски кредит/стипендију, односно за остваривање стипендије за изузетно надарене ученике и студенте.

87 Службени гласник РС, број 109/2021.

88 Службени гласник РС, број 10/2019 од 23. 2. 2019. године.

89 Службени гласник РС, број 43/2019.

90 Службени гласник РС, број 36/2019.

91 Службени гласник РС, број 36/2019.

У извештајном периоду донети су правилници који уређују организацију и остваривање наставе у природи у основној школи те екскурзија у основној и средњој школи⁹², као и правилници који уређују ученичке задруге⁹³, признавање претходног учења⁹⁴ и реализацију практичне наставе и професионалне праксе⁹⁵. У истом периоду измењени су и допуњени и правилници о оцењивању ученика у основном и средњем образовању и васпитању⁹⁶ и правилници који уређују финансирање установа образовања и васпитања.⁹⁷

За инклузивно образовање је значајан и **Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите**,⁹⁸ који посредно доприноси „пружању додатне подршке омогућавајући укључивање у образовање, односно пуној и ефективној друштвеној укључености кроз остваривање права и коришћење услуга и ресурса“.⁹⁹ На пример, услуга дневни боравак је намењена „деци и младима са телесним инвалидитетом, односно интелектуалним тешкоћама, који имају потребу за дневном негом и надзором, и подршком у одржању и развијању потенцијала, на начин који не омета њихово школовање“,¹⁰⁰ а лични пратилац детета доступан је детету са инвалидитетом односно са сметњама у развоју под условом да је дете укључено у васпитно-образовну установу, односно школу, до краја редовног школовања, што подразумева завршетак средње школе.¹⁰¹ Активности обе услуге су усмерене на подршку при школовању.

Кључни закључци и правци развоја

Последњих година Србија је у великој мери реформисала законе и јавне политике у областима релевантним за права деце из осетљивих група, укључујући измене у области образовања и антидискриминације. Закони у образовању се заснивају на начелима права детета, недискриминације и друштвене укључености, што их у великој мери чини усклађеним са међународним стандардима. Имајући у виду чињеницу да је нови ЗОСОВ усвојен 2017. године и да је након тога усвојен велики број измена и допуна секторских закона, период од 2019–2021. године карактерише усвајање великог броја значајних подзаконских докумената којима се додатно регулише образовање деце и ученика којима је потребна додатна подршка, као и унапређење квалитета

92 Службени гласник РС, број 30/2019 и Службени гласник РС, број 30/2019.

93 Службени гласник РС, број 96/2021.

94 Службени гласник РС, број 148/2020.

95 Службени гласник РС, број 112/2020.

96 Службени гласник РС, бр. 34/2019, 59/2020 и 81/2020 и Службени гласник РС, бр. 82/2015 и 59/2020.

97 Службени гласник РС, бр. 72/2015, 84/2015, 73/2016, 45/2018, 106/2020 и 115/2020 и Службени гласник РС, бр. 73/2016, 45/2018, 106/2020 и 115/2020.

98 Службени гласник РС, бр. 42/2013, 89/2018 и 73/2019.

99 Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом, члан 1, став 2.

100 Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, члан 68, став 1.

101 *Ibid.*, члан 83, став 1.

образовног система и квалитета додатне подршке за ученике из осетљивих група. Иако су постигнути значајни резултати на успостављању законског основа за унапређење инклузивног образовања, и даље постоји простор за усаглашавање закона и других прописа између различитих система, као и за њихово усаглашавање са прописима ЕУ, нарочито у области антидискриминације.

Образовни прописи (пре свега ЗОСОВ) међу своје принципе нису увели и право детета да његови најбољи интереси буду од првенственог значаја. Тамо где су најбољи интереси детета прописани, није дефинисан начин на који се најбољи интереси детета утврђују, у којој процедури и на основу којих индикатора и критеријума за процену.

Простор за унапређење налази се у даљем јачању и операционализацији начела поштовања и реализације права детета у прописима који уређују или су релевантни за ИО, у побољшању интердисциплинарног и мултисекторског приступа подршци ИО, у транзицији из медицинског модела сметњи у развоју и инвалидитета у социјални модел и модел заснован на људским правима и трансформацији улоге образовања за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом у ресурс подршке ИО деци са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним установама образовања и васпитања у складу са опредељењем и циљевима СРОВРС 2030, у јачању превенције и заштите од сегрегације у образовању, у развоју система обезбеђивања додатне подршке ИО у свим кључним системима те у обезбеђењу ефикасности ИО кроз делотворно и адекватно финансирање, координацију и праћење. Такође, простора за унапређење има у даљем развоју правног оквира који би обезбедио елиминацију „скривених трошкова“, успостављање ефикасних мера за подстицај уписа и останка деце из осетљивих група у образовању, посебно предшколском и средњем, и смањивање или елиминацију диспаритета међу јединицама локалне самоуправе у зависности од њихове економске снаге.

Правци развоја

Даље унапређење правних норми које обезбеђују право детета на квалитетно ИО и операционализација принципа најбољег интереса детета у образовним законима (ЗОСОВ) те у Закону о социјалној заштити, Закону о здравственој заштити и одговарајућим подзаконским прописима који би ближе уредили поступак утврђивања најбољих интереса детета у овим областима, као и критеријуме, мерила и индикаторе процене. При операционализацији овог принципа треба обезбедити и довољну прецизност и потребну флексибилност.

Праћење примене закона и даље усаглашавање закона и других прописа са међународним уговорима које је потврдила Република Србије, међународним стандардима и искуствима и наученима лекцијама из праксе како би се обезбедили услови за даље унапређење инклузивног образовања.

Усаглашавање закона из области образовања и других сектора, пре свега социјалне заштите, здравства, забране дискриминације, права деце, у складу са препорукама међународних тела, организација и институција (укључујући даље усклађивање терминологије у прописима из области образовања, социјалне и здравствене заштите којима се уређује право на додатну подршку за децу из осетљивих група).

Уређење улоге, услова и начина рада школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и развојних група предшколских установа и одељења за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом при редовним школама, у складу са принципима и правцима развоја инклузивног образовања.

Уређење хоризонталне и вертикалне транзиције детета и ученика на свим нивоима образовања, и обезбеђивање руковођења најбољим интересима детета при доношењу одлука о одлагању уписа деце у основну школу, односно одлуке о упису у одређену врсту школе или о наставку школовања.

Проширивање пописа послова локалне самоуправе обавезом финансирања додатне подршке за дете/ученика/одраслог како би се обезбедило јасније сагледавање обавеза локалних самоуправа у обезбеђивању услова за унапређивање образовне и социјалне инклузије.

VI Стратешки оквир у Републици Србији

Нови стратешки оквир који дефинише циљеве Републике Србије у области унапређења образовања и васпитања до 2030. године и пратећи Акциони план за реализацију Стратегије у периоду 2021–2023. године усвојени су у јуну 2021. године.¹⁰²

Претходни стратешки оквир, који је био дефинисан за период до 2020. године, стављао је посебан акценат на унапређење инклузивног образовања. **Анализа реализације Стратегије развоја образовања за период 2010–2020¹⁰³ указује на чињеницу да, упркос унапређењу пре свега закона и других прописа који су релевантни за инклузивно образовање, циљеви који се односе на обухват деце, правичност система и финансирање инклузивног образовања нису у потпуности остварени.** Нови стратешки оквир такође препознаје значај додатних система подршке за осетљиве циљне групе и укључивање већег броја деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовни систем образовања. Стратешки циљеви се фокусирају на даљи развој и пуно спровођење правног и стратешког оквира и његово усклађивање са потврђеним међународним уговорима и општеприхваћеним стандардима у области инклузивног образовања, на даљи развој управљања и финансирања инклузивног образовања и васпитања, на одржавање и унапређење система додатне подршке за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, на јачање људских капацитета за спровођење и праћење инклузивног образовања, на даље одрживо улагање у побољшање компетенција наставника за инклузивно образовање, на побољшање физичке, комуникационе и информатичке доступности образовног система те на промовисање дугорочног утицаја инклузивног образовања и васпитања. До 2030. године било би пожељно да образовање буде засновано на принципима социјалне правде и једнаких шанси за сву децу без дискриминације.

Стратегијом за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. постављени су циљеви за унапређење положаја Рома и Ромкиња.¹⁰⁴ Почетком 2022. године Стратегија је ревидирана и усвојен је нови

¹⁰² Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/strategija-razvoja-obrazovanja-i-vaspitanja-u-republici-srbiji-do-2030-godine/>

¹⁰³ Доступно на: https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/3-Ex-post-analiza_0202.pdf

¹⁰⁴ Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији 2016–2025. Доступно на: www.ljudskaprava.gov.rs

стратешки документ за период 2022–2030.¹⁰⁵ Кључни циљеви стратешког оквира су побољшање социо-економског статуса Рома у Србији, обезбеђивање потпуног уживања свих мањинских права, елиминација дискриминације и већа социјална укљученост Рома и Ромкиња у све сегменте друштва. Стратегија као циљ поставља примену развијених модела за спречавање осипања ученика из система образовања, јачање транзиције ка средњој школи, развој каријерног вођења и прилагођене професионалне оријентације за ученике под ризиком. У Стратегији се наводи важност увођења обавезне средње школе са развијеним механизмима подршке за остварење потпуног обухвата средњошколским образовањем. Системи подршке би подразумевали додатно финансирање (нпр. превоз ученика до средње школе, а у неким случајевима и стипендије за најугроженије) како би имали основне услове за похађање средње школе.

Нови стратешки оквир за унапређење положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији усвојен је за период 2020–2024,¹⁰⁶ **а усвојен је и Акциони план за спровођење Стратегије за период 2021–2022.** Стратешким оквиром су дефинисани посебни циљеви који се односе на образовање: обезбеђење адекватне додатне подршке из система образовања, здравља и социјалне заштите деци и ученицима у инклузивном образовном окружењу, унапређење капацитета запослених, примена мера које обухватају обезбеђивање адекватне персонализоване помоћи и подршке индивидуалном учењу у инклузивном образовном окружењу.

Национална стратегија за родну равноправност усвојена је 2021. године за период 2021–2030, као и Акциони план за њено спровођење за период 2021–2023.¹⁰⁷ Кључни стратешки циљ је превазилажење родног јаза и остваривање родне равноправности. У области образовања, Стратегија предвиђа меру уродњавања предшколског и основношколског образовања кроз унапређење јавних политика и законодавног оквира, јачање капацитета свих релевантних актера и институција и подизање нивоа свести о значају остваривања родне равноправности. Стратегија као рањиве групе препознаје Ромкиње (посебно изложене ризику од вишеструке дискриминације) и децу из осетљивих група (са инвалидитетом, из ромске заједнице, из сеоских и депривираних крајева, сиромашне), које треба да добију посебну пажњу у наставним плановима, програмима и уџбеницима, али и кроз подизање нивоа свести у сарадњи са НВО и другим актерима који се баве заштитом права појединих група које су у већем ризику од дискриминације. Стратегија указује на то да се морају унапредити инклузивно васпитање и образовање и осигурати да ромске девојчице и девојчице са инвалидитетом имају једнаке шансе у образовању.

Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године¹⁰⁸ једна је од приоритетних националних политика Републике Србије. Она садржи

¹⁰⁵ Службени гласник РС, број 23/2022. Доступно на: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

¹⁰⁶ Службени гласник РС, број 44/2020.

¹⁰⁷ Доступно на: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/index.php/sr/dokumenti/strategije-i-akcioni-planovi/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-2021>

¹⁰⁸ Службени гласник РС, број 80/2020.

мере и активности усмерене на образовање, и то кроз јачање компетенција запослених у образовању, укључујући и тимове за заштиту од насиља, путем мултисекторских обука и акредитованих програма обуке релевантних за сузбијање насиља, злостављања, занемаривања и експлоатације деце те кроз унапређивање капацитета деце за превенцију насиља.

Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године¹⁰⁹ дефинише циљеве који су важни за унапређење могућности за равноправни приступ свим сферама живота за младе из осетљивих друштвених група кроз пружање различитих врста подршке младим особама са инвалидитетом, као што су развијање програма за превенцију раног напуштања школовања и препознавање младих у ризику да напусте школовање, подршка младима за укључивање на тржиште рада те мере које треба да допринесу смањењу дискриминације у односу на младе са инвалидитетом и већој партиципацији младих са инвалидитетом у све друштвене токове.

Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2015. до 2020. године¹¹⁰ као специфичан циљ поставља укључивање најосетљивијих категорија избеглица и интерно расељених лица у све нивое образовања, као и у локалну заједницу. Стратегија као мере за остварење овог циља поставља праћење укључености избегличке популације и интерно расељених лица у образовни систем те додатну подршку образовању деце и младих из материјално угрожених избегличких породица и праћење социјалне укључености интерно расељених лица (јачање материјалних могућности породица кроз настављање развоја програма кредитирања и стипендирања на државном и локалном нивоу као подршка школовању младих из популације интерно расељених лица на свим нивоима образовања уз уважавање принципа родне равноправности). Стратегијом је предвиђена и даља подршка изградњи капацитета педагошких асистената у циљу пружања одговарајуће подршке деци и младима из ромских расељеничких заједница.

Стратегија превенције и заштите од дискриминације за период од 2022. до 2030.¹¹¹ предвиђа даље усклађивање антидискриминационог правног оквира са међународним стандардима и праксом, укључивање антидискриминационе перспективе у јавне политике и унапређење социјалне инклузије група у ризику од дискриминације, између осталог, и кроз повећање обухвата редовним образовањем.

109 Службени гласник РС, број 22/2015.

110 Службени гласник РС, бој 62/2015.

111 Службени гласник РС, број 12/2022.

Кључни закључци и даљи правци развоја

Стратешки документи дају оквир за унапређење инклузивног образовања, посебно нова Стратегија развоја образовања и васпитања до 2030. године, ревидирана Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња за период до 2030. године и Национална стратегија за родну равноправност до 2030. године.

Стратешки циљеви и мере у свим релевантним стратешким документима посебну пажњу посвећују повећању обухвата деце на свим нивоима предуниверзитетског образовања, унапређивању постојећих и креирању нових система подршке за децу из осетљивих група, пре свега децу ромске националности, девојчице и децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Међу приоритетним стратешким циљевима издвајају се даља изградња капацитета запослених, унапређење рада школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и мере за спречавање осипања деце из образовног система. Стратешки правци развоја и постављени циљеви у великој мери су усклађени са релевантним међународним документима и стратешким циљевима на нивоу земаља чланица ЕУ.

Правци развоја

Треба унапредити процес планирања и праћења акционих планова у свим областима како би се унапредили реализација и праћење остваривања стратешких циљева. Од кључне важности је да се акциони планови који прате стратешке документе редовно доносе те да мере и циљани резултати буду квантификовани како би могла да се прати њихова реализација и све промене стања.

Даље развијање и спецификавање конкретних планова акција за инклузивно образовање у складу са међународним стандардима и идентификованим изазовима из претходног периода. У складу са СРОВРС 2030, Акциони план треба детаљније да развије мере усмерене на трансформацију улоге школа за образовање ученика са сметњама у развоју у ресурс подршке инклузивном образовању деце и ученика са сметњама у развоју и деце из других осетљивих група, мере усмерене на развој и усвајање методологије за праћење и мерење осипања и раног напуштања образовања за различите нивое образовања те мере спречавања осипања, при чему посебно треба водити рачуна о родном аспекту раног напуштања школовања.

Нови АП би требало да садржи мере унапређења праћења ИО кроз развој постојећих механизма прикупљања података, развој механизма праћења на националном и локалном нивоу и израду годишњих/периодичних националних извештаја о ИО, као реализације опредељења СРОВРС 2030 о доношењу одлука на основу доказа.

Неопходно је да се ојача међусекторска сарадња, као и да се ојачају људски капацитети на свим нивоима предуниверзитетског образовања и унутар различитих сектора на националном и локалном нивоу како би се омогућила ефикасна реализација предвиђених мера.

Унапређена међусекторска сарадња и координација су, осим у спровођењу мера, неопходне и приликом израде нових стратешких докумената (стратегија развоја социјалне заштите, деинституционализације и сл.) како би се ускладила терминологија и омогућило планирање кохерентног сета мера за децу из осетљивих група у циљу подршке социјалној укључености и образовању осетљивих група.

Треба успоставити редовни дијалог између различитих сектора и институција система, међународних и домаћих невладиних организација и донатора.

VII Институционални капацитети и механизми

Народна скупштина Републике Србије основала је 2016. године, својим Пословником о раду, Одбор за права детета, као посебно стално радно тело Скупштине надлежно за разматрање предлога закона који се тичу заштите права детета, праћење спровођења и примене закона и других аката који уређују положај и заштиту права детета, проверу усклађивања националног законодавства с међународним стандардима права детета, сарадњу са националним и међународним институцијама и телима, као и локалним органима власти, иницирање измена и допуна прописа и предлагање доношења одређених аката и предузимање мера заштите права детета, промоцију права детета и разматрање питања од значаја за права детета.

Одбор Народне скупштине за образовање, науку, технолошки развој и информатичко друштво, као стално радно тело Скупштине, разматра предлоге закона и других општих аката и питања из области образовања, и то предшколског, основног и средњег образовања и васпитања, вишег и високог образовања, ученичког и студентског стандарда, као и из области спорта и физичке културе, положаја омладине и заштите интереса младих.

Савет за права детета¹¹² један је од најважнијих националних механизма за остваривање права детета и његови задаци су усмерени на подношење иницијатива, предлога, мишљења и анализа које се односе на примену права детета у Републици Србији, као и на праћење примене одредаба закона и давање иницијатива за њихове измене и унапређење. На иницијативу Савета за права детета, 2018. године су формиране **Радна група за рани развој деце** и **Радна група за израду новог Националног плана акције за децу** (НПА). Нацрт документа је припремљен, али Планом рада Владе Републике Србије за 2020. и 2021. годину није било предвиђено да се међу актима које Влада предлаже Народној скупштини нађе и Предлог закона о правима детета и Заштитнику права детета, као што су то предвиђали планови за 2018. и 2019. годину.

Значајан помак у унапређењу капацитета за примену и развој инклузивног образовања направљен је 2015. године када је, уз подршку УНУЦЕФ-а и Швајцарске агенције за развој и сарадњу (SDC), основана Група за социјалну инклузију у оквиру МПНТР. Од 2017. године мандат ове јединице је проширен и формирана је Група за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације, а од почетка 2020. надлежности је преузео Одсек за људска и мањинска права у образовању.

112 Службени гласник РС, број 3/2018.

Ново Заједничко тело за подршку социјалној инклузији, подршку раду и координацију надзора над радом интерресорних комисија за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету и ученику (ЗТ) формирано је у фебруару 2017. са циљем успостављања континуиране интерсекторске сарадње и координисања активности министарстава и других партнера у области социјалне инклузије. Иако изузетно значајан механизам, Заједничко тело се у периоду 2019–2021. састало само једном, почетком 2020. године.¹¹³

Национални просветни савет и Савет за стручно образовање и образовање одраслих у области инклузивног образовања имају надлежност у области предлагања мера за смањење стопе осипања и раног напуштања школовања, као и за наставак образовања деце и ученика који су напустили образовни систем.

У оквиру Завода за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ), између осталог, делују Центар за професионални развој запослених у образовању и Сектор за специфична питања предшколског, основног и средњег образовања, који обављају стручне послове везане за праћење и развој образовања деце и ученика са сметњама у развоју, инклузивно образовање те праћење и унапређивање образовања деце са изузетним способностима и образовања националних мањина. **Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања (ЗВКОВ)** обавља стручне послове у области праћења и вредновања степена остварености општих принципа, циљева образовања и васпитања, а последњих година фокус је био и на ревизији и примени стандарда квалитета рада установа, на процесу спољашњег вредновања рада образовних установа и на реализацији истраживања о резултатима завршног испита.

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (СИПРУ) био је претходних година значајан ресурс за унапређивање и праћење социјалне укључености осетљивих група у све сегменте друштва. Међутим, након 12 година рада, СИПРУ је престао са радом у децембру 2021. године, а предвиђена је даља институционализација функција и области деловања тима.

За унапређење инклузивног образовања од великог значаја су и политике и мере које спроводе Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство здравља, Министарство за бригу о породици и демографију, републички и покрајински заводи за социјалну заштиту, покрајински секретаријати, независни органи (Повереник за заштиту равноправности, Повереник за слободан приступ информацијама од јавног значаја и заштиту података о личности, Заштитник грађана) те савети и координациона тела која се формирају на националном нивоу.

113 Рад ЗТ се одвија на седницама и кроз активности радних група које се формирају око посебних тема, односно задатака.

Влада Републике Србије је 2017. године донела Одлуку о оснивању **Координационог тела за праћење реализације Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2016–2025**,¹¹⁴ а 2021. године је одржана конститутивна седница новог **Координационог тела, на којој је најављена ревизија стратегије и формирана стручна група која ће спроводити оперативне активности**.¹¹⁵

Координационо тело за родну равноправност је основано 2014. године у циљу унапређења родне равноправности и има мандат да координира рад органа државне управе и других институција ради унапређења родне равноправности и положаја жена и мушкараца у Републици Србији. Задаци Координационог тела се састоје у томе да иницира и прати спровођење стратешких докумената, закона и других прописа у области родне равноправности, да даје стручна мишљења и усмерава рад државних органа у пословима који директно или индиректно утичу на родну равноправност и да врши координацију државних органа у области родне равноправности.

Институционални капацитети унапређени су и кроз јачање капацитета и улоге просветних саветника. Успостављена је **Мрежа практичара за подршку предшколском васпитању и образовању**,¹¹⁶ а одлуком министра именовано је 47 чланова Мреже. Мрежа практичара доприноси унапређивању квалитета и праведности предшколског васпитања и образовања кроз пружање подршке установама да даље развијају различите сегменте квалитета и праведности у предшколском васпитању и образовању. Чланови мреже подржавају ширење добре иновативне праксе међу установама.

Последњих година посебан акценат се ставља на **јачање капацитета запослених у систему образовања и кроз креирање мреже саветника спољних сарадника**. Од 2017 године је, на основу конкурса МПНТР, изабрано 200 саветника спољних сарадника, чија је улога пружање стручне помоћи наставнику, васпитачу, стручном сараднику, стручним већима, активима и тимовима кроз демонстрирање поступака и метода, одржавање огледног часа или активности, пружање повратне информације о активностима и предузетим мерама наставника, васпитача и стручног сарадника те давање стручних препорука за побољшање рада. Од септембра 2019. Министарство просвете, науке и технолошког развоја је ангажовало 74 спољна сарадника саветника за заштиту од насиља у школама, а ангажовано је и 37 спољних сарадника саветника за инклузивно образовање и 24 за образовање на језицима националних мањина.

114 Службени гласник РС, број 05/2017.

115 Чланове Координационог тела чине министар просвете, науке и технолошког развоја, министар здравља, министар за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, министар државне управе и локалне самоуправе, министар финансија, министар грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, министар правде, министар за европске интеграције те представници Националног савета ромске националне мањине и Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва.

116 Доступно на: <https://mpn.gov.rs/vesti/mreza-practicara-za-podrsku-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju/>

Кључни закључци и даљи правци развоја

Од почетка увођења инклузивног образовања 2009. године Министарство просвете, науке и технолошког развоја континуирано ради на изградњи институционалних капацитета за инклузивно образовање у сарадњи са међународним и домаћим институцијама и невладиним организацијама.

И поред тога, капацитети постојећих институција нису довољни, постоји мањак стручних кадрова у институцијама (нпр. ЗВКОВ), мандат и делокруг рада Одсека за људска и мањинска права се повећава у складу са потребама, али није праћен повећањем броја запослених. **Иако су препознати као значајан ресурс за иницирање, координацију и праћење инклузивног образовања, финансирање рада јединице за прикупљање и анализу података у МПНТР и Одсека за људска и мањинска права у образовању и даље се ослања на пројектно финансирање, што доводи у питање одрживост тако постављеног механизма.**

Рад успостављених савета и међусекторских тела је изузетно значајан као предуслов за координацију рада различитих сектора те за унапређење и усклађивање законског оквира, али и за примену и праћење ефеката мера које се реализују. Међутим, **рад ових тела не одвија се у континуитету, а често нема јасног дефинисања наредних корака и праћења испуњавања постављених циљева.**

Институционализација мреже ментора и саветника спољних сарадника има велики значај за унапређење подршке запосленима у систему образовања, као и за унапређење система хоризонталног учења.

Правци развоја

У наредном периоду треба наставити са јачањем капацитета институција за спровођење и праћење инклузивног образовања и унапредити ефикасност, квалитет и редовност рада савета, одбора и радних тела, пре свега Заједничког тела, како би се постигла пуна координација између различитих сектора и одрживост различитих механизма и процеса.

Треба даље наставити са јачањем капацитета у образовним институцијама (укључујући школске управе) и са даљим унапређењем мреже ментора и саветника спољних сарадника, који имају значајну улогу у пружању директне подршке образовним институцијама и запосленима у раду са децом и породицама из осетљивих група.

У наредном периоду треба синхронизовати и успоставити бољу координацију рада просветних саветника и саветника спољних сарадника кроз креирање заједничких програма обуке и других активности за изградњу капацитета.

VIII Капацитети и механизми на локалном нивоу

За ефикасну примену квалитетног инклузивног образовања изузетан значај имају капацитети и механизми на нивоу локалних самоуправа, јер се значајне мере подршке за децу остварују из буџета локалних самоуправа и највећи део система предшколског васпитања и образовања и система социјалне заштите финансира из локалних буџета.

Истраживања показују да на нивоу локалне самоуправе не постоји довољно капацитета за развој, праћење, спровођење и унапређење инклузивног образовања. **Мали број запослених у локалним самоуправама учествује у обукама које су важне за унапређење социјалне инклузије и инклузивног образовања, као и у обукама за стратешко планирање у областима које су релевантне за социјално укључивање и заштиту права деце** (социјална заштита, образовање, здравство, запошљавање, инклузија Рома итд.). Такође је евидентно да се међусекторска сарадња у области социјалне укључености успоставља ретко и у малом броју општина.¹¹⁷

Индекс добре управе (ИДУ) један је од инструмената за процену капацитета јединица локалне самоуправе за примену принципа доброг управљања у спровођењу законских обавеза и јавних политика из делокруга надлежности градова и општина. Резултати истраживања из 2021. године показују значајне разлике у резултатима између најразвијенијих и најмање развијених јединица локалне самоуправе у укупном резултату доброг управљања. Резултати у погледу заштите интереса и права грађана и области која се односи на равноправност значајно заостају у односу на резултате у другим областима доброг управљања.¹¹⁸

Један број градова и општина у Србији препознаје стратешке циљеве који су важни за унапређење образовања и инклузивног образовања кроз локалне планове одрживог развоја, стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња на локалном нивоу, локалне планове акција за децу и сл.¹¹⁹

117 Доступност услуга и мера подршке за децу ромске националности на локалном нивоу, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, 2020.

118 Доступно на: http://www.skgo.org/storage/app/uploads/public/164/458/321/1644583213_Analiza%20IDU%202021%20izvod.pdf

119 Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва и Стална конференција градова и општина су 2007. године покренули иницијативу мапирања локалних стратешких докумената, па је успостављена јединствена база локалних стратешких докумената. Доступно на: <http://strategije.skgo.org/>

Један број локалних самоуправа припрема стратешке документе који се односе специфично на развој образовања тако што учествују у различитим пројектима. У оквиру пројекта за развој предшколског васпитања и образовања који реализује МПНТР уз подршку кредита Светске банке и других партнера (СУПЕР), око 30 локалних самоуправа је, први пут у Србији, усвојило стратегије за унапређивање предшколског васпитања и образовања, чиме се додатно указује на значај ПВО за свако дете, као и на обавезу локалних самоуправа да обезбеде доступно, приступачно, квалитетно и инклузивно предшколско васпитање и образовање за свако дете у локалним заједницама. Један број јединица локалних самоуправа усвојио је локалне акционе планове за решавање питања избеглих лица, интерно расељених лица и повратника по реадмисији, а област образовања је саставни део тих планова.¹²⁰ Локални савети за управљање миграцијама пружају подршку у изради документа и сарађују са образовно-васпитним институцијама приликом уписа деце у школу.

Стратешки документи / акциони планови често нису праћени адекватним и транспарентним буџетирањем, а у већини општина нема праћења спровођења локалних стратешких докумената нити су доступни извештаји о реализацији мера.

Пример добре праксе је град Пирот који континуирано спроводи активности чији је циљ побољшања положаја деце у свим областима живота. Уз подршку УНИЦЕФ-а, 2005. године је израђен први Локални акциони план за децу (ЛПА) за период 2005–2010, а од 2006. године је формирана буџетска линија из које се финансирају мере подршке за децу. Континуитет у планирању, праћењу реализације и финансирању мера омогућио је да се средствима из буџета града у периоду од 2006. до 2020. године подржи 267 пројеката за реализацију ЛПА. Поред осталог, из буџета града се финансирају помоћ деци без родитељског старања, једнократна новчана помоћ деци која полазе у први разред основне школе, а корисници су дечјег додатка, ужина за треће дете и за децу корисника новчане социјалне помоћи, уџбеници за треће дете, бесплатан боравак за децу у вртићу за треће дете, децу без родитељског старања, децу са сметњама у развоју, децу која живе на селу, као и финансирање превоза ученика средњих школа. Акциони план за децу је урађен и усвојен за период од 2019. до 2024. године, а град Пирот за мере подршке деци издваја преко 60 милиона динара годишње.¹²¹

У оквиру јединица локалне самоуправе формиране су службе у чијој су надлежности управни, стручни и административно-технички послови у области образовања, социјалне заштите и здравствене заштите (секретаријати и управе у градовима, одељења и одсеци у општинама и градским општинама). Оваква организациона структура може да омогући бољу координацију и међусекторску сарадњу између две управе надлежне за усвајање политика усмерених на сиромашно становништво. Међутим, ове службе често немају довољно запослених, кадрови нису стручни за области образовања, социјалне инклузије, социјалне политике и права детета,

120 Од 1165 стратегија и акционих планова који се налазе у бази СКГО, 29 се односи на заштиту права деце, 51 на социјално укључивање и унапређење положаја Рома, а 13 на унапређење положаја особа са инвалидитетом и приступачност јавних објеката. Доступно на: <http://strategije.skgo.org/>

121 Доступно на: <https://www.pirrot.rs/index.php/loksamouprava/2014-07-10-11-35-01/konkursi-i-javni-pozivi-2/466-finansiranje-projekata-za-realizaciju-lokalnog-plana-akcije-za-decu-pirota-2>

нема довољно међусекторских интервенција, а образовање уопште, па ни инклузивно образовање, не препознаје се као приоритет. **Такође је евидентно да постоје разлике у капацитетима у различитим локалним самоуправама и да су у неповољнијем положају општине нижег степена развијености.**

Центри за социјални рад, који постоје у готово свим ЈЛС, процењују потребу за подршком и прате пружање услуга и мера социјалне заштите грађанима које се обезбеђују на локалном и националном нивоу. **Ресурси центара за социјални рад, пре свега људски, нису довољни¹²² да би се центри за социјални рад адекватно бавили питањима релевантним за остваривање инклузивног образовања** (превенција и процена ризика од напуштања образовног система) и остваривали и унапређивали сарадњу и координацију са другим службама на локалном нивоу које су значајне за пружање подршке неопходне за пуну образовну и социјалну инклузију.¹²³

У процесу развоја инклузивног образовања и социјалне инклузије **интерресорне комисије представљају један од кључних механизма за остваривање начела једнаких шанси.** У Србији 2021. године активно ради 139 интерресорних комисија. Њихов главни задатак је да процене потребе и обједине подршку из система образовања, здравља и социјалне заштите како би се уклониле препреке за укључивање и учешће деце, ученика и одраслих у образовању и друштвеном животу заједнице.

Поред тога, ИРК су задужене да прате остваривање препоручених мера подршке, као и да утичу на успостављање недостајућих ресурса за пружање додатне подршке у локалној заједници. Јединица локалне самоуправе оснива/именује интерресорну комисију и обезбеђује услове за њен рад, а закон прописује да ИРК извештава о свом раду и о предложеној и оствареној подршци општинску односно градску управу два пута годишње. До данас је реализовано више пројекта чији је циљ било унапређивање компетенција чланова ИРК. МПНТР у сарадњи са Сталном конференцијом градова и општина и другим партнерима континуирано ради на унапређењу капацитета чланова ИРК, а 2019. године је одржана једнодневна обука за 300 чланова ИРК. **Међутим, и даље не постоји обавезујући програм обуке за чланове ИРК.**

Један од локалних механизма који доприноси примени стратешких мера на локалном нивоу у домену укључености ромске заједнице јесу **локални координатори за ромска питања у градовима и општинама.** Уводећи радно место координатора за ромска питања, локална самоуправа ствара могућност да буде у редовној и директној комуникацији са ромском заједницом и да ефикасније спроводи националне политике на локалном нивоу, уз уважавање карактеристика локалног окружења. Улога координатора за ромска питања је да пружа техничку подршку локалној самоуправи

122 Извештај о раду центара за социјални рад за 2020. годину. Републички завод за социјалну заштиту, 2021.

123 Доступно на: http://www.cep.edu.rs/public/Prirucnik_za_sprecavanje_osipanja_ucenika2.pdf

у развоју и спровођењу постојећих и нових политика и програма инклузије Рома и Ромкиња у складу са националним и локалним стратешким оквиром, да прикупља и анализира податке о социо-економским потребама као основ за израду и праћење локалних стратешких докумената у вези са инклузијом Рома и Ромкиња те да комуницира и посредује између ромске заједнице и локалне администрације. Међутим, **важно је нагласити да од 77 ангажованих координатора за ромска питања у ЈЛС, колико их је било 2020. године, само њих 46 има систематизована радна места.**¹²⁴

Мобилни тимови за инклузију Рома су радна тела скупштине или већа града/општине формирана ради јачања сарадње између службеника у одговарајућим локалним институцијама. Чланови мобилних тимова организују заједничке теренске посете ромским насељима и пружају заједничку и координисану подршку и помоћ појединцима и породицама. Чланове мобилног тима чине координатор за ромска питања ангажован у општинској/градској управи, педагошки асистент, здравствена медијаторка, представник центра за социјални рад и представник филијале националне службе за запошљавање. Формирањем мобилних тимова постиже се рационалније коришћење локалних институционалних ресурса, координисан приступ у пружању услуга и бржа доступност услуга корисницима. **Мобилни тимови за инклузију Рома и Ромкиња основани су у 50 градова и општина у Републици Србији уз подршку средстава ЕУ.**

У Републици Србији је активно 75 здравствених медијаторки, а циљ њиховог ангажовања је да воде евиденцију о здравственом стању становништва у ромским насељима, да се институционално сагледају потребе ромске популације у домену здравља и да се кроз институције система и мрежу локалних установа обезбеди приступ системима и остваривање права као први корак у социјалној инклузији свих Рома и Ромкиња. **Иако су здравствене медијаторке препознате као значајан механизам за социјалну инклузију ромске популације, још увек се није нашао одржив начин њиховог запошљавања и институционализације у систему здравствене заштите, али занимање здравствени медијатор од 2018. године постоји у класификацији/шифрарнику занимања у Србији.**

Савети за здравље, које образују јединице локалне самоуправе, обављају одређене послове из области деловања јавног здравља: међусекторску сарадњу, координацију те подстицање, организацију и усмеравање спровођења активности у области деловања јавног здравља на локалном нивоу. Они такође доносе предлоге плана јавног здравља на локалном нивоу и прате његово спровођење, иницирају и прате спровођење активности промоције здравља и спровођење мера за очување и унапређење здравља те јачају капацитете носилаца активности и учесника у областима деловања јавног здравља.

124 Преглед података градова и општина о мерама за социјално укључивање Рома и Ромкиња 2020. године. Доступно на: <https://www.inkluzijaroma.stat.gov.rs/>

Значајан ресурс за унапређење социјалне инклузије и инклузивног образовања јесу организације цивилног друштва (ОЦД). Један број локалних самоуправа у сарадњи с локалним ОЦД спроводи различите програме/акције за обезбеђивање социјалне инклузије и материјалне подршке за социјално угрожену децу и њихове породице. **ОЦД спроводе следеће активности:** психо-социјална и саветодавна подршка за децу и родитеље; едукација родитеља о правима, о важности образовања за децу, о заштити од насиља; организација радионица са децом и родитељима ради промоције и стимулације раног развоја, мотивације деце и родитеља за завршавање и наставак школовања; унапређење сарадње и координације кроз оснивање радних тела, асоцијација и мрежа и учешће у раду локалних и националних тела у области унапређења социјалне и образовне инклузије; прикупљање гардеробе, хигијенских пакета, прибора за школу; помоћ у остваривању права на упис у средњу школу на основу афирмативне акције и остваривање права на стипендије; изградња капацитета професионалаца који су запослени у свим секторима за пружање подршке социјално инклузији и јачање капацитета институција на нивоу локалне заједнице.¹²⁵

Кључни закључци и даљи правци развоја

Стратешко планирање на локалном нивоу, у области образовне и социјалне инклузије, и даље није довољно развијено. С једне стране, тиме се показује да су ове области на маргинама интереса локалних самоуправа, а са друге стране, ово представља препреку за успостављање модела програмског буџетирања које, пре свега, има за сврху да подигне ниво транспарентности планирања и трошења буџетских средстава, али и ефикасности постојећих и будућих буџетских издвајања. У локалним срединама у којима постоји стратешки документ који обухвата питања важна за унапређење образовања, **питања социјалне и образовне инклузије и даље нису довољно заступљена** и ти документи ретко садрже мере и активности које се односе на подршку осетљивим групама деце и породица.

На нивоу локалних самоуправа недостаје систематизовано радно место и стручни кадар који ће се бавити питањима образовне и социјалне инклузије. Одељења за друштвене делатности и сличне службе често немају довољно запослених, кадрови нису стручни за области образовања, социјалне инклузије и социјалне политике, нема довољно међусекторских интервенција, ни образовање генерално ни инклузивно образовање не виде се као приоритет. **Институционални капацитети не зависе само од броја, већ и од стручности кадрова који се баве питањима образовне и социјалне инклузије, као и од ефикасне координације и међусекторске сарадње на локалном нивоу.** Осим тога, уочљива је сиромашна понуда могућих облика подршке: неразвијене услуге социјалне заштите на локалном нивоу, недовољан број педагошких асистената које финансира и обезбеђује централни ниво те мала буџетска средства која могу да се издвоје за

¹²⁵ Доступност услуга и мера подршке за децу ромске националности на локалном нивоу, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, 2020.

бројне потребе које се формулишу у индивидуалним плановима подршке, поготово у значајном броју мање развијених локалних самоуправа.¹²⁶

На локалном нивоу често недостају одговарајући модели и механизми који омогућују, подржавају и унапређују образовну и социјалну инклузију деце из осетљивих група. Локалним самоуправама недостају ресурси за планирање и финансирање образовне политике (финансијски, људски ресурси), децентрализација и даље поставља изазове, а **у посебно неповољној позицији су локалне самоуправе нижег степена развијености.**

Иако се кроз базу података DevInfo прикупљају и ажурирају подаци и профили јединица локалних самоуправа,¹²⁷ **један од изазова на локалном нивоу представља то што се подаци не користе у процесу планирања политика и доношења одлука. Изазов, такође, представља недостатак поузданих и усаглашених евиденција у различитим секторима, као и недостатак података о деци из различитих осетљивих група,** што онемогућава планирање политика и мера заснованих на подацима које су циљано усмерене на подршку осетљивим групама.

На нивоу градова и локалних самоуправа изостаје међусекторско планирање и обезбеђивање подршке деци из осетљивих група или квалитет те подршке није задовољавајући, а сарадња међу установама није јасно дефинисана.

Иако су у неким општинама формирана међусекторска тела која се баве унапређењем образовне и социјалне инклузије и која примарно треба да омогуће боље планирање, сарадњу и координацију између различитих институција на локалном нивоу, та **тела су често пројектног типа и нема континуитета у њиховом раду.** На нивоу локалних самоуправа углавном нема формализоване сарадње између различитих институција, што доводи до тога да се, нарочито на нивоу мањих општина, комуникација и сарадња одвијају неформалним путем и недовољно транспарентно.

Центри за социјални рад су значајан ресурс, али запослени у овим установама немају довољно информација ни капацитета да се у оквиру својих надлежности баве унапређењем инклузивног образовања. Проблеми корисника (деце) који се односе на образовање ретко се налазе на листи приоритетних мера и активности у индивидуалним плановима заштите. Сарадња са школама није на задовољавајућем нивоу, а нема довољно капацитета и добре сарадње и координације ни са другим службама на локалном нивоу које су значајне за пружање подршке неопходне за пуну образовну и социјалну инклузију.

Сарадња са невладиним организацијама постоји, али иницијативе за сарадњу обично долазе од невладиних организација, а не од институција на локалном нивоу. **Активности**

126 Доступно на: http://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/Analiza_interresornih_komisija_i_dodatne_podrske_u_10_opstina_i_gradova_CSP.pdf

127 Доступно на: http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Republika%20Srbija_EURSRB.pdf#page=2

НВО на локалном нивоу су пројектне, резултати рада често нису одрживи, а локалне самоуправе које финансирају рад НВО из сопственог буџета ретко финансирају пројекте и активности од значаја за образовну и социјалну инклузију.

Правци развоја

У наредном периоду треба унапредити капацитете локалних самоуправа да у складу са законима и другим прописима планирају системе подршке за децу из осетљивих група: обуке и друге активности за јачање капацитета локалних самоуправа те подршка локалним самоуправама у доношењу интерних аката који су значајни за планирање и спровођење социјалне и образовне инклузије.

Треба унапредити капацитети запослених у локалним самоуправама и институцијама на локалном нивоу за бављење питањима права детета те образовне и социјалне инклузије и треба успоставити систем одрживе сарадње и координације између различитих сектора на локалном нивоу, пре свега између запослених у систему социјалне заштите, локалне самоуправе и образовних институција.

Важно је да се на нивоу општинске управе једна особа специјализује за инклузивно образовање и да се систематизује радно место за послове образовања и образовне и социјалне инклузије како би се обезбедила сарадња између сектора и у перспективи креирали интегративни механизми за свеобухватну подршку деци и породицама на локалном нивоу.

Неопходна је подршка локалним самоуправама како би укључиле децу и младе у израду стратешких докумената, кроз директан рад са представницима ЛС и кроз креирање кратких брошура / инструктивних материјала за израду стратешких докумената за унапређење инклузивног образовања у складу са законима и другим прописима и националним стратешким циљевима.

Важно је даље радити на промоцији инклузивног образовања на локалном нивоу, на транспарентности и унапређењу процеса планирања и извршења буџета за остваривање додатне подршке за децу/ученике у складу са препорукама ИРК.

Важно је успоставити и подржати редовне системе подршке и хоризонталног учења између локалних самоуправа кроз размену искустава и примера добре праксе.

Капацитети и механизми на нивоу образовних установа

IX

На нивоу образовних установа подршку за развој и примену инклузивног образовања пружају тим за инклузивно образовање, **тим за додатну подршку детету/ученику, тим за заштиту од насиља и дискриминације и тим за обезбеђивање квалитета и развој установе.**¹²⁸ ЗОСОВ дефинише да тим за додатну подршку ученику/детету у предшколској установи чине васпитач, стручни сарадник, сарадник и родитељ или други законски заступник, док у школи тим чине наставник разредне односно предметне наставе, одељенски старшина, стручни сарадник и родитељ или други законски заступник. У складу са потребама детета, члан тима може бити и педагошки асистент, односно лични пратилац детета, на предлог родитеља. Уколико тим, на основу праћења добробити и напредовања детета, утврди да дете не постиже очекиване резултате, израђује педагошки профил детета као основ за планирање подршке и прилагођавања у процесу образовања.

Значајно тело установе образовања и васпитања представља педагошки колегијум, који има улогу у обезбеђивању и праћењу квалитета образовања и васпитања, остваривању стандарда квалитета рада и стандарда образовних постигнућа и унапређивању компетенција наставника, васпитача и стручних сарадника. Заједно са стручним тимовима и органима установе, педагошки колегијум се стара о обезбеђивању и унапређивању квалитета образовно-васпитног рада установе, прати остваривање школског програма, стара се о остваривању циљева и стандарда образовних постигнућа и развоја компетенција, вреднује резултате рада наставника, васпитача и стручног сарадника, прати и утврђује резултате рада ученика и одраслих, предузима мере за јединствен и усклађен рад са децом, ученицима и одраслима у процесу образовања и васпитања и решава стручна питања образовно-васпитног рада. У оквиру својих послова педагошки колегијум доноси индивидуални образовни план, на предлог тима за инклузивно образовање.

Усвајањем **Правилника о педагошком и андрагошком асистенту створени су услови за наставак рада на ширењу мреже педагошких асистената.** Педагошки асистент (ПА) пружа подршку наставницима, васпитачима, стручним сарадницима и родитељима. Правилник прописује два облика педагошке асистенције – педагошког асистента који пружа подршку ученицима ромске националности и педагошког асистента који

¹²⁸ Одговорности и улога ових тимова дефинисани су Правилником о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање. Такође, Смерницама за планирање, организовање и спровођење завршног испита на крају обавезног образовања за ученике којима је потребна додатна образовна подршка дефинисана је улога тимова за инклузивно образовање у процесу припреме и полагања завршног испита за ученике којима је потребна додатна подршка.

пружа подршку ученицима са сметњама у развоју. Рад ПА је нормиран и школа може да ангажује ПА за пружање подршке ученицима ромске националности када има најмање 20 ученика којима је потребна додатна подршка у образовању, а пуну норму у раду остварује са 35 ученика ромске националне мањине. ПА за пружање подршке ученицима са сметњама у развоју може бити ангажован уколико установа не добија подршку од школа за образовање ученика са сметњама у развоју, нема ангажованог дефектолога и има најмање 10 ученика са сметњама у развоју, док пуну норму остварује у раду са 20 ученика са сметњама у развоју. У школској 2020/21. години укупно је ангажовано 260 педагошких асистената (219 ПА који су ангажовани у основним школама и предшколским установама финансира се из републичког буџета, док се 41 асистент финансира из буџета локалних самоуправа). За школску 2021/22. годину планирано је да се ангажује још 21 педагошки асистент (20 у основним школама, а први пут ће бити ангажован педагошки асистент у средњој школи). Педагошки асистенти за подршку ученицима са сметњама у развоју још увек нису ангажовани, јер је предуслов за њихово ангажовање измена прописа којима се уређује класификација делатности.

Законски оквир дефинише улогу и учешће **стручних сарадника психолога и педагога у раду стручних органа школе и бројним тимовима који се организују на нивоу образовне институције**. Стручни сарадници представљају значајан ресурс на нивоу образовних установа и често представљају спону између ученика, запослених и родитеља, али њихово учешће и активна улога у великом броју органа/тимова представља потенцијално значајан фактор оптерећења, па они често истичу „да се наставници у различитим тимовима мењају, а стручни сарадници су константа“.¹²⁹

У претходном периоду је настављен процес трансформације улоге школа за образовање ученика са сметњама у развоју. Ради се на успостављању функционалне везе између редовних школа и школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, што подразумева флексибилно хоризонтално кретање ученика у складу са потребама и најбољим интересом ученика.

Јасније је дефинисана улога ових школа у подршци редовним школама и подршци деци у припреми за инклузивно образовање. Закон о основама система образовања и васпитања прописао је могућност да установе образовања и васпитања стекну статус ресурсног центра за пружање подршке деци са сметњама у развоју, њиховим породицама, као и школама и наставницима.

Значајан ресурс за унапређење капацитета и подршку образовним институцијама у спровођењу инклузивног образовања представљају мреже и удружења која су формирана на националном нивоу.

129 Необјављено истраживање Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Асоцијација педагошких асистената Србије¹³⁰ је струковно удружење основано крајем 2014. године као одговор на све већу потребу за активнијим учешћем педагошког асистента као релевантног социјалног партнера у процесима демократизације образовних и друштвених институција у Србији.

Национална асоцијација родитеља и наставника Србије (НАРНС),¹³¹ основана 2017. године, кровна је организација градских клубова родитеља и наставника при школама и предшколским установама у 12 градова и општина Србије. Асоцијација је посвећена унапређењу сарадње и изградњи културе уважавања између различитих актера, посебно родитеља и просветних радника, који заједнички раде на остваривању најбољег интереса детета у образовању, градећи инклузиван, доступан и квалитетан систем образовања. Родитељи и наставници заједно раде на темама као што су социјална инклузија, здравље и безбедност деце, транзиција деце из предшколског у школско образовање, толеранција и неговање интеркултуралности, позитивно родитељство, емоционална писменост. У досадашњем раду формирано је око 80 школских клубова који броје преко 4.500 активних чланова, креирани су значајни ресурси и примери добре праксе који су мотивисали родитеље и просветне раднике да се укључе и реализују преко 90 програма на школском, локалном и националном нивоу. Асоцијација реализује пројекте „Развој инклузивних политика и пракси у локалним заједницама“, „Квалитетније и праведније учење на даљину“ и „Подршка интеграцији деце у образовни систем“.

Кључни закључци и даљи правци развоја

Тимови који се формирају на нивоу образовних установа представљају значајан ресурс за унапређење и праћење реализације инклузивног образовања. Тимови обављају широк дијапазон активности и често исти запослени у образовној институцији учествују у раду више тимова (нарочито стручни сарадници), што може да представља значајно додатно оптерећење у њиховом раду.

Иако је постигнут значајан напредак у погледу броја и професионализације рада педагошких асистената, изазове и даље представљају **недовољан број ПА у односу на потребе система, кашњење са почетком ангажовања ПА за пружање подршке ученицима са сметњама у развоју, недовољно дефинисан радни статус и могућност за напредовање, систем професионалног усавршавања ПА и недовољно јасно дефинисане смернице и улога педагошких асистената у пружању подршке деци са сметњама у развоју и инвалидитетом.**

Иако започета, трансформација улоге школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом одвија се споро. Мада се број ученика који се образују у овим школама континуирано смањује, а школе за образовање ученика са сметњама у развоју пружају

130 Доступно на: <http://apas.org.rs/>

131 Доступно на: <https://www.obrazovanje.org/>

подршку деци и ученицима у редовним основним и средњим школама, у наредном периоду **морају се дефинисати дугорочна визија и смернице на националном нивоу за развој и трансформацију улоге школа за образовање ученика са сметњама у развоју тако да се осигурају прогресивно спровођење инклузивног образовања и васпитања и ефикасна сарадња и системи подршке између школа за образовање ученика са сметњама у развоју и редовних школа.** Поред тога, потребно је усклађивање са политикама из области социјалне и здравствене заштите.

Правци развоја

На нивоу образовних институција је важно обавити анализу оптерећења запослених како би се избегло да се исти наставници и стручни сарадници преоптерете учешћем у раду различитих тимова и како би се омогућила што равномернија дистрибуција оптерећености запослених. Потребно је размотрити могућности за повећање броја стручних сарадника и обезбеђивање већег броја педагошких асистената.

Неопходна је боља сарадња школа са националним асоцијацијама и мрежама које могу бити значајан ресурс подршке запосленима у систему образовања и васпитања.

Имајући у виду да реализација инклузивног образовања зависи од степена развијености општина, у наредном периоду треба наставити рад на дефинисању критеријума за утврђивање потреба за људским ресурсима на нивоу образовних институција који ће узимати у обзир не само број одељења и ученика, већ и специфичне услове у школи и заједници у којој се одвија образовно-васпитни рад.

Треба дефинисати дугорочну визију прогресивног спровођења инклузивног образовања и смернице за трансформацију улоге школа за образовање ученика са сметњама у развоју и треба унапредити сарадњу између редовних школа и школа за образовање ученика са сметњама у развоју како би се постојећи ресурси ефикасније користили и како би се унапредио квалитет подршке за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.

X Иницијално образовање и стручно усавршавање запослених у систему образовања

Осигурање квалитета високошколских програма за иницијално образовање наставника спроводи се на националном нивоу, првенствено кроз процес акредитације студијских програма. Међутим, стандарди за акредитацију студијских програма постављају опште одреднице квалитета које не успевају да на одговарајући начин процене специфичне карактеристике релевантне за образовање наставника, укључујући компетенције наставника за инклузивно образовање.

Подаци из истраживања PISA за 2018. и налази из прегледа ОЕЦД-а и УНИЦЕФ-а указују на то да постоје одређени **изазови у вези са програмима иницијалног образовања наставника у Србији**. Многи предметни наставници почињу да раде у настави иако нису остварили потребних 30 ЕСП бодова из педагогије, психологије и методике наставе у области педагогије нити су стекли искуство у учионици у оквиру наставне праксе. Садржај који се предаје на факултетима често није усклађен са новим програмом наставе и учења усмереног на образовне исходе и развијање компетенција ученика, а непостојање стандарда квалитета у погледу садржаја иницијалног образовања и сертификавања наставника такође доприноси хетерогености програма и универзитета.¹³²

Тематска радна група за образовање наставника, формирана у оквиру учешћа Србије у Отвореном методу координације у образовању Европске уније, припремила је **предлог допуне стандарда за акредитацију студијских програма првог и другог нивоа високог образовања за поље Образовање наставника**, као и документ **Стандард квалификације – струковни васпитач**. Министарство просвете, науке и технолошког развоја је 2019. године оформило Радну групу за унапређење иницијалног образовања васпитача и наставника, која ради на развијању стандарда квалификација васпитача и наставника, а ослања се и на наведене допуне стандарда.

Србија има **национални програм менторства за новозапослене наставнике**, који може да представља значајан ресурс за подршку новим наставницима да развију своју наставну праксу, створе самопоуздање и науче нешто од искуснијих колега. Међутим, иако велики проценат установа у Србији наводи да менторство постоји, **ментори задужени за пружање подршке наставницима не добијају обуку за ту улогу и националне смернице за менторство треба осавременити.**¹³³

132 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/13691/file/Pregled%20OECD-a%20u%20oblasti%20evaluacije%20i%20procene%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

133 *Ibid.*

Наставници и установе у Србији наводе потребу за већом подршком како би им се помогло да наставу прилагоде потребама ученика и различитим нивоима учења код ученика. Подршка је, између осталог, потребна за даље унапређење формативног оцењивања, креирање подстицајног окружења за учење, диференцијацију наставе, усмереност на образовне исходе и развој компетенција те за упознавање специфичности рада са ученицима који постижу слабија постигнућа и имају проблеме са мотивацијом.¹³⁴ **Континуирано стручно усавршавање запослених у систему образовања одвија се непосредно или путем онлајн платформи и кроз различите облике и форме учења** (обуке, учешће на конференцијама и стручним скуповима, хоризонтално учење и размена запослених на нивоу једне образовне установе, партнерство са другим установама).

Програм акредитованих обука одобрава и објављује Завод за унапређивање образовања и васпитања, а један број обука од јавног интереса одобрава се одлуком министра у складу са потребама и стратешким пројектима на основу испуњених захтева.

Каталог програма сталног стручног усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника за школску 2018/2019, 2019/2020. и 2020/2021. годину садржи 18 области, од којих је за развој инклузивног образовања најзначајнија област „Деца/ученици којима је потребна додатна подршка у образовању“ са 49 програма; 32 програма се баве људским правима, а 24 програма имају за циљ унапређивање капацитета наставника и других стручних сарадника за деловање у области заштите од родно заснованог насиља и дискриминације.

Подаци о реализацији програма показују да је од септембра 2018. године до децембра 2021. године у области „Деца/ученици којима је потребна додатна подршка у образовању“ реализовано 378 обука у оквиру 43 понуђена програма обуке. Овим обукама је обухваћено 9739 учесника. Највише обука (175) организовано је 2019. године, од када се примећује тренд опадања обука у овој области – 2020. године је организовано 79 обука, а 2021. године 55. Такође, број учесника обука је значајно мањи 2021. години у односу на 2019. (3355 учесника мање), што може бити последица већег оптерећења наставника због преласка на нове облике организације наставе услед кризе која је изазвана пандемијом ковида-19.

134 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/13691/file/Pregled%20OECD-a%20u%20oblasti%20evaluacije%20i%20procene%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

Табела 1: Број обука и учесника у области: Деца/ученици којима је потребна додатна подршка у образовању

Година реализације	Број реализованих програма	Број реализованих обука	Број учесника обука
2018	22	69	1756
2019	37	175	4678
2020	27	79	1982
2021	22	55	1323
Укупно		378	9739

Извор: ЗУОВ

Овим обукама највише су обухваћени наставници предметне наставе у основним школама (2433), наставници разредне наставе (2406) и наставници у школама за образовање ученика са сметњама у развоју (1085), а занимљиво је да је обукама обухваћен мали број стручних сарадника у предшколским установама (37) и сарадника (педагошки асистент, андрагошки асистент и помоћни наставник – 74).

Што се тиче **обука од јавног интереса, у истом периоду** је организована 141 обука у оквиру 13 програма, а у обукама је учествовало 3466 учесника.

У систему предшколског васпитања и образовања у обукама за примену нових основа програма је од 2019. до 2021. године учествовало око 9400 практичара, док је 196 стручних сарадника из 30 ПУ учествовало у обуци која се односи на стручне сараднике као носиоце промене. Установе су добиле подршку 90 обучених тренера/ментора који долазе из групе универзитетских професора и искусних практичара.¹³⁵ Израђени су модели хоризонталног учења који између осталог подразумевају теме од значаја за унапређење инклузивног образовања: хоризонтално учење практичара са центрима кластера (ЗУМ) и заједница професионалног учења (ЗПУ) са ПУ.

До краја 2019. године готово половина наставника запослених у школама у Србији (48%) обучена је за реализацију **наставе усмерену на исходе**. Током 2019. године обучена су 18.084 наставника, док је 2018. године обучено 18.657 наставника и стручних сарадника.¹³⁶

135 Програм подршке јачању капацитета за примену нових основа програма ПВО „Године узлета“ постављен је као циклични процес професионалног развоја, који обухвата следеће сегменте: комбинована обука, колаборативно менторисање и хоризонтално учење.

136 Према подацима из базе Доситеј Министарства просвете, науке и технолошког развоја, број запослених у школској 2018/2019. години износио је 77.161.

У циљу унапређења подршке раном развоју успостављен је програм раних интервенција као међуресорни програм подршке породици и деци која су у ризику од кашњења у развоју и реализоване су обуке за стручњаке који раде у систему здравствене заштите, социјалне заштите, предшколског васпитања и образовања на локалном нивоу.¹³⁷

У циљу обезбеђивања пуне примене Правилника о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части и достојанства личности, на листи програма од јавног интереса налази се и обука „Да нам антидискриминација буде инспирација“ (превенција и превазилажење дискриминације у вртићу и школи). У периоду 2020–2021. година обука је реализована за 463 просветна саветника и инспектора, као и за друге запослене у предшколским установама и школама.

Израђена је видео обука за запослене у школама која има за циљ оснаживање компетенција наставника за примену Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, а коју је до августа 2021. године прошло преко 6.000 запослених у образовању.¹³⁸

Да би се запосленима у образовању омогућило да препознају ученике у ризику од осипања и да би могли да им пруже адекватну подршку, на листу **обука од јавног интереса је постављен програм обуке за рану идентификацију и спречавање осипања ученика и израђени су приручници за школе на ову тему.** Акредитована су три нова програма и спроведене су обуке за јачање капацитета преко 2000 запослених у образовању за превенцију осипања, као и активности на укључивању и учешћу све деце и ученика кроз образовање.

Обука са статусом програма од јавног интереса **„Активности за подршку свим ученицима – диференцијација наставе“** има за циљ оснаживање за планирање и реализацију диференциране наставе која подржава учење и напредовање све деце. Садржај обуке је повезан са новим приступом у реализацији програма наставе и учења усмереног на образовне исходе и развој ученичких компетенција, а обука је осмишљена као други модул обуке „Наставници као носиоци квалитетног образовања за сву децу“. У периоду од септембра до новембра 2019. године обуку је похађало 180 саветника спољних сарадника из свих школских управа. У оквиру истог програма, 275 просветних саветника и спољних сарадника похађало је обуку која се односила на питања од значаја за родну равноправност и проблеме родно заснованих облика насиља.

МПНТР улаже сталне напоре на јачању компетенција запослених у систему образовања за укључивање деце избеглица и миграната у систем образовања, а до 2021. године знања и вештине за рад у области образовања ове групе деце унапредило је више од 4000 васпитача, наставника, директора и стручних сарадника.

¹³⁷ Реализована је обука заснована на рутинама, по моделу Робина Меквилијама, која је обухватила запослене из Лесковца и Београда (Раковица).

¹³⁸ Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=XIVXRxiSYwk&feature=youtu.be>

Реализовано је стручно усавршавање 1800 наставника и стручних сарадника за унапређивање вештина и знања у раду на смањењу стреса у процесу миграција и примени новог програма наставе и учења за предмет Српски као страни језик кроз реализацију новог пројекта „Подршка ЕУ управљању миграцијама у Републици Србији“. Креирана је **посебна страница на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања под називом Српски као страни језик**,¹³⁹ намењена континуираној подршци наставницима који предају тај предмет.

Подаци из истраживања ПИСА за 2018. и налази из прегледа ОЕЦД-а и УНИЦЕФ-а указују на то да је **колаборативно стручно усавршавање унутар образовних установа у порасту у Србији, али су обуке изван установе и даље главни облик стручног усавршавања**. Низ препрека, као што су недостатак финансијских средстава и ограничене националне смернице за установе о томе како да организују активности унутар установе, тренутно ограничавају трансформацију нових колаборативних пракси у полугу за системске промене у Србији.¹⁴⁰

Креирана је Национална образовна платформа (НОП) за учење на даљину, која је доступна на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања. Платформа је *open source* портал за едукаторе. Постигнут је напредак у професионализацији положаја директора школа регулацијом испита за лиценцирање, а 2019. године одржане су обуке за директоре према четвородневном програму који је развио ЗУОВ у складу са Правилником о обуци и испитима за лиценцирање директора у образовним установама.

Креиран је портал Заједница учења педагога и психолога (ПИР портал) на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања.¹⁴¹ На овом порталу педагози и психолози истражују, иновирају, иницирају, интегришу, имплементирају, размењују информације, мишљења, ставове и искуства, а могу се наћи и различити материјали, датотеке, видео материјали, презентације, линкови ка вебинарима и др.

У оквиру међународног пројекта LearnIn, Министарство просвете, науке и технолошког развоја остварило је сарадњу са Регионалном канцеларијом УНИЦЕФ-а и формиран је **LearnIn национални тим за планирање и реализацију активности на успостављању и развоју националне онлајн заједнице учења**. Организована су четири вебинара за запослене у образовном систему Републике Србију у којима је учествовало око 400 запослених, а чији је циљ био да пружи подршку наставницима, васпитачима и стручним сарадницима за организовање образовно-васпитног рада учењем на даљину, са посебним освртом на укључивање ученика из осетљивих друштвених група. Такође, израђен је нацрт националног LearnIn приручника за наставнике у кризним ситуацијама.

139 Доступно на: <https://zuov.gov.rs/srpski-kao-strani-jezik>

140 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/13691/file/Pregled%20OECD-a%20u%20oblasti%20evaluacije%20i%20procene%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

141 Доступно на: <https://www.portal.edu.rs/pedagozi-i-psiholozi/>

Израђен је **практикум „Подстицање социо-емоционалног учења деце предшколског узраста“** који су припремили Центар за интерактивну педагогију и УНИЦЕФ.

У периоду 2019–2021. година припремљен је и презентован материјал из области социјалне инклузије за обуку саветника спољних сарадника за заштиту од насиља, саветника спољних сарадника за инклузивно образовање и саветника спољних сарадника за образовање на језицима националних мањина.

У овом извештајном периоду **реализоване су активности на унапређивању капацитета запослених у школама за образовање ученика са сметњама у развоју.** Стручњаци из МПНТР учествовали су у изради инструмената за посету школама за образовање ученика са сметњама у развоју и обављен је стручно-педагошки надзор школа. Подаци и резултати стручно-педагошког надзора у школама за образовање ученика са сметњама у развоју анализирани су на скупу просветних саветника, након чега је одржан консултативни састанак „Унапређивање образовно-васпитног рада у школи за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом“.

Организована је **обука за примену** аугментативне и алтернативне комуникације **ААК/АТ**¹⁴² (отворени ресурс са алатима за комуникацију са децом и одраслима са сметњама у развоју),¹⁴³ која се састоји од нултог модула о раној интервенцији и 6 модула о ААК/АТ те од обуке за унапређивање **компетенција наставника основних школа за подршку ученицима у овладавању Брајевим писмом.**

Изградња капацитета и даље стручно усавршавање запослених у систему образовања за инклузивно образовање представља један од приоритета и у наредном периоду. Кроз пројекат **Унапређени равноправни приступ и завршавање предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна образовна подршка** планирано је јачање компетенција 4000 стручњака из образовања и из других области, као и око 1000 професионалаца који су одговорни за унапређивање ИО на нивоу ЈЛС. Планирана је подршка развоју заједница професионалног учења и менторска подршка просветним радницима кроз модел-установе за инклузивно образовање, унапређење рада саветника спољних сарадника. Активности пројекта **Премошћавање дигиталног јаза у Србији за најугроженију децу – оснивање образовних дигиталних библиотека и пружање додатне подршке школама и ученицима** усмерене су на јачање компетенција 900 запослених у 30 основних школа. Кроз реализацију пројекта **Заједно ка средњој школи – подршка деци из осетљивих група у преласку у средњу школу** јачају се капацитети запослених у 10 основних и 10 средњих школа, као и капацитети локалних заједница да подрже процес транзиције ученика из осетљивих група из основног у средње образовање.

142 Доступно на: <https://training.globalsymbols.com/course/index.php?categoryid=7>

143 Доступно на: <https://globalsymbols.com/about/training-resources?locale=en>

Кључни закључци и даљи правци развоја

Сви запослени у образовно-васпитној установи имају улогу у подршци развоју инклузивне политике, културе и праксе.

Предуслов за остваривање квалитетног инклузивног образовања јесу компетенције запослених, а у бројним међународним и европским стратешким документима истиче се важност унапређивања капацитета запослених у систему образовања кроз иницијално образовање и континуирано стручно усавршавање, као и обавеза земаља да предузму одговарајуће мере запошљавања административног, наставног и ненаставног особља са вештинама за делотворан рад у инклузивном образовању.

Упркос позитивним помацама, и у наредном периоду су потребна **даља континуирана, системска и одржива улагања у побољшање компетенција наставника**. Посебну пажњу треба усмерити на унапређење иницијалног образовања васпитача и наставника, као и на унапређење капацитета запослених у школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом за инклузивно образовање.

У Стратегији развоја образовања и васпитања до 2030. године је, као једна од мера за унапређење наставе и учења, планирана примена приступа који обезбеђује да програми наставе и учења буду осетљиви на родну равноправност и специфичности различитих друштвених и осетљивих група.

Правци развоја

У наредном периоду је потребно обавити анализу интензивније радити на унапређивању иницијалног образовања наставника за стицање потребних компетенција за имплементацију инклузивног образовања.

У наредном периоду је потребно креирати механизме процене ефекта обука и других облика стручног усавршавања у области инклузивног образовања на промену пракси и потребно је обавити анализу најефикаснијих и најделотворнијих облика стручног усавршавања.

Поред обука, конференција, стручних скупова, посебно су важни успостављање менторских мрежа за подршку, размена искустава између различитих образовних установа, успостављање механизма размене и хоризонталног учења у различитим облицима стручног усавршавања те креирање интерактивних платформи и портала за учење и унапређење колаборативног учења унутар образовних институција.

Неопходно је даље промовисање дугорочног утицаја инклузивног образовања и васпитања, родне равноправности, антидискриминације и улоге школе која је значајан носилац промене на нивоу локалних заједница.

Заједничка обука запослених у систему образовања са представницима других институција и организација на локалном нивоу (пре свега са запосленима у систему социјалне заштите и здравства, представницима локалних савета родитеља, представницима канцеларија за младе) могу значајно да унапреде заједничко разумевање инклузивног образовања, као и успостављање међусекторске сарадње и заједничког и синергијског деловања.

XI Праћење инклузивног образовања

На нивоу Европске уније и на међународном нивоу постоје бројне организације које прикупљају податке релевантне за систем образовања и такви подаци се прикупљају у сарадњи са националним образовним и статистичким институцијама како би се обезбедила упоредивост података о различитим релевантним индикаторима на нивоу различитих земаља. **Прикупљање података везано за инклузивно образовање је посебно изазовно подручје за европске земље и постоје неке сталне дилеме:** о којим релевантним питањима доносиоци одлука треба да имају податке, који се подаци могу прикупљати на нивоу различитих земаља и који подаци нису доступни, а важно је да их земље убудуће прикупљају.

Земље се опредељују за различите моделе праћења, али се све земље слажу да је процес и резултате инклузивног образовања важно посматрати на више нивоа: праксе и политике на нивоу система образовања; инклузивно окружење на нивоу образовних институција; однос запослених према инклузивном образовању; начини на који се управља организацијом учења у учионици и како наставници задовољавају читав низ индивидуалних потреба деце/ученика.

Истиче се такође да је важно успоставити систем праћења на нивоу детета/ученика кроз праћење ангажовања, постигнућа и осећаја припадности ширем школском контексту. Да би се у потпуности пратио систем инклузивног образовања, потребне су различите врсте података и добар систем координације између институција.

Слично као у земљама Европске уније, и у Србији праћење инклузивног образовања још увек представља изазов. Иако су учињени одређени напори и помаци, пре свега у унапређењу закона и других прописа којима се регулише процес прикупљања података, не постоје систематизовани и обједињени подаци о деци/ученицима из различитих осетљивих група којима је потребна додатна подршка, недостају подаци о оствареним и потребним мерама и услугама додатне подршке, о квалитету постојећих мера и услуга додатне подршке, о расположивим људским капацитетима и њиховим компетенцијама за рад у инклузивном окружењу на свим нивоима и нема јединственог начина координације различитих система у процесу прикупљања података.

Република Србија је у јануару 2018. године званично постала пуноправна чланица

Европске агенције за посебне потребе и инклузивно образовање (European Agency for Special Needs and Inclusive Education – EASNIE).¹⁴⁴ Агенција прикупља податке о инклузивном образовању у складу са циљевима Европске уније за образовање и обуку, циљем одрживог развоја SDG4 и Конвенцијом Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом. Република Србија је укључена у **четири пројекта Агенције:** Преглед и анализа државне политике (Country Policy Review and Analysis – CPRA), Подршка лидерима инклузивних школа (Supporting Inclusive School Leaders – SISL), Промена улоге пружања специјалистичких услуга у подршку инклузивном образовању (Changing Role of Specialist Provision in Supporting Inclusive Education – CROSP) и Статистика Европске агенције о инклузивном образовању (European Agency Statistics on Inclusive Education – EASIE).

Оквир за праћење инклузивног образовања у Србији развијен је 2014. године, али и поред више иницијатива и напора да тај оквир постане основа за уређење процеса прикупљања података и праћење инклузивног образовања на школском, локалном и националном нивоу, његова примена није системска. Оквир је послужио као основа за унапређивање и ревизију оквира за самовредновање и спољашње вредновање рада установа образовања и васпитања и ревизију стандарда квалитета рада образовно-васпитних установа. Међутим, на системском нивоу, предложени показатељи и механизми нису довели до конзистентне примене и успостављања система за праћење инклузивног образовања у пракси.¹⁴⁵

Од тренутка када је успостављена **организациона јединица у оквиру Министарства просвете, науке и технолошког развоја**¹⁴⁶ која се бави пословима анализе података, у циљу јачања институционалних капацитета МПНТР, нису учињени значајнији помаци на даљем унапређењу капацитета и систематизовању рада ове јединице.

Међусекторска координација у праћењу и извештавању о инклузивном образовању представља посебан изазов. Различити сектори и државни ресори који прикупљају податке о деци и ученицима из осетљивих група (нпр. здравство, образовање, социјална заштита) користе различите класификације, што отежава укрштање података. Додатни проблем представља и то што подаци често нису разврстани по релевантним социо-економским карактеристикама, што би омогућило формулисање адекватнијих мера за унапређење положаја одређених група деце и ученика. У различитим системима статистика се води на различите начине, чак и када је у питању узраст деце (нпр. за децу која су на смештају у институцијама социјалне заштите доступни су подаци о образовном статусу деце, али подаци деце о узрасту не прате дисагрегацију званичне статистике за децу предшколског узраста).

Министарство просвете, науке и технолошког развоја је наставило са развојем

144 Доступно на: <https://www.european-agency.org/>

145 Ревизија оквира за праћење инклузивног образовања на локалном нивоу планирана је у оквиру пројекта „Унапређени равноправни приступ и завршавање предунверзитетског образовања за децу којој је потребна образовна подршка“.

146 Аналитичка јединица у МПНТР је успостављена 2015. године уз подршку УНИЦЕФ-а.

Јединственог информационог система (ЈИСП), који је постао оперативан 31. марта 2021. године, а образовне установе уносе тражене податке по фазама. ЈИСП представља основу за модернизацију управљања и доношење одлука на основу података у циљу обезбеђивања квалитетног и ефикасног система образовања и васпитања уз рационализацију финансирања и смањење административног оптерећења свих запослених у систему образовања и васпитања. Током 2019. године формирана је радна група за координацију рада у вези са израдом ЈИСП-а, којом управљају представници МПНТР, Канцеларије за информационе технологије и Кабинета премијера. Радна група је одлучивала о структури и садржају ЈИСП-а (ЗОСОВ прописује креирање седам регистара), као и о скупу индикатора који ће се користити у сврху аналитичког извештавања. Извршена је допуна и корекција листе индикатора за ЈИСП који се односе на функционални статус детета и ученика. Скуп развијених показатеља је посебно важан јер треба да омогући праћење инпута, процеса и исхода образовног система, процену остварености кључних циљева образовних политика и поређење образовања у Србији са земљама ЕУ.

Интеграција података о ученицима у информациони систем образовања на основу увођења јединственог образовног броја (ЈОБ) омогућена је Законом о основама система образовања и усвајањем Правилника о ЈОБ 2019. године. ЈОБ је број који прати појединца кроз све нивое формалног образовања и васпитања и представља кључ за повезивање свих података о детету, ученику и одраслом у информационом систему. Увођење ЈОБ-а треба да омогући прикупљање поузданијих података о образовном систему и унапређење прикупљања података за различите осетљиве групе ученика. Закон предвиђа да су установе у обавези да, преко свог приступног налога, посредством ЈОБ-а у регистар деце, ученика и одраслих уносе и ажурирају следеће податке: податке о идентитету, образовном, социјалном и функционалном статусу детета, ученика и одраслог. Регистар деце, ученика и одраслих треба да садржи и податке о функционалном статусу, који се добијају на основу процене ИРК, а односе се на постојање функционалних потешкоћа у домену вида, слуха, грубе или fine моторике, интелектуалних потешкоћа, потешкоћа у комуникацији те потешкоћа са понашањем и социјализацијом.

Планирана је и интеграција ЈИСП-а са Централним регистром обавезног социјалног осигурања (ЦРОСО), што омогућава праћење свршених ученика и студената на тржишту рада. Аутоматска размена података биће омогућена након пуне имплементације ЈИСП-а и уноса свих планираних података у овај систем.

Још једна иницијатива чији је циљ промоција инклузивног приступа јесте **израда регистра деце са сметњама у развоју, коју води Институт за јавно здравље „Др Милан Јовановић Батут“.** Примарни циљ овог регистра је утврђивање распрострањености и откривање нових случајева деце са сметњама у развоју како би се омогућила рана интервенција и подршка за децу и породице и анализирали трендови у развојним проблемима. Подаци о деци са сметњама у развоју који ће се прикупљати кроз регистар и дисагрегација података према узрасту, полу, локацији и другим карактеристикама деце веома су важни за ефикасније и делотворније планирање

ресурса, координирање интерресорне сарадње, доношење одлука заснованих на подацима, креирање ресорних политика и праћење њихове имплементације. Поред основне намене, од велике важности је нова методологија процене функционалности детета коју ће почети да примењује здравствени систем. Модел процене се заснива на Међународној класификацији функционалности, која се у свету примењује од 2001. године. Поред података о основној дијагнози и пратећим дијагнозама, у регистар ће се уносити подаци о функционисању детета у домену когниције и метакогниције, социо-емоционалних односа, комуникације, моторике, чула (слух, вид и бол) и активности у свакодневном животу. Оваквим приступом поставља се јединствени оквир за деловање система здравства, социјалне заштите и образовања и важно је успоставити адекватне механизме за повезивање овог регистра са радом ИРК и других релевантних институција у складу са законом.

У овом тренутку, за праћење институционалних капацитета и квалитета система образовања значајне су, пре свега, ове базе података: база стручног усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника (Центар за професионални развој запослених у образовању, ЗУОВ), база резултата завршног испита (ЗВКОВ) и база резултата спољашњег вредновања васпитно-образовних и образовно-васпитних установа (ЗВКОВ).

На нивоу образовних институција успостављен је електронски дневник (есДневник) у већини основних и средњих школа (око 95% школа), а циљ увођења електронског дневника је објективније и ефикасније вођење евиденције о образовно-васпитном раду ученика.

Законом о основама система образовања и васпитања прописано је да јединица локалне самоуправе прикупља извештаје о раду ИРК, предложеној подршци и њеним ефектима најмање два пута годишње. Нови Правилник о додатној подршци као одговор на искуства из праксе прописује податке које прикупља ИРК,¹⁴⁷ начин прикупљања, обраде и извештавања те механизме праћења реализације предложених мера. Обавеза сваког члана ИРК је да прати да ли се остварује предложена додатна подршка из система чији је представник. Надлежни орган или служба наведена у индивидуалном плану подршке као реализатор додатне подршке у обавези је да у року од шест месеци писаним путем извести Комисију о реализацији предложене подршке, као и да извести Комисију о престанку подршке или престанку потребе за подршком уз образложење. **Очекује се да ће спецификовање обавезе ИРК да врши праћење и извештавање омогућити континуирано прикупљање и анализу података о врсти додатне подршке која је најчешће тражена, као и о тешкоћама у обезбеђивању додатне подршке за децу.**¹⁴⁸

147 Образац бр. 4, који је саставни део Правилника о ИРК, направљен је као јединствени формат за извештавање.

148 Комисија као руковалац података, у поступку прикупљања и обраде података врши следеће радње: 1) прикупља и обрађује податке о детету, ученику и одраслом за кога је покренут поступак процене потребе за пружањем подршке и води евиденцију о тој збирци података; 2) прикупља и обрађује податке и документацију о свом раду; 3) води збирку података о раду Комисије и евиденцију о тој збирци података. У ту сврху Комисија формира и води следеће збирке података: 1) збирку података о деци, ученицима и одраслима за које је покренут поступак процене потребе за пружањем помоћи; 2) збирку података о раду Комисије.

Законом је прописано да орган локалне самоуправе може да прегледа статистичке податке прикупљене са територије те локалне самоуправе, док представници министарстава и Заједничког тела могу да прегледају статистичке податке за комисије сваке локалне самоуправе посебно, као и збирне податке.¹⁴⁹

До успостављања функционалног ЈИСП-а, Републички завод за статистику (РЗС) и даље располаже највећим бројем информација и података који су значајни за праћење инклузивног образовања. У складу са својим мандатом, РЗС редовно на почетку радне године (предшколске установе) или на почетку и на крају школске године (установе основног и средњег образовања) путем упитника прикупља податке о образовном систему у Србији. Највећи број података који се односе на инклузивно образовање РЗС је унео у упитник за предшколске установе. У оквиру овог упитника прикупљају се подаци о броју развојних група и група за децу на болничком лечењу те о броју деце у њима, броју деце за коју је израђен ИОП, броју деце за коју је израђен педагошки профил и броју деце која поново похађају ППП. Такође, РЗС прикупља податке о броју деце према матерњем језику, укључујући и ромски матерњи језик, и води детаљну статистику о образовној и социо-економској структури породица деце која похађају предшколско васпитање и образовање. РЗС прикупља податке о броју ученика који се образују по ИОП1 и ИОП2 у основном образовању, о броју ученика који се образују у основним и средњим школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, о броју одељења и ученика који похађају одељења за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама те о броју ученика који се образују на језицима националних мањина.

За квалитетно и системско праћење остваривања стратешких циљева успостављени су важни институционални механизми: праћење спровођења Стратегије развоја образовања и васпитања Републике Србије до 2030. године и пратећег Акционог плана обавља Радна група коју именује МПНТР.¹⁵⁰

Поред праћења, Радна група има задатак да припрема годишње извештаје о спровођењу мера и активности, а Министарство просвете, науке и технолошког развоја да извештаје учини јавно доступним, у складу са Законом о планском систему РС. У циљу мерења ефеката планирано је да МПНТР реализује три ex post анализе – прву на крају треће године спровођења мера и активности, другу 2026. године, а трећу 2029. или 2030. године, што је последња година трајања СРОВОС 2030.

149 Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом.

150 Радну групу чине представници: министарства одговорног за образовање (сви сектори, Одељење за координацију рада школских управа и Одсек за људска и мањинска права у образовању), сектора за образовање Покрајинског секретаријата за образовање, прописе, управу и националне мањине, Завода за унапређивање образовања и васпитања, Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, Агенције за квалификације, Педагошког завода Војводине, савета (Национални просветни савет, Савет за стручно образовање и образовање одраслих, Савет за национални оквир квалификација Србије, Национални савет за високо образовање), Конференције универзитета Србије, Конференције академија и високих школа, као и невладиног сектора (један представник).

Ради праћења реализације Стратегије **за инклузију Рома и Ромкиња** на националном и локалном нивоу креирана је **база података за праћење мера за инклузију Рома и Ромкиња**.¹⁵¹ Међутим, због недовољних људских капацитета и недовољног броја координатора за ромска питања велики број локалних самоуправа у претходном периоду није достављао податке благовремено, што онемогућава адекватно сагледавање стања на нивоу ЈЛС.¹⁵²

Кључни закључци и даљи правци развоја

Иако су у претходном периоду реализоване бројне активности за унапређивање механизма праћења и евалуације образовних процеса и исхода, као и квалитета и координације података, **статистика у образовању још увек не производи довољно података о образовању ученика из осетљивих група, што представља посебан изазов у праћењу развоја инклузивног образовања.**

У Републици Србији постоје неки од значајних предуслова за адекватно праћење и вредновање инклузивног образовања – успостављена је правна регулатива, успостављени су појединачни механизми континуираног прикупљања података на различитим нивоима и од стране различитих институција/установа и успостављене су професионалне компетенције у овој области. **Међутим, подаци се прикупљају за различите потребе, различитом методологијом, у различитим временским периодима, што често онемогућава спајање података и добијање свеобухватније слике о квалитету инклузивног образовања и факторима који на њега утичу.**

Не постоје систематизовани подаци о постојећим потребама за мерама и услугама додатне подршке, о квалитету постојећих мера и услуга додатне подршке, о расположивим људским капацитетима и о њиховим компетенцијама за рад у инклузивном окружењу. Поред тога, праћење квалитета инклузивног образовања додатно отежава немогућност дисагрегације података за различите групе ученика. Ипак, направљени су и неки значајни помаци, првенствено у погледу рада на развоју ЈИСП-а и увођењу ЈОБ-а у законе и друге прописе.

Пред новим информационим системом стоје значајни изазови, између осталог и обезбеђивање **благовременог и тачног уноса и одржавање базе података на нивоу образовних установа,** с обзиром на то да квалитет и ажурност образовне статистике на свим нивоима зависи од квалитета и ажурности прикупљених података на нивоу образовних установа.

¹⁵¹ База података за праћење мера за инклузију Рома и Ромкиња која садржи статистичке и текстуалне податке о мерама за инклузију Рома и Ромкиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Министарства здравља, Националне службе за запошљавање, Републичког завода за статистику Србије и податке локалних самоуправа. Доступно на: <http://www.inkluzijaroma.stat.gov.rs/sr>

¹⁵² Овај систем развијен је у оквиру пројекта „Европска подршка за инклузију Рома“ који је финансирала Европска унија, а спровела Мисија ОЕБС-а у Србији. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, уз подршку Владе Швајцарске кроз Швајцарску агенцију за развој и сарадњу (SDC), био је до децембра 2021. године задужен за техничко одржавање и даљи развој и унапређење ове базе података.

У међународним извештајима и у секторским стратешким документима (нпр. у ревидираној Стратегији за инклузију Рома и Ромкиња) постоје препоруке да се прикупљају подаци о мерама које се спроводе за унапређење положаја ромске популације и деце ромске националности. Међутим, изражавање о националној припадности у Републици Србији на добровољној је основи и институције немају законски основ ни обавезу да прикупљају податке који су дисагрегирани по основу националне припадности. Закон о заштити права и слобода националних мањина забрањује сваку регистрацију припадника националних мањина која их, противно њиховој вољи, обавезује да се изјасне о својој националној припадности.

Правци развоја

У наредном периоду, у сарадњи са осталим државним секторима и ресорима, треба успоставити функционалан начин вођења евиденције о особама из осетљивих група у складу са законом (посебно евиденције о особама са сметњама у развоју и инвалидитетом и особама ромске националности).

Кључни значај за унапређење система праћења у наредном периоду имају даља изградња капацитета јединице за анализу података у МПНТР и образовних институција како би се осигурао квалитет података који се уносе у ЈИСП и усклађивање података РЗС и МПНТР. Образовне установе треба информисати о начину уноса података (ЈИСП), вођењу евиденције о квалитету инклузивне праксе, културе и политике и треба континуирано унапређивати дигиталне компетенције запослених у систему образовања.

Паралелно са израдом ЈИСП-а треба радити на унапређењу праксе јавне доступности података (отворени подаци) како би се омогућило коришћење података у научно-истраживачке сврхе и за потребе независног извештавања организација цивилног друштва у области инклузивног образовања.

Важно је дефинисати улоге и одговорности у праћењу индикатора инклузивности образовног система на националном и локалном нивоу и унапредити систем за систематско прикупљање података о препорученим и оствареним мерама подршке за дете на локалном нивоу, као предуслов за унапређење система планирања на локалном нивоу. Иако су обавезе извештавања о препорученим и оствареним мерама законски дефинисане, и даље треба радити на развијању система, дефинисању канала извештавања и успостављању бољег финансијског праћења и извештавања о мерама подршке на локалном нивоу.

Потребно је радити на развијању електронског модела за формирање Збирки података о раду интерресорних комисија које воде јединице локалне самоуправе.

XII Финансирање инклузивног образовања

Ефикасност образовања представљала је један од четири главна циља Стратегије развоја образовања до 2020, али стратешки циљ повећања јавног финансирања образовања на 6% БДП-а до 2020. године није испуњен и нису предузети значајни кораци у циљу промене система финансирања образовања. Јавни расходи за образовање износили су 2019. године око 4,0%, 2020. године се бележи тренд опадања на 3,1%, а 2021. године јавни расходи за образовање били су 3,5%.¹⁵³ Издвајање за образовање у Републици Србији је испод просека ЕУ-27 (4,6%), као и испод просека земаља ОЕЦД-а (5,3%).¹⁵⁴ Забрињава то што су у Програму економских реформи за период 2022–2024. година пројектована издвајања за образовање и даље на ниском нивоу (3,2% БДП-а).¹⁵⁵

Око 70% јавног образовања се финансира са централног нивоа, а 30% са нивоа локалних самоуправа (највећим делом систем предшколског васпитања и образовања осим обавезног припремног предшколског програма у трајању од 9 месеци).¹⁵⁶ Највећи износ средстава са централног нивоа намењен је основном образовању (готово половина средстава), док се око 20% издваја за средње образовање, а око 15% за предшколско образовање и васпитање.¹⁵⁷

Нова Стратегија развоја образовања и васпитања до 2030. године препознаје проблем недовољног улагања у образовање па је у наредном периоду планирано унапређење финансирања кроз расподелу средстава према идентификованим потребама образовних установа и ЈЛС, посебно кроз **наменске трансфере образовним установама које раде у депривираним и мање развијеним срединама.**

Праћење расхода у образовању ни на националном ни на локалном нивоу не омогућава у потпуности праћење остваривања мера које су важне за реализацију инклузивног образовања. На централном нивоу постоји шест буџетских програма

153 Доступно на: https://www.mfin.gov.rs/upload/media/1Maq2a_6246eba00ce4e.pdf

154 Доступно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/72483fab-en/index.html?itemId=/content/component/72483fab-en>

155 Доступно на: <https://mfin.gov.rs/dokumenti2/program-ekonomskih-reformi-erp>

156 Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html; http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/02/Treci_nacionalni_izvestaj_o_socijalnom_ukljucivanju_i_smanjenju_siromastva_2014%E2%80%932017_eng.pdf

157 Доступно на: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wpcontent/uploads/2019/02/Treci_nacionalni_izvestaj_o_socijalnom_ukljucivanju_i_smanjenju_siromastva_2014%E2%80%932017_eng.pdf

у сектору образовања: законодавство, надзор и развој свих нивоа образовног система; предшколско васпитање; основно образовање; средње образовање; високо образовање; ученички и студентски стандард. Програмска класификација на локалном нивоу обухвата три програма: предшколско, основно и средње образовање. Овако општа класификација не онемогућава детаљно и јасно класификовање трошкова образовања и праћење финансирања система подршке за децу из осетљивих група.

Инклузивно образовање се у великој мери остварује кроз финансирање, координацију и спровођење мера на локалном нивоу па ЈЛС имају важне надлежности које се тичу улагања у инфраструктуру и у професионални развој запослених. Законски дефинисане кључне надлежности локалних самоуправа у овој области су, између осталог, обезбеђивање услова за рад интерресорних комисија (накнаде за рад чланова, техничка и друга подршка за рад ИРК), обезбеђивање средстава за финансирање подршке коју препоручује ИРК, финансирање индивидуалних планова подршке и обезбеђивање ресурса за децу из угрожених категорија како би се осигурало њихово пуно учешће у образовним активностима и социјалној инклузији те финансирање превоза за децу основних школа која станују на удаљености већој од 4 километра од школе. Локалне самоуправе за пружање подршке деци и породицама користе сопствене приходе, средства добијена из наменских трансфера и средства по основу учешћа у пројектима.

Локалне самоуправе имају јасне надлежности и у пружању социјалне заштите грађанима и одговорне су за финансирање и обезбеђивање локалних социјалних давања (једнократне финансијске помоћи и помоћи у природи) и социјалних услуга у заједници. Такође, Уредбом о наменским трансферима у социјалној заштити¹⁵⁸ обезбеђују се додатна средства из националног буџета за финансирање услуга социјалне заштите у надлежности ЈЛС. Прецизирано је да су средства намењена за услуге социјалне заштите у ЈЛС чији је степен развијености испод републичког просека, у општинама у којима се налазе установе у процесу трансформације, као и за финансирање иновативних услуга и услуга социјалне заштите од посебног значаја за Републику Србију.¹⁵⁹

Анализе показују да **одлуке о правима и услугама у социјалној заштити које доносе локалне самоуправе** и које представљају правни основ за финансирање мера социјалне подршке за дете често не препознају мишљење локалне ИРК и да у великом броју случајева деца, чија је потреба за подршком у оквиру услуга које треба да пружа ЈЛС утврђена мишљењем ИРК, остају без одговарајуће услуге, а планирање развоја подршке за децу из осетљивих група и одговарајућих финансијских средстава није адекватно.¹⁶⁰

158 Службени гласник РС, број 18/2016-34, 38/2021-6.

159 Током 2019. године потписани су уговори са 144 локалне самоуправе у вредности од 700 милиона динара за унапређење постојећих и развијање нових услуга у заједници.

160 Током 2019. године је покренута иницијатива за развијање модела финансирања мера за одрживу инклузију деце из осетљивих група у систему образовања, али је ова иницијатива прекинута када је почела криза изазвана пандемијом ковида-19.

Кључни закључци и даљи правци развоја

Улагања у образовање у Републици Србији нису на задовољавајућем нивоу. И поред различитих иницијатива за реформу система финансирања у образовању, промене се одвијају споро. СРОВРС 2030 као један од стратешких циљева поставља унапређење и развој управљања и финансирања инклузивног образовања и васпитања, али јасни циљеви, активности и показатељи успешности остварених мера нису постављени.

Тренутни модел финансирања који је значајан за имплементацију и развој ИО заснива се на стриктној секторској и вертикалној подели и претежно се фокусира на финансирање установа, а не програма и услуга. Највећи сегмент финансирања мера додатне подршке преузело је МПНТР, иако доста питања излази из оквира овог министарства, а постојећа диспропорционалност у финансирању услуга додатне подршке није превазиђена, те би у том смислу требало размотрити нове начине и изворе њиховог финансирања.

Изузев ИРК, као интердисциплинарног механизма у области ИО, **не постоји међусекторски приступ управљању, праћењу и финансирању ИО** и сматра се да ИО првенствено спада у надлежност министарства надлежног за образовање (МПНТР). Међусекторски приступ ИО кроз механизам ИРК тражи даље развијање, јер оснивање ових комисија и успостављање њихове надлежности нису пратиле одговарајуће измене закона који уређују образовање, здравствену и социјалну заштиту и Закона о локалној самоуправи.

Преношењем одговорности за спровођење инклузивног образовања на локалне органе власти доприноси се ефикасности и усклађивању система подршке са индивидуалном проценом потреба деце и породица. Са друге стране, **неједнак ниво развоја локалних самоуправа, људских капацитета и финансијских средстава представља изазов у реализацији и финансирању инклузивног образовања.** Изазов представља и недовољна усклађеност законских одредби које имају значаја за спровођење инклузивног образовања из различитих система, недостатак јасних информација о механизмима финансирања на националном и локалном нивоу, као и недовољна вертикална и хоризонтална координација.

На нивоу локалних самоуправа недостају финансијска средства за пружање додатне подршке, нарочито на нивоу неразвијених општина. Међусекторско финансирање није уведено ни на националном ни на локалном нивоу, што посебно негативно утиче на спровођење инклузивног образовања и васпитања.

Правци развоја

У наредном периоду је неопходно радити на отклањању диспаритета између локалних самоуправа различитог степена развијености. Важно је пружити додатну подршку неразвијеним и девастираним ЈЛС кроз наменске трансфере са централног нивоа за унапређивање инклузивног образовања, али и пружити додатну подршку овим општинама у изградњи капацитета за планирање, спровођење и праћење инклузивног образовања.

Да би се јасније сагледало стање и унапредио систем финансирања инклузивног образовања на националном и локалном нивоу, неопходно је урадити анализу и процену коштања инклузивног образовања.

На централном нивоу треба обавити анализу делотворности и ефикасности специјалног образовања и васпитања, као и однос делотворности и ефикасности и улагања која су неопходна уколико деца похађају школе за ученике са сметњама у развоју у односу на похађање образовно-васпитног процеса у редовном систему.

Такође је важно обавити анализу делотворности и ефикасности услуга подршке за децу из осетљивих група које се пружају са централног и локалног нивоа, укључујући и анализу односа улагања и користи (cost-benefit).

У наредном периоду треба развијати модел програмског међусекторског финансирања на националном и локалном нивоу.

Неопходна је реализација наменских трансфера установама образовања и јединица малолкалних самоуправа предвиђена законом, али и успостављање система праћења квалитета и ефикасности трошења наменских средстава за потребе инклузивног образовања.

Релевантне иницијативе и пројекти

XIII

Европска унија је уложила највише средстава за развој образовног сектора у Србији. Од 2003. године ЕУ је донирала више од 100 милиона евра за реформу свих нивоа образовања у Србији, а у развој инклузивног образовања уложено је више од 12 милиона евра.

Подршка ЕУ допринела је социјалној инклузији и смањењу сиромаштва тиме што је омогућила већи приступ систему јавног образовања за децу из осетљивих група. Посебна пажња усмерена је на унапређење образовања деце ромске националности кроз различите мере: стипендирање ученика ромске националности, мере за спречавање напуштања школовања, подршка за запошљавање и унапређење положаја педагошких асистената у систему образовања, пружање менторске подршке школама у креирању мера за превенцију напуштања школовања деце. У области предшколског васпитања и образовања пружена је помоћ за креирање посебних и специјализованих програма у складу са Правилником о ближим условима за остваривање различитих облика и програма васпитно-образовног рада и других облика рада и услуга које остварују ПУ,¹⁶¹ за оптимизацију мреже предшколских установа и обезбеђивање опреме која ће омогућити ефикасније коришћење постојећих капацитета те за унапређење квалитета предшколског васпитања и образовања.

Поред средстава Европске уније, значајну подршку инклузивном образовању пружају УНИЦЕФ, СДЦ, Светска банка, Савет Европе и други међународни партнери у сарадњи са домаћим организацијама цивилног друштва и релевантним институцијама на локалном и националном нивоу.

Систем координације са институцијама система одвија се кроз формирање јединица за праћење пројекта, управних одбора те стручних и надзорних тела која окупљају представнике институција, партнерских организација и стручњака за поједине области.

¹⁶¹ Службени гласник РС, број 80/2021.

Табела 2: Пројекти релевантни за унапређење инклузивног образовања и васпитања¹⁶²

Назив пројекта	Кључни циљеви	Подржава/ Спроводи	Трајање пројекта
Унапређени равноправни приступ и завршавање предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна образовна подршка	Јачање и усклађивање политичког, правног и институционалног оквира са међународним стандардима; Јачање капацитета професионалаца за имплементацију ИО на школском и локалном нивоу; Успостављање ресурсних центара (РЦ) са различитим функцијама за подршку наставницима, родитељима и ученицима на основу њихових индивидуалних образовних потреба; промоција ИО као квалитетног образовања за све	ЕУД, УНИЦЕФ, МПНТР, Институт за психологију, Центар за социјалне политике, ЦИП-Центар за интерактивну педагогију	2021/2024
Премошћавање дигиталног јаза у Србији за најугроженију децу – оснивање образовних дигиталних библиотека и пружање додатне подршке школама и ученицима	Спречавање дигиталног јаза и подршка квалитету образовања за ученике из осетљивих група у Србији у контексту COVID-19 пандемије	ЕУД, МПНТР, УНИЦЕФ	2020/2023
Инклузивно предшколско васпитање и образовање	Унапређивање доступности, квалитета и праведности предшколског васпитања и образовања за свако дете од рођења до 6,5 година, нарочито за децу из социјално и економски угрожених друштвених група.	Кредит Светске банке, ЕУД, МПНТР, УНИЦЕФ	2017/2022

¹⁶² Анекс 3 - Опис пројеката

<p>Оснаживање система раних интервенција у Србији</p>	<p>Оснаживање установа три система (здравља, образовања и социјалне заштите) и професионалаца који раде са децом раног узраста (од рођења до 6 година) са развојним ризицима, кашњењима и сметњама, и њиховим породицама за пружање интегрисаних услуга подршке применом научно доказаних пракси породично оријентисане и на рутинама засноване ране интервенције, ослањајући се на постојеће капацитете и компетенције развојних саветовалишта у домовима здравља, установама предшколског васпитања и образовања и центара за социјални рад.</p>	<p>УНИЦЕФ уз подршку АДА, ОСФ Србија/ФОДС, Београдски психолошки центар, EurllyAid, АНИП, ФАСПЕР Београд и Медицински факултет Нови Сад-одељење за специјалну едукацију и рехабилитацију,</p>	<p>2019/2022</p>
<p>Заједнички програм за укључивање Рома и маргинализованих група</p>	<p>Унапређење приступа квалитетном и диверсификованом предшколском образовању; унапређење квалитета законског и институционалног оквира за предшколско и инклузивно образовање; промоција важности предшколског васпитања и образовања.</p>	<p>СДЦ</p>	

<p>Заједно ка средњој школи - Подршка деци из осетљивих група у преласку у средњу школу (друга фаза пројекта)</p>	<p>Јачање капацитета 10 основних школа за спровођење квалитетног образовања за ученике из осетљивих група при преласку у средњу школу; јачање капацитета 10 средњих школа за пружање подршке ученицима; јачање капацитета локалних актера да разумеју, идентификују и подрже ученике из осетљивих група у превазилажењу изазова са којима се сусрећу на свом образовном путу.</p>	<p>Дечија фондација Песталоци, Центар за образовне политике</p>	<p>2020/2022</p>
<p>ИКО Клуб – Превазилажење сегрегативног мултикултурализма: родитељи и наставници ка интеркултурализму</p>	<p>Јачање интеркултуралне димензије образовања у основним и средњим школама кроз активности образовних институција и клубова наставника и родитеља у различитим градовима/општинама у Србији</p>	<p>Национална асоцијација родитеља и наставника Србије, Фондација за отворено друштво и Центар за образовне политике реализовали</p>	<p>2019/2020</p>
<p>ЕУ подршка ромским ученицима за наставак средњошколског образовања” који се финансира кроз ИПА 2014 подршку</p>	<p>Стипендије за ученике ромске националности; успостављање и унапређење менторске подршке за ученике; унапређење капацитета запослених за пружање подршке ученицима</p>	<p>ЕУД (ИПА 14) МПНТР</p>	

Квалитетно образовање за све (друга фаза)	Промоција квалитетног образовања кроз подршку школи и локалној заједници у напорима који су усмерени на уклањање предрасуда и дискриминаторних приступа према осетљивим групама, као и насиља у школама.	Савет Европе, МПНТР, Центар за образовне политике	2019/2022
Партнерство за праведно квалитетно образовање	Развој праведних и јединствених уписних политика; спровођење законских регулатива нарочито у области антидискриминације; развој међусекторске сарадње и унапређење капацитета свих актера за социјалну и образовну инклузију.	ЦИП-Центар за интерактивну педагогију, Дечија фондација Песталоци, МПНТР	2020/2022
Хоризонтално учење, размена знања и подршка наставницима из школа за образовање ученика са сметњама у развоју за развој метода и приступа за реализацију наставе деци са сметњама у развоју у дигиталном окружењу	Јачање компетенције наставника у школама за образовање ученика са сметњама у развоју за извођење мешовите наставе и комбиновање традиционалне наставне праксе са онлајн наставом, као и за држање квалитетних онлајн часова у оквиру модалитета хибридне наставе или наставе на даљину	УНИЦЕФ, МПНТР, ОШ "Др Драган Херцог"	2021/2022

АРИСЕ: Иницијатива за смањивање неједнакости у образовању (регионални пројекат који се спроводи у Албанији, Босни и Херцеговини, Косову*, Северној Македонији, Србији и Турској)	Подршка укључивању ученика са ниским социо-економским статусом (СЕС) кроз изградњу националних и регионалних партнерстава организација цивилног друштва која су усмерена ка заговарању и конструктивном дијалогу о политикама са националним владама, ка подизању свести међу кључним актерима у образовању и ка пилотирању интервенција на нивоу школе које су усмерене на подршку ученицима са ниским СЕС-ом.	Европска комисија, Центар за образовне политике	2020/2024
Дигитална будућност	Унапређење инфраструктуре и капацитета за дигиталну писменост запослених у систему образовања са фокусом на рурална подручја РС	Кредит ЕБРД и грант билатералних донатора WBIF	
Подршка континуираном образовању деце избеглица и миграната у Србији - Дигитална настава као одговор на COVID 19 кризу“ (партнерство УНИЦЕФ и Акелиус Фондације)	Подршка укључивању деце и омладине из избегличке и мигрантске популације у формални систем образовања Републике Србије и обезбеђивање подршке у учењу како редовне наставе тако и кроз курсеве енглеског језика.	УНИЦЕФ и Акелиус Фондације	2020/2022
Унапређивање инклузивног образовања кроз активности и рад Групе за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације	Подршка оснивању и раду Групе за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације, садашњи Одсек за људска и мањинска права у образовању	УНИЦЕФ	2015-2021

Кључни закључци и даљи правци развоја

Кроз пројекте који се реализују значајно се унапређују капацитети за примену инклузивног образовања. Поред унапређења инфраструктуре, капацитета установа и запослених, пилотирају се нова решења и проверавају ефекти мера и програма који се примењују.

Међутим, евидентно је да **нема довољно синергије између различитих донатора и пројектних иницијатива, ни у процесу спровођења ни у процесу планирања и праћења реализације активности.** Редовни извештаји о постигнутим резултатима пројектних иницијатива често нису доступни.

Неретко се дешава да активности које се спроводе кроз пројекте не буду институционализоване и да ефекти и резултати одређених пројектних иницијатива не буду системски одрживи.

Правци развоја

У наредном периоду је неопходно успоставити ефикасне системе координације, унапредити дијалог у процесу доношења одлука и јавних политика и ефикасност рада јединица за праћење пројеката и осталих стручних тела МПНТР.

Треба даље унапредити систем планирања и праћења ефекта пројеката и направити јасну везу са националним акционим плановима и стратешким документима како би био јасан допринос пројектних активности у испуњавању стратешких циљева.

Важно је унапредити планове за одрживост пројеката како би се обезбедила институционализација резултата пројеката.

Инклузивно образовање у Републици Србији – обухват деце

Циљеви Стратегије развоја образовања до 2020. године (СРОС) када је у питању повећање обухвата деце на свим нивоима предуниверзитетског образовања и унапређење праведности образовног система делимично су остварени.

Упркос различитим спроведеним активностима и оствареном напретку **на нивоу система предшколског васпитања и образовања нису остварени циљеви Стратегије развоја образовања до 2020. године када је у питању повећање обухвата деце.** Стратегија развоја образовања је као један од циљева дефинисала обухват деце узраста 6 месеци до 3 године од 30% до 2020. године. Овај циљ није остварен предвиђеном динамиком и школске 2019/20. обухват деце овог узраста је био 24% (циљ је достигнут школске 2020/21, када је обухват деце први пут прешао 30%). Стратегија је такође предвидела удвостручен број деце од 3 до 5,5 година, као и да за сву децу од 3 до 5,5 година до 2020. године буде обезбеђено да бесплатно користе скраћене (полудневне) квалитетне васпитно-образовне програме у току једне школске године. У испуњавању овог циља је остварен делимични напредак па школске 2019/20. деца од навршене три године до обавезног ППП чине 66,4% популације обухваћене предшколским васпитањем и образовањем. Такође, СРОС је предвидео потпуни обухват деце од 5,5 до 6,5 обавезним припремним предшколским програмом и тај циљ је делимично остварен. Највећи обухват деце ППП бележи се 2017/18. године – 98,2%, а 2019/20. године ППП је похађало 97,36% деце, при чему је већи део њих (55%) овај програм похађало у целодневном трајању. Једна од мера која је допринела повећању обухвата деце предшколским васпитањем и образовањем је и субвенционисање похађања предшколског васпитања и образовања у приватним предшколским установама које обезбеђује један број ЈЛС.

И поред тога што је основно образовање обавезно, обухват деце још увек није потпун. Повећање обухвата деце средњим образовањем, повећање стопе завршавања и смањење стопе напуштања образовног система су делимично остварени.

Када је у питању средњошколско образовање, обезбеђивање услова за увођење обавезног средњег образовања и васпитања се може сматрати једним од кључних приоритета јер, између осталог, необавезност средњег образовања и васпитања има негативне последице на обухват средњим образовањем и васпитањем, али и на завршавање школовања ученика у средњем, а посебно у средњем стручном образовању

и васпитању. Иако је увођење обавезног средњег образовања био један од циљева СРОС 2020, тај циљ није остварен.

Нова Стратегија развоја образовања и васпитања до 2030. године као један од циљева поставља повећање обухвата деце на свим нивоима образовања и васпитања, али СРОВРС и Акциони план за период 2021–2023. не садрже квантификоване показатеље и очекиване резултате.

Када је у питању унапређење образовног статуса деце/ученика ромске националности, циљеви са циљаним вредностима су постављени у Стратегији социјалне укључености Рома и Ромкиња до 2030. године и представљају значајан оквир за даље праћење стања.

За Републику Србију је важно и праћење обухвата деце у односу на земље чланице ЕУ. На нивоу земаља Европске уније 2021. године постављени су нови циљеви и показатељи за образовање и обуку до 2030. године,¹⁶³ а два циља се специфично односе на повећање обухвата и спречавање осипања деце из образовног система: 96% деце узраста од три године до обавезног школског узраста треба да учествује у образовању у раном детињству, а удео оних који рано напуштају школовање треба да буде мањи од 9%.

Предшколско васпитање и образовање

Обухват деце узраста од 6 месеци до 3 године предшколским васпитањем и образовањем показује благу тенденцију раста у последњих неколико година и, ако посматрамо извештајни период од 2018/2019. године, видимо да се обухват деце овог узраста повећава на годишњем нивоу за око 2 процентна поена те да је **2020/2021. године обухват деце први пут у последњих десет година већи од 30%.**¹⁶⁴

Када су у питању **деца старијег узраста, од 3 године до поласка у обавезни припремни предшколски програм**, обухват је 2017/2018. године први пут био већи од 60%, а подаци показују да се такав тренд наставио и у последње три године. Највећи обухват деце овог узраста бележи се 2019/2020. године – 66,4%, али се обухват деце 2020/2021. године смањио на 62,6%, што може бити последица кризе изазване пандемијом ковида-19.

Највећи обухват деце обавезним припремним предшколским програмом у години пред полазак у основну школу бележи се 2017. године – 98,2%, а након тога долази до тренда опадања обухвата деце припремним предшколским програмом.

¹⁶³ Доступно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690630/EPRS_BRI\(2021\)690630_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690630/EPRS_BRI(2021)690630_EN.pdf)

¹⁶⁴ Једна од циљних вредности Стратегије развоја образовања до 2020. године био је обухват 30% деце узраста од 6 месеци до 3 године системом предшколског васпитања и образовања. Овај циљ је достигнут 2020/2021. године.

Обухват деце припремним предшколским програмом последњих година прелази 95%, а 2020/2021. бележимо благи пад обухвата за 1 процентни поен у односу на 2019/2020. годину, што такође може бити последица измењеног начина рада услед кризе изазване пандемијом ковида-19.

Истраживање које је спровео УНИЦЕФ о похађању и организацији рада са децом у ППП у току ванредног стања и у тренуцима када се рад са децом школског узраста одвијао онлајн показују да је током радне 2019/20. године 76,4% деце редовно похађало ППП, а током радне 2020/21. године ППП је редовно похађало 80,7% деце.

Као разлоге за непохађање ППП уживо или онлајн током пандемије ковида-19 испитаници наводе: страх од пандемије, тј. од тога да ће деца „донети“ вирус из ПУ у породицу; рад родитеља од куће; породицама је потребна техничка подршка, а код деце из осетљивих група није било довољно техничких предуслова; поједине породице нису имале интернет везу. У неповољнијем положају била су деца из осетљивих група, пре свега деца ромске националности и деца са сметњама у развоју и инвалидитетом. Налази истраживања такође показују да се транзиција деце из обавезног ППП у први разред основне школе одвијала отежано.¹⁶⁵

Табела 3: Број деце у систему предшколског васпитања и образовања

	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Деца узраста 6 месеци до 3 године	50.546	54.135	50.635	53.981
Деца узраста од 3 године до поласка у школу	167.922	170.428	165.935	169.578
Укупно	218.468	224.563	216.570	223.559

Извор: РЗС

Табела 4: Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем

	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Деца узраста 6 месеци до 3 године	-	26,2	28,1	31,8
Деца узраста од 3 године до поласка у обавезни ППП (5,5 година)	61,3	63,9	66,4	62,6
Деца у ППП	98,2	97,1	97,4	96,4

Извор: РЗС

¹⁶⁵ Анализа спровођења припремног предшколског програма у току пандемије ковид-19 у Србији, УНИЦЕФ, 2021

Ако се посматра период од последњих десет година, види се да се обухват деце узраста до 5,5 година повећао од 2011/2012. године, а највеће повећање обухвата је код деце узраста до 3 године (72% деце више него 2012. године).¹⁶⁶

Табела 5: Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем у последњих 10 година

	2011/2012	2020/2021
Деца узраста 6 месеци до 3 године	18	31,8
Деца узраста од 3 године до поласка у обавезни ППП (5,5 година)	52	62,6
Деца у ППП	97	96,4

Извор: РЗС

Предшколско васпитање и образовање је 2020. године организовано у 2825 објеката; подаци Републичког завода за статистику показују да **капацитети и даље нису довољни, да је 9562 деце уписано у систем ПВО преко капацитета, а да 5297 деце није примљено због попуњености капацитета (број деце који је евидентиран).**

Табела 6: Број деце предшколским васпитањем и образовањем према облику својине установе

	2018/19	2019/20	2020/21
Државне	199.250	191.485	197.266
Приватне	25.313	25.085	26.293

Извор: РЗС

Ако се посматра период од последњих десет година, подаци показују да је број деце у приватним предшколским установама скоро 8 пута већи 2021. године него 2012. године (3328 према 26.293).¹⁶⁷

Што се тиче организације система ПВО, када су у питању деца која похађају припремни предшколски програм, око 70% деце похађа ППП који је организован у градским, а око 30% у осталим насељима (у сеоским срединама ППП се организује углавном при школама).

¹⁶⁶ Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G202227008.pdf>

¹⁶⁷ Ibid.

Табела 7: ППП према типу насеља

	2018/2019	2019/2020	2020/2021
Укупан број деце укључене у ППП	65,067	63,773	64,535
Градска насеља	45,387 (69,7%)	44,968 (70,5%)	45,443 (70,6%)
Остала насеља	19,680 (30,3%)	18,805 (29,5%)	19,092 (29,4%)

Извор: РЗС

У претходних десет година највећи пораст обухвата деце припремним предшколским програмом бележи се у Региону Јужне и Источне Србије – 12%, а у Београдском региону се бележи пад обухвата деце од 5% у периоду 2012/2021. година.¹⁶⁸

Упркос стратешким циљевима те законима и другим прописима, програме ПВО, посебно оне који нису обавезни, карактерише низак ниво укључености деце из осетљивих друштвених група. **У погледу опште укључености девојчица и дечака у систем предшколског васпитања и образовања нема значајнијих разлика**, али подаци из истраживања MICS 6 из 2019. године¹⁶⁹ показују да **само 7% ромске деце узраста 3 до 5 година која живе у подзаступљеним ромским насељима похађа неки од предшколских програма** у односу на 61% деце из опште популације, док обавезни **припремни предшколски програм похађа 76% деце која живе у ромским насељима** (што је повећање за 20% у односу на ранији период) у односу на 97% деце из већинске популације.¹⁷⁰

Званична статистика не прикупља податке о деци и породицама на основу етничке припадности, али један од података који може бити значајан јесте **број деце која су укључена у систем ПВО којој је први или други матерњи језик ромски. Број деце којој је први матерњи језик ромски значајно се повећао 2020/2021. године** и у односу на 2018/2019. годину тај број је већи за 312. Овај податак има ограничење у чињеници да се ромски родитељи ретко изјашњавају о матерњем језику, па је овај податак не треба узимати као показатељ обухвата ромске деце предшколским васпитањем и образовањем.

Табела 8: Број деце чији је матерњи језик ромски

	Први матерњи језик је ромски	Други матерњи језик је ромски
2018/2019.	611	208
2019/2020.	672	90
2020/2021.	923	109

Извор: РЗС

168 Ibid.

169 MICS истраживање положаја жена и деце спроводи се у ромским насељима у Србији у којима, према проценама, живи 70% Рома у Србији (Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња 2016–2025).

170 Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији, 2019. и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у ромским насељима у Србији, Републички завод за статистику и УНИЦЕФ, Београд, 2020.

Највећи број деце у систему ПВО су деца запослених родитеља (више од 70%), док је број деце чија су оба родитеља незапослена изузетно мали (око 7%). Овај податак указује на то да се систем предшколског васпитања и образовања у Србији и даље доминантно схвата као могућност бриге и чувања деце запослених родитеља и указује на даљу важност унапређивања праведности система ПВО. Иако је подршка запосленим родитељима важна, посебна пажња мора се усмерити на праведност и права сваког детета на рано образовање и на положај деце из осетљивих група и деце незапослених родитеља како би се осим економске и социјалне унапредила и педагошка функција ПВО.

Број деце самохраних родитеља/старатеља 2020/2021. године мањи је за готово 1000 (8173) у односу на 2019/2020, што је податак који забрињава ако се има у виду подршка коју самохране родитељи/старатељи могу да остваре на основу Закона о финансијској подршци породицама са децом.

Табела 9: Деца у ПВО према радном статусу родитеља

	Број и удео деце чија су оба родитеља/старатеља/хранитеља запослена	Број и удео деце чији је само један родитељ/старатељ/хранитељ запослен	Број и удео деце чија су оба родитеља/старатеља/хранитеља студенти	Број и удео деце чија су оба родитеља/старатеља/хранитеља незапослена
2018/2019.	145.734 (72%)	41.658 (21%)	742 (0,4%)	13.947 (7%)
2019/2020.	153.802 (73%)	43.086 (20%)	808 (0,4%)	12.529 (6%)
2020/2021.	136.853 (73%)	39.653 (21%)	682 (0,4%)	11.230 (6%)

Извор: РЗС

Према подацима РЗС, око 60% родитеља плаћа пуну цену, док око 20% родитеља плаћа регресирану цену, а око 20% родитеља не плаћа боравак деце у систему ПВО. Током 2020/2021. године се повећао удео деце чији родитељи не плаћају ПВО у односу на удео родитеља који плаћају регресирану цену (27% у односу на 14%).

Табела 10: Деца према висини уплате коју родитељи плаћају у односу на пун износ

	Укупан број деце	Деца чији родитељи плаћају		Број деце чији родитељи не плаћају боравак
		пуну цену	регресирану цену	
2018/2019.	218.567	125.455 (57%)	45.751 (21%)	47.361 (22%)
2019/2020.	224.563	132.522 (59%)	45.209 (20%)	46.832 (21%)
2020/2021.	216.570	125.317 (58%)	31.932 (14%)	59.321 (27%)

Извор: РЗС

Још један показатељ који је важан за унапређење инклузивног образовања јесте број развојних група и број деце са сметњама у развоју у развојним групама. Подаци показују да се **број деце у развојним групама смањило за 42 у периоду од 2018/2019. до 2020/2021.** (мада је дошло до благог повећања броја развојних група) и да је број дечака у развојним групама готово двоструко већи у односу на број девојчица.

Табела 11: Развојне групе у систему ПВО и број деце у развојним групама

	Број група	Број деце	Број дечака	Број девојчица
2018/2019.	39	362	221	141
2019/2020.	40	333	204	129
2020/2021.	40	320	217	103

Извор: РЗС

Процент деце за коју је израђен педагошки профил и план мера индивидуализације 2020/2021. износи 0,7%, а готово упола мањи је број деце у систему ПВО за коју је израђен ИОП – 0,4% (што је у складу са препорукама МПНТР да се за децу у ПВО не израђује ИОП него педагошки профил).

Табела 12: Број и удео деце ПП и ИОП

	Укупан број деце	Број деце/удео у популацији ПВО – план индивидуализације	Број деце/удео у популацији ПВО – ИОП
2018/2019	218.567	1.217 (0,6%)	670 (0,3%)
2019/2020	224.563	1.524 (0,7%)	897 (0,4%)
2020/2021	216.570	1.449 (0,7%)	824 (0,4%)

Извор: РЗС

Код 0,3% деце је одложен упис у први разред и она по други пут похађају обавезни предшколски припремни програм. Овај податак захтева даље анализе, а пре свега је важно да се јасно сагледа у којим случајевима и на основу којих критеријума интересорне комисије предлажу одлагање поласка у школу. Такође, треба израдити јасне смернице за одлагање поласка у школу, из перспективе права на образовање и поштовања инклузивних принципа (потребна прилагођавања физичке, социјално-психолошке и образовне средине у школи у складу са потребама детета и породице) како би се ИРК руководиле јасним критеријумима, а не захтевима родитеља (што се дешава у једном броју случајева).

Табела 13: Број деце која по други пут похађају ППП

	Број деце
2018/2019.	582 (0,3%)
2019/2020.	671 (0,3%)
2020/2021.	693 (0,3%)

Извор: РЗС

Број деце на болничком лечењу¹⁷¹ која су обухваћена васпитно-образовним радом повећао се 2020/2021. године за 132 у односу на 2018/2019. годину. Број деце на месечном нивоу може значајно да флукуира (у зависности од дужине боравка детета, типа клиничког третмана и сл.). У болничким групама рад се остварује са децом различитог узраста, а не само са децом која су стасала за припремни предшколски програм.

Табела 14: Деца на болничком лечењу

	Број болничких група	Број деце
2018/2019.	90	1502
2019/2020.	89	1363
2020/2021.	94	1634

Извор: МПНТР

Према подацима МПНТР, у систем предшколског васпитања и образовања укључен је и један број деце из мигрантске популације. У току 2018/2019. године било је укључено 18 деце предшколског узраста, док је 2019/2020. године до месеца марта и увођења ванредног стања у систем ПВО било укључено 9 деце. Нема података о обухвату ове деце припремним предшколским програмом.

Обухват основним образовањем и васпитањем

Стопа обухвата деце основним образовањем и васпитањем у Републици Србији је у опадању и у последње три године је испод 95%. Овај тренд смањења обухвата захтева додатне анализе, нарочито ако имамо у виду да је основно образовање у Србији обавезно и да након школске 2014/15. године, када је нето стопа обухвата била изнад 97%, бележимо константан благи пад обухвата деце основним образовањем.

¹⁷¹ Из података Извештаја о територијалној покривености и обухвату деце предшколским васпитањем и образовањем (на основу података предшколских установа које прикупљају надлежне школске управе) може се видети да је један број деце предшколског узраста укључен у васпитне групе у одговарајућим здравственим установама.

Током 2021. године 6,5% деце није укључено у систем обавезног образовања, а **стопа завршавања основне школе се такође смањује па 2021. године 4% ученика није завршило основну школу или је одустало од школовања.**

Табела 15: Број и обухват свих ученика у систему основног образовања, стопа завршавања и стопа одустајања (%)¹⁷²

	Број ученика	Нето стопа обухвата	Стопа завршавања ОШ	Стопа одустајања
2019	527,834	94,85	97,95	0,49
2020	517,826	93,89	97,09	0,62
2021	510,576	93,45	95,91	0,44

Извор: РЗС

Број и удео ученика који се школује по ИОП1 у основним школама се повећао за 555 2021. године у односу на 2019. годину, а удео ученика благо расте у односу на претходни извештајни период (2018. године удео ученика који се школовао по ИОП1 био је 1,54%, а 2021. године 1,74%). Удео ученика који се школује на основу ИОП1 значајно је већи (око 60%) у односу на ученице (40%), а слична је ситуација и код удела дечака и девојчица који се школују по ИОП2. Удео ученика **који се школују на основу ИОП2** је 2020. и 2021. године износио 1,06% и показује тренд раста у односу на 2019. годину (0,95%).

Табела 16: Број и удео деце која се школују на основу ИОП-а у редовним основним школама

	ИОП 1			ИОП 2		
	Укупан број и удео ученика	Ученици	Ученице	Укупан број и удео ученика	Ученици	Ученице
2019	8335 (1,57%)	5083 (60,9%)	3252 (39,1%)	5025 (0,95%)	3110 (61,9%)	1915 (38,1%)
2020	8400 (1,62%)	5096 (60,6%)	3304 (39,4%)	5469 (1,06%)	3456 (62,9%)	2040 (37,1%)
2021	8890 (1,74%)	5387 (60,5%)	3503 (39,5%)	5435 (1,06%)	3388 (62,3%)	2047 (37,7%)

Извор: РЗС

Посматрано по регионима, од укупног броја ученика који се образују по ИОП1 највећи број је у школама у Војводини (30%), где се образује и највише ученика по ИОП2 (40% од укупног броја ученика који се образују по ИОП2)

172 Подаци обухватају ученике у редовним и школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и ученике у одељењима за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама

Табела 17: Деца која се школују по ИОП по регионима

	ИОП 1				ИОП 2			
	Београдски регион	Регион Војводине	Шумадија и Западна Србија	Јужна и Источна Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Шумадија и Западна Србија	Јужна и Источна Србија
2019	1767 (21,2%)	2970 (35,6%)	1661 (19,9%)	1937 (23,3%)	812 (16,1%)	2261 (45,0%)	1077 (21,4%)	875 (17,5%)
2020	1921 (22,8%)	2839 (33,8%)	1778 (21,2%)	1862 (22,2%)	872 (15,9%)	2345 (43,0%)	1276 (23,3%)	976 (17,8%)
2021	2024 (22,7%)	2944 (33,0%)	1963 (23,3%)	1959 (22,0%)	918 (16,9%)	2313 (42,5%)	1196 (22,0%)	1008 (18,6%)

Извор: РЗС

Посматрано по школским управама, подаци Министарства просвете, науке и технолошког развоја показују да је највећи удео деце која се школују на основу ИОП1 2021. години био на територији ШУ Зајечар (3,0%), ШУ Сомбор (3,0%) и ШУ Зрењанин (2,8%), а најмањи удео на територији ШУ Краљево (0,8%) и ШУ Ужице (0,8%). **Највећи удео деце која се школују на основу ИОП2 2021. године** био је на територији ШУ Сомбор (2,6%) и ШУ Зрењанин (2,4%), а најмањи на територији ШУ Ужице (0,5%) и ШУ Краљево (0,5%).

Број ученика основношколског узраста који похађају наставу у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама и школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом смањује се последњих година, али је и даље велики.

Табела 18: Број ученика основношколског узраста у школама и одељењима у редовним школама¹⁷³ за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом¹⁷⁴

	Укупан број ученика	Ученици	Ученице
2018/2019	4.719	3.014	1.705
2019/2020	4.494	2.948	1.546
2020/2021	4.204	2.733	1.471

Извор: РЗС

173 Републички завод за статистику одељења за ученике са сметњама у развоју при одговарајућим редовним школама приказује као школске јединице, што је у сагласности с дефиницијом школе као јединице посматрања. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/HTML/G20211074.html>

174 Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191074.pdf>; <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201073.pdf>; <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191074.pdf>

У школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама број ученика је за 515 мањи школске 2020/2021. године у односу на 2018/2019. годину, а може се уочити укљученост значајно већег броја дечака у односу на број девојчица.

У школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом број деце је мањи за 446 школске 2020/2021. године у односу на 2018/2019. годину.

Табела 19: Број ученика основношколског узраста у школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом

	Укупан број ученика	Ученици	Ученице
2018/2019	3.790	2.410	1.380
2019/2020	3.619	2.373	1.246
2020/2021	3.344	2.172	1.172

Извор: РЗС

Број ученика у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним основним школама такође је мањи школске 2020/2021. године за 69 ученика у односу на 2018/2019. годину.

Табела 20: Број ученика у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним основним школама

	Број одељења	Број ученика
2019	134	929
2020	130	875
2021	128	860

Извор: РЗС

Подаци о деци и ученицима ромске националности и ученицима ниског социоекономског статуса нису доступни осим на узорцима појединачних истраживања. **Резултати истраживања MICS 6 показују да 85,4% деце ромске националности уписује основну школу** (49% дечака и 51% девојчица), од којих је 80,8% похађало припремни предшколски програм и то чини повећање од 15%. Бруто стопа уписа у 8. разред основне школе је 62%. Смањено је осипање из система образовања за 7%, али **основну школу завршава 64% деце ромске националности**, што је значајно ниже од стопе завршавања основне школе деце из опште популације и нема промене у односу на резултате MICS истраживања из 2014. године.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији, 2019. и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у ромским насељима у Србији, Републички завод за статистику и УНИЦЕФ, Београд, 2020.

Званична статистика не прикупља податке о деци и породицама на основу етничке припадности, а МПНТР као релевантне користи податке о броју деце у основним школама која изучавају предмет **Ромски језик са елементима националне културе**, као и број ученика који се пријављују за стипендије и уписују у средње школе на основу афирмативне акције.

Један број деце у основним школама изучава предмет Ромски језик са елементима националне културе. Највећи број школа (74) и највећи број ученика имао је предмет **Ромски језик са елементима националне културе** током школске 2018/2019. године, а приметан је пад броја школа и броја ученика школске 2020/2021. године, што може бити последица кризе изазване пандемијом ковида-19 и организације наставе која се великим делом одвијала онлајн.

Табела 21: Број ученика који изучава Ромски језик са елементима националне културе

	Број школа	Број ученика
2018/2019.	74	2860
2019/2020.	68	2553
2020/2021.	68	2467

Извор: МПНТР

Током школске 2020/21. године ученици мигранти / тражиоци азила похађају наставу у 22 основне школе, а образовањем је обухваћено 85% мигрантске популације (обухват миграната / тражилаца азила у школској 2021/22. години креће се од 85 до 87%). Око 70% деце из мигрантске популације школске 2020/21. године похађало је наставу онлајн, у складу са епидемиолошком ситуацијом. Број деце миграната основношколског узраста у Србији смањено се 2021. године, као и број деце без пратње (са 92 на 9 током школске 2020/2021. године). У систему образовања је готово двоструко више дечака него девојчица из мигрантске популације.

Након великог броја деце која су у Србију враћена по **Споразуму о реадмисији из западноевропских земаља и која су укључена у образовни систем 2016/2017. године (711 деце)**, овај број се смањује и током 2020/2021. године у систем образовања је укључено 120 деце, а током 2019/2020. године број деце је био 77. Највећи број деце повратника забележен је у школским управама Београд, Зрењанин, Ниш и Лесковац. Број ученика враћених по споразуму о реадмисији се смањује због епидемиолошке ситуације, а школе афирмативно поступају и примењују олакшане процедуре уписа односно поновног укључивања ученика враћених по реадмисији у систем, уз примену мера подршке.

Табела 22: Број ученика враћених по споразуму о реадмисији

	Укупно	Девојчице	Дечаци
2018/19	137	65	72
2019/20	77	32	45
2020/21	120	74	46

Извор: МПНТР

Ученицима основношколског узраста који су на дужем кућном или болничком лечењу омогућен је образовно-васпитни рад. Број ученика који су обухваћени образовно-васпитним радом на дужем болничком лечењу мења се на месечном нивоу у зависности од дужине боравка ученика у здравственој установи.

Табела 23: Образовање ученика на дужем кућном и болничком лечењу

	Број ученика који су обухваћени образовно-васпитним радом за ученике на дужем кућном лечењу	Број ученика у основним школама у Републици Србији обухваћени образовно-васпитним радом на дужем болничком лечењу
2018/2019.	231	2422
2019/2020.	192	1999
2020/2021.	139	2194

Извор: МПНТР

Обухват средњим образовањем и васпитањем

Обухват деце средњим образовањем је испод 90% а нето стопа обухвата показује тенденцију пада за 2,5 процентна поена 2021. године у односу на 2019. годину, док током 2021. године и други важни показатељи показују тренд смањења (смањене су стопа завршавања СО и стопа преласка из ОШ у СО). Могуће је да је овај негативни тренд из 2021. године последица кризе изазване пандемијом ковида-19, али без додатних анализа и истраживања није могуће извести прецизније закључке. Обухват ученика је на приближно истом нивоу за трогодишње средње школе, а видљив је пад обухвата ученика у четворогодишњим средњим школама.

Табела 24: Броји обухват ученика средњим образовањем (трогодишње, четворогодишње)

	Број ученика	Обухват ученика	Трогодишње	Четворогодишње
2019	252.108	89,3	11,5	77,8
2020	249.855	87,4	11,8	75,5
2021	248.605	86,8	11,8	75,0

Извор: РЗС

Стопа завршавања средње школе варира и била је највећа 2020. године (87,0%), док се **стопа одустајања** благо смањује.

Табела 25: Стопа завршавања, одустајања од СО и стопа преласка из ОШ у СО

	Стопа завршавања СО	Стопа одустајања од СО	Стопа преласка из ОШ у СО
2019	84,7	1,4	98,2
2020	87,0	1,1	98,2
2021	85,2	0,8	97,9

Извор: РЗС

Републички завод за статистику не прикупља податке о броју ученика који се образују на основу ИОП-а у средњим школама.

Из података МПНТР може се видети да се у претходне три године у редовним средњим школама смањује број ученика са којима се ради на основу ИОП1, а повећава се број ученика са којима се ради на основу ИОП2 (број ИОП2 у редовним средњим школама је школске 2020/2021. за 648 већи него школске 2018/2019. године).

Табела 26: Број ученика који се образују на основу ИОПа у редовним средњим школама

	ИОП1	ИОП2
2018/2019	597	1051
2019/2020	551	1428
2020/2021	494	1699

Извор: МПНТР

У школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним средњим школама, број ученика се 2020/2021. године повећао за 327 у односу на 2018/2019. годину. Ученици се 2021. године образују и у 41 средњој школи за образовање ученика са сметњама у развоју, а број ученика значајно је већи него број ученица, што кореспондира са већим бројем дечака него девојчица у групи деце са сметњама у развоју на домском смештају.

Табела 27: Број ученика у средњим школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом

	Број ученика	Ученици	Ученице
2018/2019	1993	1225 (61,4%)	768 (38,6%)
2019/2020	2119	1312 (61,9%)	807 (38,1%)
2020/2021	2320	1450 (62,5%)	870 (37,5%)

Извор: РЗС

Подаци МПНТР о броју одељења и броју ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним средњим школама значајно се разликују од података РЗС па је потребно даље усклађивање методологије за прикупљање података између ове две институције¹⁷⁶, као и раздвајање евиденције броја деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју и броја деце у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним средњим школама.

Стопа преласка у средњу школу за ученике ромске националности износи 52,6%, док стопа завршавања средње школе износи 61% што чини повећање за 20% у односу на ранији период. Сада је у средњим школама 27% девојчица ромске националности, што је повећање за 12% у односу на 2014. годину када је само 15% девојчица ромске националности уписивало средње образовање. Стопа осипања деце ромске националности је смањена за 7%. Иако је евидентан помак у односу помак у односу на претходне године, **разлика у обухвату средњом школом деце ромске националности и деце из опште популације изразито је висока и тај јаз се не смањује жељеном брзином.** Према подацима истраживања MICS 6¹⁷⁷ само 28% деце која живе у ромским насељима уписује средњу школу, а број девојчица које уписују средњу школу је значајно мањи од броја дечака. Обухват средњим образовањем деце која долазе из породица нижег социо-економског статуса такође је низак и износи 79%.

¹⁷⁶ Према подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја, број одељења и ученика у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју у редовним средњим школама значајно је мањи у односу на податке којима располаже РЗС.

¹⁷⁷ Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији, 2019. и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у помским насељима у Србији, Републички завод за статистику и УНИЦЕФ, Београд 2020.

Табела 28: Кључни показатељи: Општа и ромска популација

Подаци за 2019. годину	Општа популација	Деца која живе у ромским насељима
Обухват ученика	89,3	28%
Стопа преласка из ОШ у СШ	98,2	52,6%
Стопа завршавања СО	84,7	61%

У оквиру програма основног образовања одраслих, школске 2020/21. године уписано је укупно 6156 полазника, од чега је 5017 припадника ромске националне мањине. Удео ромске популације у укупном броју полазника у оквиру програма основног образовања износи 83%. Образовање одраслих обухвата и децу старију од 15 година, али нема података дисагрегираних по узрасту и по полу о полазницима који су обухваћени програмима образовања за одрасле, као ни о броју деце млађе од 15 година која су укључена у програме за образовање одраслих.

У средње образовање у Републици Србији укључен је и један број деце миграната. Тај број (23 ученика) значајно је мањи школске 2020/2021. године него што је био школске 2018/2019. године (64 ученика). У периоду од септембра 2019. године до марта 2020. и увођења ванредног стања у Србији у систем средњег образовања месечно је било укључено од 59 до 39 ученика. **Похађање основне школе је редовније и учесталије јер је основна школа у Републици Србији обавезна, за разлику од средњег образовања које није обавезно. У просеку, обухват деце миграната средњим образовањем износи између 15% и 30%.**

Деца у установама социјалне заштите

Деца под старатељском заштитом смештена су у домском смештају, у породичном смештају (хранитељство), у сродничким старатељским породицама и у сродничким хранитељским породицама. **Србија је постигла значајан напредак у смањењу броја деце у установама током последњих десет година. Укупан број деце је смањен за скоро 50%, али је напредак успорен последњих година.**¹⁷⁸

Према подацима Републичког завода за социјалну заштиту, у домском смештају је 2019. године било 647 деце узраста до 18 година, од чега 478 деце (73,9%) са сметњама у развоју и инвалидитетом. Број деце у домском смештају био је **2020. године** нешто мањи (619 деце до 18 година), а удео деце са сметњама у развоју износио је 70,1%. **У полној структури деце са сметњама у развоју, 2020. године било је више дечака (60,5%), што представља наставак тренда присутног у протеклих пет година.**

¹⁷⁸ Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији: Преглед налаза Ситуационе анализе. Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/polozaj-dece-sa-smetnjama-u-razvoju-pregled-nalaza>

Табела 29: Деца у домском смештају према узрасту и полу

Узраст	31.12.2019.			31.12.2020.		
	м	ж	укупно	м	ж	укупно
0 - 2	18	6	24	15	7	22
3 - 5	27	18	45	27	21	48
6 - 14	149	140	289	158	128	286
15 - 17	182	107	289	152	111	263
Укупно деце	376	271	647	352	267	619
Број деце са сметњама у развоју и инвалидитетом	478			434		
Удео деце са сметњама у развоју и инвалидитетом	73,9%			70,1%		

Извор: РЗСЗ

Највећи број деце са сметњама у развоју и инвалидитетом која су у домском смештају чине деца са вишеструким сметњама и деца са интелектуалним сметњама у развоју.

Табела 30: Деца у домском смештају према врсти сметњи у развоју¹⁷⁹

Врста сметњи у развоју/ инвалидитета	31.12.2019.	31.12.2020.
Телесни	4	2
Сензорни	5	3
Интелектуалне тешкоће	167	155
Менталне тешкоће	79	60
Вишеструке (истовремено присуство 2 или више сметњи, тешкоћа, инвалидитета код једне особе)	215	192
Первазивни развојни поремећаји (аутизам, Ретов синдром, Аспергеров синдром и други развојни поремећаји)	6	9
Друго	2	13
Укупно деце са сметњама у развоју	478	434
Укупно деце	647	619

Извор: РЗСЗ

179 Терминологију и класификацију врсте сметњи/инвалидитета коју користи РЗСЗ је неопходно ускладити са законским одредницама

Удео деце предшколског узраста која су у домском смештају, а похађају предшколски програм изузетно је мали (само 22% деце овог узраста похађало је неки од ПВО програма 2019. године и 38% 2020. године). Када су у питању **деца основношколског узраста**, види се да око половина деце похађа основне школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, око 30% деце похађа редовне основне школе, а забрињава податак да основну школу 2019. године није похађало чак 18% деце. **Редовну средњу школу** похађа 67% деце одговарајућег узраста, средњу школу за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом је похађало 25% деце 2019. године и 20% деце 2020. године, а око 10% деце није укључено у систем средњег образовања.

Табела 31: Образовни статус деце на домском смештају

Образовни статус	Број деце 2019.	Удео деце 2019.	Број деце 2020.	Удео деце 2020.
Не похађа ПВО а предшколског је узраста	60	78%	48	62%
Похађа ПВО	17	22%	29	38%
Не похађа ОШ, а основношколског је узраста	74	18%	26	8%
Похађа редовну ОШ	125	31%	119	36%
Похађа основну школу за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом	205	51%	183	56%
Не похађа средњу школу а средњошколског су узраста	7	8%	17	13%
Похађа редовну средњу школу	57	67%	88	67%
Похађа средњу школу за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом	21	25%	26	20%
Похађа школу за основно образовање одраслих	14	-	7	-
Студенти – виша и висока школа	0	-	0	-
Напустили школовање	60	-	62	-
Завршили школовање	7	-	14	-
Укупно	647		619	

Извор: РЗСЗ

Укупан број деце корисника породичног смештаја – хранитељства приближно је исти 2019. (5643) и 2020. године (5600). Највећи број деце је узраста од 6 до 14 година, а број дечака и девојчица је приближно исти у свим узрастним категоријама. У току 2020. године у сродничке старатељске породице смештено је 964 деце.

Табела 32: Број деце корисника породичног смештаја - хранитељство

Узраст	Пол	2019.		2020.	
		Број корисника по полу	Број корисника по узрасту	Број корисника по полу	Број корисника по узрасту
0 - 2	М	197		180	
	Ж	212	409	201	381
3 - 5	М	333		363	
	Ж	345	678	397	760
6 - 14	М	1491		1466	
	Ж	1506	2997	1447	2913
15 - 17	М	759		746	
	Ж	800	1559	800	1546
УКУПНО		5643		5600	

Извор: РЗСЗ

Републички завод за социјалну заштиту не располаже подацима о броју деце са сметњама у развоју и инвалидитетом за сву децу у хранитељским породицама. Подаци о деци са сметњама у развоју и инвалидитетом те подаци о образовном статусу деце постоје само за децу која се налазе у хранитељским породицама којима подршку обезбеђују центри за породични смештај и усвојење, а то је око половине деце на породичном смештају.

Кључни закључци и даљи правци развоја

Када се посматра **обухват деце системом предшколског васпитања и образовања, уочава се да се обухват деце до 3 године повећава последњих година, док је обухват деце од 3 до 5,5 година и обухват деце обавезним ППП мањи 2020/2021. године, што може бити последица кризе изазване пандемијом ковида-19.**

Постоје значајне разлике између ЈЛС у погледу обухвата деце уопште и обухвата деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и деце из ромских насеља, која су у најмањој мери укључена у предшколско образовање. Подаци показују да су у систем ПВО највише укључена деца запослених родитеља, да су у систем ПВО у највећем броју укључена

деца чији родитељи плаћају пуну цену те да је обухват деце ромске националности, деце из породица ниског социо-економског статуса и деца из сеоских насеља значајно нижи у односу на обухват деце из опште популације. Деца ромске националности и даље нису у пуној мери укључена у обавезни припремни предшколски програм. Иако број развојних група није смањен, последњих година бележи се тренд смањења броја деце у развојним групама. У односу на претходни извештајни период нема значајнијих разлика у броју деце за коју је израђен педагошки профил или ИОП, односно деце која по други пут похађају ППП.

Упркос повећању капацитета предшколских установа и повећаном броју објеката последњих година, према подацима РЗС је 2019/20. године **6902 деце остало неуписано у предшколске установе због још увек недовољног капацитета установа предшколског васпитања и образовања.**

Иако је основно образовање у Србији обавезно, бележи се благи тренд смањења обухвата ученика основним образовањем у последње 3 године (испод 95%), смањује се стопа завршавања основне школе за децу из опште популације (скоро 2 процентна поена 2021. у односу на 2019. годину), док је стопа одустајања релативно стабилна. **Иако се обухват деце ромске националности повећао у последњих 5 година, и даље је ниска стопа завршавања основне школе деце ромске националности у односу на ученике из опште популације.** Број деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом смањује из године у годину, а бележи се константан тренд раста броја деце која се школују на основу ИОП-а у редовним школама. У систем редовног основног образовања су укључена деца која су у Србију враћена на основу споразума о реадмисији, као и деца избеглице/мигранти.

Обухват опште популације деце средњим образовањем је испод 90%, а и даље је низак обухват средњим образовањем ученика из ромске популације, као и деце лошијег социо-економског статуса. Такође, евидентно је повећање броја ученика у средњим школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Значајан број деце у установама социјалне заштите свих узраста није укључен у систем образовања или су укључена у школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Што се тиче деце предшколског узраста, дисагрегација података по узрасту деце није усклађена са дисагрегацијом података РЗС, па није могуће видети обухват деце обавезним припремним предшколским програмом.

Правци развоја

У наредном периоду је важно наставити са проширењем капацитета за предшколско васпитање и образовање и унапређењем мера за повећање обухвата деце свих узраста системом ПВО. Посебну пажњу треба усмерити на повећање обухвата обавезним припремним предшколским програмом деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и деце ромске националности и пружити додатну подршку породицама из осетљивих група у периоду транзиције између ППП и основне школе кроз сарадњу различитих институција на локалном нивоу и кроз успостављање квалитетније сарадње предшколских установа и основних школа.

У циљу повећања обухвата деце системом ПВО треба даље радити на успостављању диверсификованих програма и на програмима за повећање свести о важности предшколског васпитања и образовања за сву децу и његове педагошке функције.

Континуирана изградња капацитета локалних самоуправа треба да буде усмерена на унапређење процеса планирања и рационализације система образовања, као и на унапређење примене Уредбе о критеријумима за приоритетни упис деце у систем ПВО.

Неопходно је повећање обухвата деце ромске националности основним и средњим образовањем те интензивирање мера за спречавање осипања деце из система образовања, уз посебно интензивирање рад на нивоу образовних институција и локалних заједница.

У наредном периоду потребно је усмерити се на доследну примену принципа најбољег интереса детета приликом доношења одлуке о укључивању у образовање и избора школе, а посебну пажњу треба усмерити на обухват деце која су у установама социјалне заштите и укљученост деце са вишеструким сметњама у систем образовања.

Важно је успоставити системске начине сарадње на локалном нивоу који могу да омогуће адекватну транзицију деце у систем средњег образовања те наставити и интензивирати напоре да се повећа обухват деце ромске националности системом средњег образовања; такође, треба донети мере за спречавање осипања деце из средњег образовања уз примену инструмената за процену ризика и успостављање адекватне и континуиране подршке.

Важно је иницирати и спроводити истраживања различитих аспеката инклузивног образовања као и других аспеката који су важни за социјалну и образовну укљученост деце, ради добијања квалитетних података и информација од значаја за доношење на доказима заснованих одлука у даљим реформама инклузивног образовања и унапређивања образовне и социјалне инклузије за свако дете

Посебну пажњу у наредном периоду треба посветити праћењу обухвата деце из осетљивих група свим системима образовања и обавити додатне анализе које ће омогућити сагледавање разлога за смањење обухвата деце.

Република Србија учествује у важним међународним тестирањима која омогућавају јасније увиде у исходе и постигнућа ученика, у квалитет наставе и у утицај различитих социо-економских фактора на постигнућа ученика.

Резултати ПИСА тестирања из 2018. године¹⁸⁰ показују да су постигнућа ученика у Србији највиша на Западном Балкану, али значајно нижа од постигнућа ученика у земљама ОЕЦД-а и ЕУ (просечни резултати у Србији били су око 40 поена нижи од просека у ЕУ и земљама ОЕЦД-а).¹⁸¹ **Више од једне трећине петнаестогодишњака у Србији не показује основне читалачке компетенције**, а 2018. године се повећао јаз између ученика са највишим и ученика са најнижим постигнућима. **Девојчице остварују боље резултате од дечака у области читалачке писмености**, а дечааци су изложенији ризику од лошијих постигнућа, нарочито дечааци из неповољног социо-економског окружења. У Србији социо-економски статус ученика има нешто мањи утицај на њихова постигнућа него у земљама ОЕЦД-а, али је **социо-економски статус ученика и даље је најутичајнији фактор за њихова образовна постигнућа** (ученици из повољнијих окружења остварили су 73 поена више у области читалачке писмености од својих вршњака у неповољнијем положају).

Резултати међународног ТИМСС истраживања¹⁸² **које је реализовано 2019. године са ученицима четвртог разреда основних школа у Србији показују да нема значајнијих разлика у постигнућима деце у односу на резултате тестирања из 2015. године**¹⁸³ и да ученици четвртог разреда из Србије на тесту из математике и природних наука остварују статистички значајнији резултат у односу на просек ТИМСС

180 ПИСА истраживање је међународно тестирање које мери способност петнаестогодишњака да користе своје знање и вештине из домена читалачке, математичке и научне писмености како би одговорили на изазове из стварног живота.

181 Главни налази из Прегледа ОЕЦД-а и УНИЦЕФ-а у области евалуације и процене у образовању у Србији и истраживања ПИСА 2018, Београд, 2022.

182 Међународно истраживање ТИМСС (The Trends in International Mathematics and Science Study) реализује се сваке 4 године, а испитује постигнућа из две кључне наставне области у основној школи: математике и природних наука. Постигнућа ученика се испитују на два узрасна нивоа, у четвртог и осмом разреду основне школе, а земље које учествују одлучују који ће разред бити тестиран.

183 Доступно на: http://ipir.ipisr.org.rs/bitstream/handle/123456789/381/bitstream_918.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ске. ¹⁸⁴ **Ученици из урбаних средина имају виша постигнућа из математике и природних наука у поређењу са ученицима из руралних средина у Србији. Девојчице остварују статистички боља општа постигнућа од дечака и постоји значајна разлика у постигнућима код ученика који имају много ресурса и оних који немају довољно ресурса. У прилог важности даљег повећања обухвата деце системом предшколског васпитања и образовања говори налаз из истраживања спроведеног у Србији да постоји позитивна повезаност између броја година проведених у систему предшколског васпитања и образовања и постигнућа ученика у четвртог разреду.** ¹⁸⁵

Међународно ПИРЛС истраживање читалачке писмености са ученицима четвртог разреда основних школа први пут је реализовано у Србији 2021. године. ¹⁸⁶

Поред међународних тестирања, Србија има развијен систем спољашњег вредновања квалитета рада образовних установа. С обзиром да је току процес спољашњег вредновања образовних установама према ревидираним стандардима, још увек нема свеобухватних података о квалитету рада образовних установа према ревидираним стандардима квалитета. Нови циклус спољашњег вредновања је започео 2019/20. године према новом Правилнику о вредновању квалитета рада установа. ¹⁸⁷ Након првог циклуса вредновања квалитета образовних установа (2012–2018), извршена је ревизија стандарда квалитета рада установа и донет је нови Правилник о стандардима квалитета рада установе ¹⁸⁸. Нови циклус спољашњег вредновања је започео 15. октобра 2019. године, а прекинут је 20. марта 2020. године због увођења ванредног стања. **У овом периоду спољашњим вредновањем биле су обухваћене 131 основна школа и 3 средње школе.** Узорак школа је планиран у односу на више критеријума који су усаглашавани на нивоу школских управа. Кроз нови циклус вредновања се, поред стандарда за дефинисане области, вреднују и показатељи, па кроз резултате спољашњег вредновања постаје видљивији квалитет рада образовних установа у области инклузивног образовања.

Спољашње вредновање предшколских установа није планирано док се не обезбеди пуна примена нових основа Програма „Године узлета“ у свим предшколским установама.

Иако подаци о резултатима вредновања из првог и другог циклуса нису упоредиви због различитих стандарда и различите методологије, може се уочити да је **просечна оцена вредновања квалитета рада школа (узорак школа: 131 основна школа и 3 средње школе) нижа у другом (2,56) него у првом циклусу вредновања (2,80).** ¹⁸⁹

184 Ученици четвртог разреда из Србије остварили су 508 поена на тесту из математике, што је статистички значајно више у односу на просек ТИМСС скале који износи 500 поена, али је забележен статистички значајан пад у постигнућу из математике од 10 поена у односу на претходни циклус. Такође, ученици остварују 517 поена на тесту из природних наука, што је статистички значајно више у односу на просек ТИМСС скале који износи 500 поена.

185 Обухват деце која похађају предшколски програм „3 године или више“ порастао је за 9% у односу на циклус ТИМСС 2015.

186 Резултати истраживања још увек нису доступни.

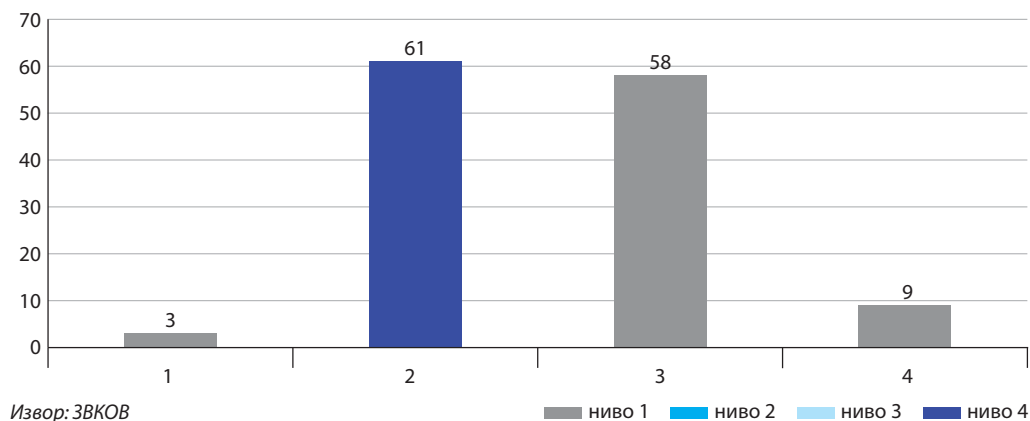
187 Службени гласник РС, број 10/2019.

188 Службени гласник РС - Просветни гласник, број 14/2018.

189 Резултати вредновања из првог и другог циклуса нису упоредиви због различитих стандарда и различите методологије, па овај податак узимамо само као индикативан.

Према подацима Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања (ЗВКОВ), резултати спољашњег вредновања за 2019/2020 годину показују да **највећи број основних школа из узорка има укупну оцену 2 за квалитет рада – 61 школа (46,6%), нешто мањи број школа има оцену 3 – 58 школа (44,3%),** најнижу оцену имају 3 школе (2,3%), док само 9 школа (6,9%) има највишу оцену за квалитет рада.

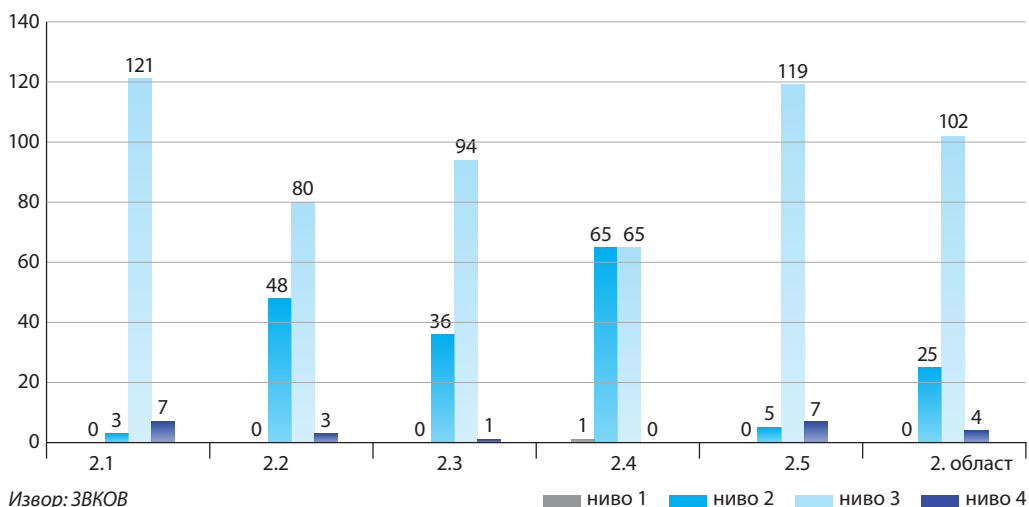
Број основних школа у односу на укупну оцену за квалитет рада

За процену квалитета и унапређивање инклузивног образовања најважнији су стандарди и показатељи у областима које се односе на наставу и учење (област 2), образовна постигнућа ученика (област 3), подршку ученицима (област 4) и етос школе (област 5).

Ако посматрамо **област 2 (Настава и учење), највећи број школа (102; 77,9%) оцењен је оценом 3,** а најбоља је оствареност стандарда „наставник ефикасно управља процесом учења на часу“ (2.1) и стандарда „сваки ученик има прилику да буде успешан“ (2.5). Најнижи квалитет рада види се у остварености стандарда „поступци вредновања су у функцији даљег учења“ (2.4) и стандарда „наставник прилагођава рад на часу образовно-васпитним потребама ученика“ (2.2).

Расподела остварености стандарда у другој области

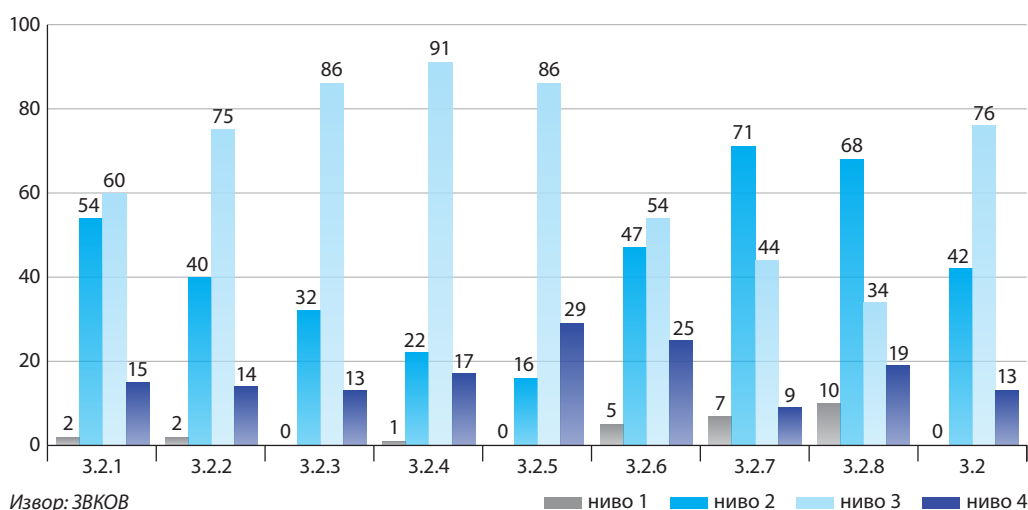

За квалитетно спровођење инклузивног образовања прилагођавање рада на часу образовно-васпитним потребама ученика има кључни значај (стандард 2.2).

Из резултата вредновања рада школа види се да постоји значајан простор за даље унапређење остварености овог стандарда, нарочито у погледу показатеља „наставник прилагођава начин рада и наставни материјал индивидуалним карактеристикама сваког ученика“ (2.2.2), „наставник прилагођава захтеве могућностима сваког ученика“ (2.2.1) и „примењује специфичне задатке/активности/материјале на основу ИОП-а и плана индивидуализације“ (2.2.4). Простор за значајно унапређење постоји и у области укључивања ученика којима је потребна додатна подршка у заједничке активности којима се подстичу њихов напредак и интеракција са другим ученицима (2.2.5).

Када посматрамо област 3 (Образовна постигнућа ученика), подаци показују да 76 школа (58,0%) достиже ниво квалитета рада 3 када је у питању стандард квалитета рада „школа континуирано доприноси бољим образовним постигнућима ученика“, а 42 школе (32,1%) достижу ниво 2. Када је у питању показатељ „ученици којима је потребна додатна образовна подршка остварују постигнућа у складу са индивидуалним циљевима учења/прилагођеним образовним стандардима“, више од половине школа из узорка 75 школа (57,2%) достиже трећи ниво квалитета, а чак 40 школа (30,5%) достиже ниво квалитета 2.

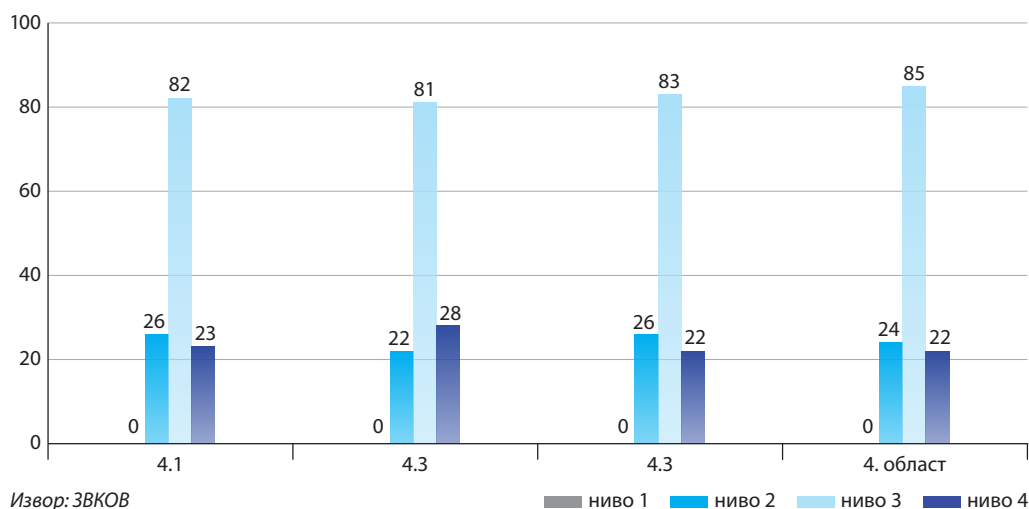
Расподела остварености показатеља у стандарду 3.2

Просечан ниво остварености стандарда у области 4 (Подршка ученицима)

показује да 85 школа (64,9%) достиже трећи ниво остварености стандарда, а да на другом и највишем, четвртог степену остварености стандарда квалитета у овој области имамо готово исти број школа (око 17%). Оствареност квалитета стандарда „у школи функционише систем пружања подршке свим ученицима“, „у школи се подстиче лични, професионални и социјални развој ученика“ и „у школи функционише систем подршке ученицима из осетљивих група и ученицима са изузетним способностима“ у нешто више од 60% школа оцењена је оценом 3. Треба нагласити да се око 20% школа налази на четвртог степену остварености стандарда, а да се око 20% налази на другом степену остварености квалитета у погледу ових стандарда и да је важно даље унапређење рада у овим областима.

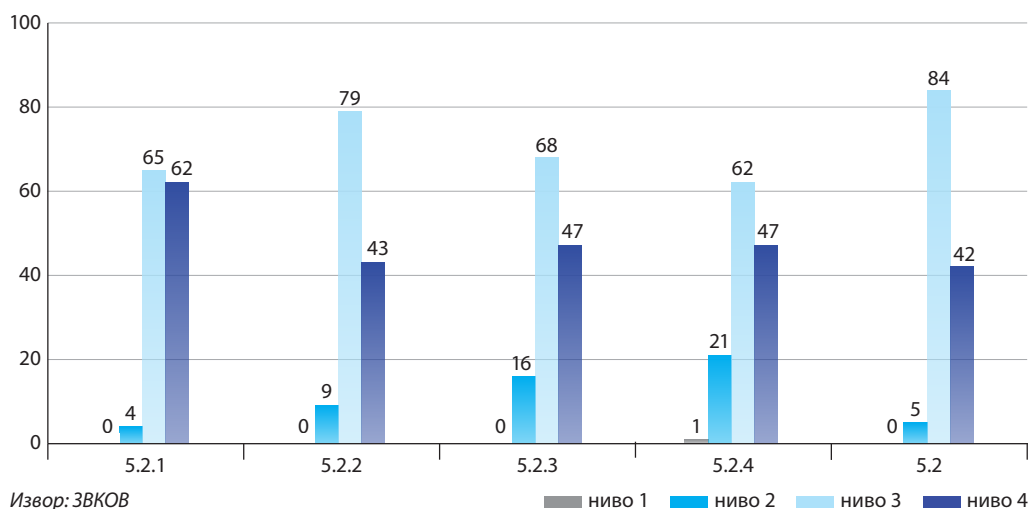
Расподела остварености стандарда у области 4

Ако ближе погледамо оствареност показатеља у оквиру ове области, значајан је податак да око половине школа (48,1%) остварује највишу оцену када је у питању показатељ „школа ствара услове за упис ученика из осетљивих група“, док је 46,6% на трећем нивоу остварености овог показатеља. Такође, у већини школа трећи и четврти ниво остварености бележимо код показатеља „школа предузима мере за редовно похађање наставе ученика из осетљивих група“. Најслабије резултате школе остварују код показатеља „школа има успостављене механизме за идентификацију ученика са изузетним способностима и ствара услове за њихово напредовање (акцелерација; обогаћивање програма)“ и „у школи се организују компензаторни програми/активности за подршку учењу за ученике из осетљивих група и у школи се примењује индивидуализовани приступ/индивидуални образовни планови за ученике из осетљивих група и ученике са изузетним способностима“.

За квалитет инклузивног образовања важна је и област 5 (Етос), а посебно стандард и показатељи у оквиру стандарда „резултати ученика и наставника се подржавају и промовишу“. Резултати вредновања школа показују да 84 школе (64,1%) достижу оцену 3, а 42 школе (32,0%) достижу највишу оцену. Готово половина школа достиже ниво 3 на показатељу „успех сваког појединца, групе или одељења прихвата се и промовише као лични успех и успех школе“, а готово половина школа на овом показатељу достиже ниво квалитета рада 4. Квалитет рада у односу на показатељ „у школи се организују различите активности за ученике у којима свако има прилику да постигне резултат/успех“ такође је релативно добар: 68 школа (51,9%) достиже ниво 3, а 47 школа (35,9%) највиши ниво остварености квалитета.

Расподела остварености показатеља у стандарду 5.2

Осим вредновања рада образовних установа, за процену квалитета инклузивног образовања важно је праћење резултата завршног испита за све ученике основних школа и за ученике који се образују на основу ИОП-а, као и постигнућа према мерама подршке и афирмативним мерама. Завршни испит на крају основног образовања предвиђен је Законом о основама система образовања и васпитања и полажу га сви ученици који завршавају осми разред основног образовања и васпитања. Ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом имају право на прилагођавање услова и садржаја завршног испита у складу са Стручним упутством за организацију и спровођење завршног испита и Смерницама за планирање, организовање и спровођење завршног испита за ученике којима је потребна додатна образовна подршка.¹⁹⁰

Школске 2018/2019. године укупно 6522 ученика из 678 основних школа¹⁹¹ похађало је наставу по индивидуалним образовним плановима – прилагођавање услова, метода, наставних материјала (ИОП1), прилагођавање садржаја и стандарда у правцу снижавања захтева (ИОП2) и обогаћивање програма (ИОП3). **За ученике који су пратили наставу по ИОП2 (61,3% од укупног броја ученика који су похађали наставу по ИОП-у) школски тимови су креирали прилагођени завршни испит.** То значи да је у јуну 2019. године, осим редовног теста, било 3996 различитих тестова из једног предмета који су били одговор на различите потребе и капацитете ученика. За 2367 ученика прилагођавани су само услови (простор, начин задавања задатака, асистенција током израде и сл.), док су тестови били исти.¹⁹²

190 Доступно на: <https://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/05/Strucno-uputstvo-zavrzni-ispit-2022.pdf>

191 Подаци Министарства просвете науке и технолошког развоја.

192 Доступно на: <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2017/02/%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%80%D1%88%D0%BD%D0%BE%D0%B3-%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%98%D1%83-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B0-%D0%B8-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%9A%D0%B0-%D1%83-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%98-2018-2019-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>

Школске 2019/2020. године по индивидуалним образовним плановима наставу је похађало укупно 2406 ученика из 746 основних школа.¹⁹³ За ученике који су пратили наставу по ИОП2 (59,4% од укупног броја ученика који су похађали наставу по ИОП-у) школски тимови су креирали прилагођени завршни испит. То значи да је у јуну 2020. године, осим редовног теста, било 1430 различитих тестова из једног предмета, који су били одговор на различите потребе и капацитете ученика. За 918 ученика прилагођавани су само услови (простор, начин задавања задатака, асистенција током израде и сл.), док су тестови били исти.¹⁹⁴

Табела 33: Број ученика у односу на тип ИОП-а

	Број ученика 2018/2019	Број и % ученика 2019/2020	Број и % ученика 2020/2021
ИОП 1	2.367	918	985
ИОП 2	3.996	1.439	
ИОП 3	159	58	65

Анализа постигнућа на завршном испиту у контексту социо-економске развијености локалне заједнице последњих година указује на то да ученици из прве групе општина (развијеност изнад републичког просека) постижу статистички значајно боље резултате од републичког просека на сва три теста. Следећи по успешности су ученици из друге групе општина, чија је развијеност на нивоу од 80% до 100% републичког просека, а њихова постигнућа се крећу у нивоу републичког просека на сва три теста. Нижа од просечних на сва три теста су постигнућа ученика из општина где је развијеност мања од 80% републичког просека.¹⁹⁵ Такође, анализе показују да девојчице постижу боље резултате на завршном испиту од дечака.

Извештај Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања о реализацији и резултатима завршног испита школске 2020/2021. године даје приказ резултата завршног испита за ученике који су наставу похађали по ИОП1, као и за ученике који су обухваћени афирмативним мерама уписа у средње школе.

Подаци указују на то да ученици који су похађали наставу по ИОП1 имају значајно ниже резултате на завршном испиту од републичког просека, на сва три теста.¹⁹⁶

¹⁹³ *Ibid.*

¹⁹⁴ Доступно на: <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Izvestaj-o-rezultatima-ZI-2020.pdf>

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Доступно на: <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2017/02/REPORT-ZI2021-ZaMPN.pdf>

Табела 34: резултати завршног испита школска 2020/2021. година

		Просечно постигнуће	Без ИОП	ИОП 1
УКУПНО	број %	64.043 100%	62.993 98.4%	985 1.5%
Сирови бодови математика Т скор математика		12,40 500	12,47 502	7,64 382
Сирови бодови матерњи језик Т скор матерњи језик		13,31 500	13,38 502	8,53 376
Сирови бодови комбиновани тест Т скор комбиновани тест		14,69 500	14,75 502	10,71 386

За ученике који су наставу пратили по ИОП2 (прилагођавање исхода образовања и васпитања и прилагођавање садржаја за један, више или за све предмете) **школски тимови су креирали посебан завршни испит** (тестови из једног предмета прилагођени су и креирани у складу са индивидуалним образовним планом ученика), а резултати тих тестова нису обухваћени анализом коју је урадио ЗВКОВ.

У Србији је у јуну 2021. године завршни испит полагало 1539 припадника ромске националне мањине и 1081 припадник социјално угрожене ромске националне мањине, што укупно износи 2620 ученика или 4,1% укупног броја ученика. **Постигнућа ученика обухваћених афирмативним мерама уписа у средњу школу статистички су значајно испод републичког просека на сва три теста, што је посебно изражено у категорији деце из социјално угрожених породица.**¹⁹⁷

Одлични ученици припадници ромске националне мањине достижу републички просек на тесту из математике (12,40/500), а боље резултате од општег просека постижу на тесту из матерњег језика (14,35/526) и на комбинованом тесту (15,38/520).¹⁹⁸ **Припадници социјално угрожене ромске националне мањине не досежу републички просек ни на једном од тестова, без обзира на општи успех.**

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ *Ibid.*

Табела 35: резултати завршног испита школска 2020/2021. година

	Просечно постигнуће	Нема афирмативних мера	Припадници Ромске националне мањине	Социјално угрожени припадници ромске националне мањине
УКУПНО број %	64.043 100%	61.423 95,9%	1.539 2,4%	1.081 1.7%
Сирови бодови математика Т скор математика	12,40 500	12,59 505	8,54 404	7,38 375
Сирови бодови матерњи језик Т скор матерњи језик	13,31 500	13,49 505	9,54 401	8,42 371
Сирови бодови комбиновани тест Т скор комбиновани тест	14,69 500	14,83 504	11,86 419	10,49 380

Извор: ЗВКОВ

Током 2018. године МПНТР и СИПРУ су припремили и предлог Акционог плана за унапређивање образовно-васпитног рада у школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом за период до 2020. године. Кључни циљ је развој и остваривање једнаких могућности за образовање и социјалну инклузију деце са сметњама у развоју и инвалидитетом кроз рационализацију и оптимизацију установа за образовање деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом, стварање услова за пружање додатне подршке у образовању и васпитању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом, формирање ресурсних центара и унапређење прописа у области рада предшколских установа и школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Кључни закључци и даљи правци развоја

Унапређење квалитета инклузивног образовања је континуирани процес и не може се посматрати изоловано од квалитета образовног система у Републици Србији. Међународна тестирања, као и резултати завршног испита на крају основног образовања показују да постоји **значајна корелација постигнућа ученика са социо-економским карактеристикама деце и породица, као и значајне разлике у постигнућима у зависности од степена социо-економске развијености локалне заједнице.** Анализа постигнућа на завршном испиту у контексту социо-економске развијености потврђује да услови у којима се одвија образовни процес у значајној мери утичу на ученичка

постигнућа уопштено. Што је јединица локалне самоуправе развијенија, то су бољи услови живота укупне друштвене заједнице, а самим тим и бољи услови одрастања и школовања.

Резултати завршног испита показују да ученици који су похађали наставу по ИОП1 показују значајно ниже резултате на завршном испиту од републичког просека, на сва три теста, као и ученици који су уписани у средње школе на основу мера афирмативне акције.

Подаци новог циклуса спољашњег вредновања показују да се међу најслабије оствареним показатељима налазе они који директно или индиректно говоре о степену инклузивности школа и да постоји значајан простор за унапређење различитих аспеката рада образовних институција. Нема довољно интеракције међу ученицима, а када постоји, она није у функцији учења, постојећа наставна средства не користе се довољно функционално, а прилагођавање начина рада и наставних материјала индивидуалним карактеристикама сваког ученика није на задовољавајућем нивоу. Резултати праћења образовних постигнућа не користе се довољно за даљи развој ученика, а резултати иницијалних и годишњих тестова и провера знања не користе се приликом индивидуализације подршке у учењу. Нарочито велики простор за унапређење постоји у погледу мера за пружање подршке ученицима у учењу и утврђивања плана ваннаставних активности на основу потреба и интересовања ученика. Укључивање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у различите активности установе, примена различитих техника за превенцију и конструктивно решавање конфликта, организација мера за превенцију насиља и активно укључивање родитеља у живот и рад школе и даље су на незадовољавајућем нивоу.

Правци развоја

У наредном периоду је важно радити континуирано и системски на неговању културе самовредновања и повезивању процеса самовредновања, спољашњег вредновања и развојног планирања установе.

Треба креирати дескрипторе за инклузивно образовање који ће пратити стандарде квалитета рада установа и приручник за спољне евалуаторе како би се обезбедио додатни алат за објективну процену показатеља важних за процену квалитета инклузивног образовања.

У циљу побољшања постигнућа ученика и веће праведности у систему образовања морају се анализирати проблеми и недостаци са којима се суочавају школе у слабије развијеним општинама и предузети неопходни кораци за унапређење услова рада и учења.

У циљу веће праведности у образовању и ублажавању социјалних разлика морају се даље унапређивати мере подршке за ученике који се школују по ИОП-у, као и за ученике који долазе из социо-економски угрожених породица и децу из ромске популације.

Неопходна је даља изградња капацитета образовних установа за унапређење рада са децом из осетљивих група, а пре свега додатна подршка за школе које остварују ниске резултате у процесу спољашњег вредновања.

Релевантност инклузивног образовања

XVI

Релевантност инклузивног образовања може да се посматра из неколико различитих углова: утицај инклузивног образовања на добробит деце; утицај инклузивног образовања на развој образовно-васпитних институција; утицај инклузивног образовања на друштво.

Истраживања показују да деца са сметњама у развоју и инвалидитетом постижу боље укупне резултате у погледу успеха и владања у редовним школама¹⁹⁹ него њихови вршњаци са сличним сметњама у развоју који се образују у издвојеним одељењима, повећавају се ниво и стандарди учења за сву децу, спречава се маргинализација деце и постиже се боља социјална укљученост, код деце/ученика се развија већи степен толеранције, осећање припадности, долази до позитивних промена у ставовима у школама и заједницама у којима се школе налазе, што доводи до тога да деца са сметњама у развоју и инвалидитетом буду мање стигматизована и боље укључена у друштво, код деце са сметњама у развоју и инвалидитетом развијају се самопоуздање и социјалне вештине итд.²⁰⁰

Запослени у систему образовања имају користи од инклузивног образовања и унапређује се квалитет њиховог рада. Такође, **школа која укључује све ученике развија инклузивнији школски етос у којем одрасли уче једни од других, а уче и од својих ученика.** Ако је школско особље свесније могућности све деце, већа је вероватноћа да ће обезбедити да се настава и учење заснивају на високим очекивањима за сву децу.

Када се релевантност инклузивног образовања посматра у контексту економског и друштвеног развоја, види се да постоје **значајни економски аргументи у корист инклузивног образовања.** Недостатак адекватног образовања и даље је главни фактор ризика од сиромаштва, високе стопе незапослености и социјалне искључености, а у посебном ризику су деца и млади, посебно они који су изложени вишеструким факторима ризика (деца са сметњама у развоју и инвалидитетом и деца ромске националности).

Деца и млади до 18. година су 2020. године у Републици Србији били највише изложени ризику од сиромаштва. Док је стопа ризика сиромаштва за целокупну популацију износила 21,7%, код деце и младих старости до 18 година износила је чак

199 Доступно на: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2017/04/UNICEF_SRP_Webinar_Booklet_1.pdf

200 *Ibid.*

24,2%. Стопа апсолутног сиромаштва код деце до 13 година 2019. године износила је 8,2% и такође је била виша од стопе апсолутног сиромаштва укупне популације (7%).²⁰¹

Иако се број деце у Републици Србији смањује, **број деце у систему социјалне заштите континуирано расте**. У току 2020. године на евиденцији центара за социјални рад било је укупно 187.635 деце, што је 25,8% укупног броја деце у Републици Србији. У протеклих десет година број деце у систему социјалне заштите повећао се за 15,8%, а занимљиво је да се број деце корисника дечијег додатка смањило за 31%, док се број породица деце корисника дечијег додатка смањило за 34,4% у претходних 10 година. Упркос том смањењу, тренд високе заступљености деце у систему социјалне заштите и даље је присутан, што такође показује да су деца најрањивија категорија становништва Републике Србије.²⁰²

NEET стопа (млади који нису запослени, нису у процесу образовања нити су на обуци) износила је 2020. године 15,9% у Републици Србији. NEET стопа у претходном петогодишњем периоду забележила је благ пад (са 17,7% у 2016. на 15,9% у 2021. години), али то и даље није довољно добар резултат, имајући у виду да је NEET стопа у земљама ЕУ-27 2020. године износила 11%.²⁰³ У Србији је 2020. године забележен најнижа NEET стопа – 15,3% младих од 15 до 24 године старости са основним образовањем (ISCED 2) који нису укључени у образовање или обуку.

Табела 36: Удео особа које су прекинуле школовање и нису на обуци (NEET)

2019	2020	2021
16,5 %	15,3 %	15,9 %

Извор: РЗС

Учешће младих у радној снази у Републици Србији веома је ниско по европским стандардима. Према подацима Анкете о радној снази, 5,6% младих старости 18–24 године рано је напустило школовање, односно има завршену основну школу као највиши степен образовања. Такође, **неповољан показатељ положаја младих представља и податак да транзиција од школе до првог стабилног и/или задовољавајућег посла траје веома дуго, скоро две године (23,4 месеца)**.

Образовна и старосна структура незапослених особа са инвалидитетом и њихово високо учешће у дугорочној незапослености представљају отежавајућу околност за запошљавање и укључивање ових лица у активне мере запошљавања. **Образовна структура особа са инвалидитетом је значајно неповољнија него код опште**

201 Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20211015-siromastvo-i-socijalna-nejednakost-2020/?s=0102>

202 *Ibid.*

203 Доступно на: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_youth_employment_hr.pdf

популације. Према подацима пописа становништва, 53,3% особа са инвалидитетом узраста изнад 15 година има завршено основно образовање или непотпуну основну школу, док свега 6,6% има завршено више или високо образовање. Ове разлике се продубљују уколико посматрамо образовну структуру особа са инвалидитетом у градским и осталим срединама, а највећа разлика бележи се у стопи завршавања средње школе (37,8% особа са инвалидитетом из градских средина завршило је средњу школу, док је у осталим насељима тај проценат свега 17,1). Резултати пописа становништва такође показују да жене са инвалидитетом имају нижи ниво образовања него мушкарци са инвалидитетом.²⁰⁴

Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада је неповољан. Иако се просечан број особа са инвалидитетом на евиденцији незапослених лица смањило у периоду 2015–2019. година (за 1912 особа), учешће ове категорије незапослених у укупној незапослености се повећало. У 2020. години било је 38,8% незапослених особа са инвалидитетом без завршене средње школе, са средњим нивоом образовања 54,7%, а свега 6,6% незапослених особа имало је високо образовање. У погледу старосне структуре, свега 11,6% лица млађе је од 30 година.²⁰⁵

Образовни статус Рома и Ромкиња је неповољан. Према подацима последњег пописа само 33,33% Рома има завршену основну школу, 11,54% средњу школу, а са високим образовањем има око 1% Рома. **Према подацима истраживања MICS 6, пет од шест ромских домаћинстава (83%) живи у условима изражене материјалне депривације** (3 или више фактора материјалне депривације). **Регистрована незапосленост Рома имала је тренд умереног раста током година**, па је са око 22.000 особа 2013. године порасла на око 26.000 особа на крају 2019. године. Већини радно способних Рома и Ромкиња недостаје адекватан степен образовања како би се успешно укључили на тржиште рада. Иако званични подаци о просечним примањима Рома не постоје, процењује се да се број Рома који живе у апсолутном сиромаштву повећава.²⁰⁶

Кључни закључци и даљи правци развоја

Инклузивно образовање је важно за побољшање укупног статуса осетљивих група у свим сегментима друштва и за прекидање круга вишегенерацијског сиромаштва, пре свега у групама становништва нижег социо-економског статуса, код ромске популације и код особа са сметњама у развоју и инвалидитетом.

204 Доступно на: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/%D0%BE%D0%B1%D1%98%D0%B0%D0%B2%D1%99%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D1%98-%D0%BE%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%99%D0%B8%D0%B2%D0%B8-7/>

205 *Ibid.*

206 *Ibid.*

Подаци показују да постоји директна корелација између степена образовања и положаја на тржишту рада те да неповољни показатељи директно утичу на факторе сиромаштва и последично на повећан број корисника мера и услуга из система социјалне заштите за које се средства обезбеђују са националног и локалног нивоа.

Транзиција из школовања у рад и осамостаљивање није довољно и детаљно уређена у законодавству и треба нормативно увести додатне и ојачати постојеће мере ради унапређења образовних програма и мера подршке усмерених ка образовању које омогућава запошљивост и социјалну инклузију. Поред запошљавања младих са сметњама у развоју и инвалидитетом, мере подршке које посредно утичу на смањење стопе напуштања и осипања из система образовања и васпитања деце из осетљивих категорија јесу и оне које утичу на запошљивост родитеља и осталих одраслих чланова породица.

Правци развоја

Да би се унапредиле мере за повећање релевантности инклузивног образовања, у наредном периоду је нарочито важно да се пажња усмери на даљи развој везе између система образовања и тржишта рада. Такође је важно да се даље развија дуално образовање, да се развијају прецизне смернице за школовање деце из осетљивих група уз уважавање специфичности и потреба ученика из различитих циљних група, да се унапређује капацитет запослених у систему образовања, али и послодаваца, те да се успоставе и прате мере подршке за децу и њихове породице.

У наредном периоду нарочиту пажњу треба обратити на унапређење концепта завршног испита и матуре у средњем образовању у контексту инклузивног образовања (како се решава питање полагања испита за ИОП2, како се обезбеђује проходност ка даљем образовању, да ли постоји неки дискриминаторни ризици и сл.).²⁰⁷

207 Значајан системски корак у развоју средњег образовања представља увођење државне матуре (обухвата општу, стручну и уметничку матуру и завршни испит) која ће, кроз стандардизацију, омогућити објективну процену квалитета образовања, што је темељ за даље унапређење образовног система. Генерација ученика која је средњу школу уписала школске 2020/2021. прва ће полагати нове националне стандардизоване испите на крају средњег образовања. Они ученици који похађају средње стручне школе у трогодишњем трајању полагаће завршни испит крајем школске 2022/2023, док ће ученици који иду у четворогодишње средње школе (гимназије или стручне школе) полагати општу, стручну или уметничку матуру крајем школске 2023/2024. године.

Начела једнаких прилика на образовање за сву децу уграђена су у политике и праксе у Србији. Учињен је велики напредак у постављању законског и стратешког оквира којим се дефинишу забрана дискриминације и примена мера у случајевима дискриминације по било ком основу. Међутим и даље су деца са сметњама у развоју и инвалидитетом, деца ромске националности, деца из руралних средина, и деца нижег социо-економског статуса, у већем ризику од дискриминације, а деца су изложена и ризицима од дискриминације по основу пола, националне и верске припадности и сексуалне оријентације.

Редовни извештаји Повереника за заштиту равноправности за 2019. 2020. и 2021 годину²⁰⁸ указују на чињеницу да се деца са сметњама у развоју и инвалидитетом и даље сусрећу са проблемима који су нарочито повезани с облашћу образовања, јер приступачност школа и других васпитних и образовних установа није на задовољавајућем нивоу. Такође, међу првих пет основа дискриминације по учесталости поднетих притужби је дискриминација на основу националне припадности или етничког порекла, и то претежно дискриминација припадника ромске националне мањине. Током 2021. године је због дискриминације на основу националне припадности и етничког порекла поднето укупно 96 притужби. Највећи број притужби, као и претходних година, поднет је због дискриминације припадника ромске националне мањине – 74, што чини 77,1% од свих притужби које су поднете због дискриминације по овом основу.²⁰⁹ Имајући у виду ефекте кризе изазване пандемијом ковида-19 и посебно утицај који је криза имала на организацију образовног процеса, Поверенику су се током 2021. године обраћале организације цивилног друштва и родитељи наводећи различите проблеме и тешкоће са којима се суочавају деца, нарочито из група које су у већем ризику од дискриминације. Посебно је указано на то да деца која живе у неформалним насељима често нису у могућности да прате наставу на даљину јер немају струју или немају приступ интернету. Настава за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом није организована у свим школама током трајања ванредног стања, док сваки седми ученик није могао да похађа наставу по индивидуалном образовном плану за време трајања ванредног стања.²¹⁰

208 Доступно на: <http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji/>

209 *Ibid.*

210 *Ibid.*

Посебан извештај о дискриминацији деце²¹¹ Повереника за заштиту равноправности из 2021. године указује на то да се закони и други прописи у области образовања развијају брже од праксе и да у пракси није у довољној мери успостављена и развијена сарадња свих потребних актера, да недостају финансијска средства за пружање додатне подршке, нарочито на нивоу мање развијених и неразвијених општина, те да и даље постоје појединачни случајеви сегрегације када су у питању деца ромске националности и недостатак одговарајуће подршке када су у питању деца са сметњама у развоју и инвалидитетом или деца на институционалном смештају. У извештају се истиче да постоји потреба за даљим радом на обезбеђивању приступачности простора, јавног превоза те уџбеника и наставних материјала, али и потреба за даљим обучавањем наставног кадра у вези са остваривањем права детета, мерама подршке и начинима приступа појединим ученицима у односу на њихове карактеристике. Указано је и на потребу да се код свих ученика подстиче усвајање вредности равноправности и толеранције кроз отклањање стереотипа и предрасуда о различитим друштвеним групама и друштвеним појавама. Имајући у виду да је унапређење услуга у заједници једна од кључних претпоставки укључивања у све друштвене токове, Повереник је свим локалним самоуправама које немају организовану подршку за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом упутио препоруку мера за остваривање равноправности у циљу обезбеђивања услуге личног пратиоца. Истиче се и да Закон о финансијској подршци породици са децом није остварио потребне ефекте, првенствено када је реч о породицама са децом са сметњама у развоју и инвалидитетом, већ је, напротив, утицао на смањивање обима достигнутих права.²¹²

Повереник за заштиту равноправности је током 2019. године спровео истраживање „Однос грађана и грађанки према дискриминацији“²¹³ и у односу на претходно истраживање, које је реализовано 2016. године, налази показују да грађани у већој мери препознају значај проблема дискриминације у друштву те да постоји благо повећање броја особа које сматрају да је дискриминација забрањена законом. Четири петине испитаника сматра да дискриминација не сме да постоји без обзира на то о којој групи грађана се ради, а више него раније грађани подржавају и увођење посебних (афирмативних) мера. Налази овог истраживања показују да у наредном периоду треба радити на развоју и примени антидискриминационих мера у оквиру државних институција.

Током 2020. године спроведено је истраживање „Перцепција ромске заједнице о дискриминацији“, које се бавило ставовима Рома и Ромкиња о дискриминацији и механизмима заштите.²¹⁴ Налази овог истраживања указују на то да се сиромаштво, односно имовински статус сматра једним од главних разлога дискриминације ромске заједнице, као и да Роми не напредују у послу зато што имају ниже образовање (75%). Сваки трећи учесник истраживања (35%) сматра да однос према Ромима није исти као према другим грађанима, односно сматра да су Роми у неравноправнијем положају од

211 Доступно на: https://docs.google.com/document/d/1Dbz4C7ixEI_b6Yr-WYXpuRcyb8cn-YFs/edit

212 *Ibid.*

213 Доступно на <http://ravnopravnost.gov.rs/posebni-izvestaji/>

214 Доступно на: http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/PERCEPCIJA-ROMSKE-ZAJEDNICE-O-DISKRIMINACIJI_final_compressed.pdf

других грађана, а сваки четврти (26%) каже да има лично искуство дискриминације. Охрабрује податак да су најмање личног искуства дискриминације анкетирани имали у школи или вртићу.

Примењујући своје надлежности и овлашћења, **Заштитник грађана, између осталог, прати увођење и развој инклузивног образовног система у Републици Србији и остваривање права деце.** Поред редовних годишњих извештаја, 2019. године је објављен Посебан извештај о спровођењу Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња.²¹⁵ Ово истраживање показује да чак 40,68% грађана сматра да јавне институције нису једнако доступне Ромима као осталим грађанима; у последњих пет година побољшање положаја породице осетило је само 26% ромских породица. **Посебан извештај о активностима Заштитника грађана током ванредног стања у Србији** објављен је 2020. године.²¹⁶ Према подацима из овог извештаја, неки од проблема на које су грађани указивали током ванредног стања били су реализација образовно-васпитног рада учењем на даљину, положај ученика осмих разреда и обавезе полагања завршног испита те организација наставе у ситуацијама у којима ученици не могу да прате наставу на даљину, односно када су у питању деца са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Налази истраживања показују да у већини закона који регулишу област образовања постоје одредбе о употреби родно осетљиве терминологије и да су видљиви позитивни помаци у домену интегрисања родне перспективе у образовање. Међутим, образовни програми и наставни материјали су и даље недовољно родно осетљиви и заснивају се на традиционалној родној матрици. Постоји значајна родна неравнотежа у погледу положаја жена и мушкараца запослених у образовним установама и њиховог учешћа у управљачким структурама, а у посебно неповољном положају су девојчице из осетљивих група (девојчице ромске националности и девојчице са сметњама у развоју и инвалидитетом).²¹⁷

Према Извештају о напретку у остваривању Циљева одрживог развоја до 2030. године у РС,²¹⁸ у остваривању циља 4.5. који се односи на елиминисање родне неједнакости у образовању и обезбеђивању једнаког приступа свим нивоима образовања и стручном оспособљавању за рањиве групе, на нивоу основне школе у периоду 2014–2019. године повећан је диспаритет у корист дечака. Када је у питању диспаритет између деце из најсиромашнијих и најбогатијих домаћинстава, на нивоу основног образовања дошло је до преокрета у корист деце из најсиромашнијих слојева, док се на нивоу средње школе одржао диспаритет у корист деце из породица бољег социо-економског статуса.

215 Посебан извештај заштитника грађана о спровођењу Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња с препорукама, Заштитник грађана, Београд, 2019.

216 Доступно на: https://ombudsman.rs/attachments/article/6645/Poseban%20izve%C5%A1taj%20ZG_vanredno%20stanje.pdf

217 Доступно на: <https://www.minlmpdd.gov.rs/doc/konsultacije/090821/Polazne-osnove-za-Predlog-strategije-o-RR.pdf>

218 Извештај о напретку у остваривању Циљева одрживог развоја до 2030. године у РС, Републички завод за статистику. Доступно на: http://sdg.indikatori.rs/media/1545/izvestaj-o-napretku-u-ostvarivanju-ciljeva-odrzivog-razvoja-do-2030-godine-u-srbiji_web.pdf

Стратегија развоја образовања и васпитања у РС до 2030. године предвиђа, између осталог, да нови програми буду осетљиви на питања родне равноправности и специфичности различитих друштвених група, укључујући оне које нису заступљене у довољној мери, као и да се овај приступ примени у уџбеницима и унапређивању капацитета запослених у образовању. Међутим, Акциони план за спровођење ове стратегије (2021–2023) не садржи специфичне мере за остваривање циљева везаних за увођење родне перспективе у наставне програме и материјале, осим преиспитивања статуса предмета Грађанско васпитање у образовно-васпитном систему и редефинисање начина стручног оспособљавања наставника грађанског васпитања, што је релевантно ако се има у виду да се у оквиру тог предмета изучава родна равноправност.

Једна одважних иницијатива која се одвија под покровитељством Владе Републике Србије јесте **Национална платформа „Чувам те“, чији је циљ превенција и борба против насиља, злостављања и занемаривања деце, односно ученика.**²¹⁹ Национална платформа „Чувам те“ треба да омогући синергију деловања различитих ресора и организација цивилног друштва. Планирано је да се на овој платформи континуирано објављују едукативни материјали из области превенције и заштите од насиља, које ће припремати сарадници надлежних министарстава. Едукативни садржаји су намењени свим родитељима, наставницима и ученицима. Део Националне платформе који се односи на едукацију и информисање је почео са радом почетком марта 2021. године и у оквиру њега се организује бесплатна онлајн обука, а део платформе који се односи на пријављивање насиља је у процесу израде.

Кључни закључци и даљи правци развоја

Законски и стратешки оквир у области образовања и бројни други закони дефинишу забрану дискриминације и примену мера у случајевима дискриминације по било ком основу. **Међутим, случајеви отворене и прикривене дискриминације и даље су присутни на свим нивоима.**

Квалитетно инклузивно образовање подразумева једнаку доступност образовања и интегрисање принципа толеранције у образовне програме, наставне материјале и образовну праксу. Увођење принципа толеранције у образовање подразумева повећање осетљивости образовних планова и програма, наставног материјала и образовног процеса, као и унапређење компетенција наставног особља.

Примена мера реаговања у случајевима дискриминације на нивоу образовних институција и даље није на довољно ефикасна и нема довољно истраживања о случајевима дискриминације од стране запослених у образовно-васпитним институцијама нити о дискриминацији унутар ученичке популације.

²¹⁹ Доступно на: <https://cuvamte.gov.rs/>

Иако су различите иницијативе које за циљ имају смањење дискриминације и повећање толеранције у образовним институцијама значајне, **антидискриминаторни ставови и активности нису у довољној мери уткани у наставне планове и програме, као ни у ставове запослених у систему образовања и шире јавности.**

Право на приступачност (физичку, информациону, комуникациону) у образовању није даље разрађивано у образовним прописима да би се поступно омогућило и увођење универзалног дизајна у образовању, који се у овом тренутку не препознаје експлицитно као један од приступа за обезбеђивање приступачности. Стандарди приступачности предвиђени законом којим се уређује планирање и изградња и пратећим правилником примењују се само на објекте изграђене након ступања на снагу закона, а ниједним прописом није обезбеђено поступно прилагођавање постојећих јавних објеката у складу са стандардима приступачности и у разумном временском периоду.

Простора за унапређење има у даљем развоју и усклађивању антидискриминационог законодавства, развоју механизма превенције и заштите од образовне сегрегације, у увођењу концепта разумног прилагођавања чији се недостатак у овом тренутку не препознаје експлицитно као облик дискриминације у законима који уређују заштиту од дискриминације те у јачању механизма афирмативних мера кроз проширивање циљних група и мера усмерених на постизање добробити детета и ученика.

Правци развоја

Потребно је обавити додатна истраживања у образовним институцијама о појавама дискриминације код запослених, као и међу ученицима и родитељима.

Треба редовно пратити реаговање образовних институција у случајевима дискриминаторног понашања и поштовање закона и других прописа.

Важно је даље усклађивање законских и подзаконских иницијатива са европским и међународним стандардима те усклађивање националног антидискриминационог законодавства, пре свега Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, са кровним Законом о забрани дискриминације.

Треба прописати додатне родно осетљиве мере превенције и заштите од дискриминације девојчица из осетљивих група и ускладити прописе у области образовања са Законом о родној равноправности. Мере подршке ИО, кроз систем образовања, здравствене и социјалне заштите, морају се даље развијати тако да одговоре на специфичне потребе девојчица из осетљивих група, нпр. девојчица са сметњама у развоју, девојчица ромске националне припадности, девојчица у ризику од сексуалне експлоатације и дечјих и раних бракова те девојчица у ризику од прераног напуштања образовања.

У наредном периоду је важно наставити са програмима изградње капацитета запослених у систему образовања, као и са програмима који унапређују поштовање различитости на нивоу образовних институција.

Потребна је детаљна анализа садржаја наставних планова и програма како би се из њих уклонили дискриминаторни ставови.

Потребно је законско препознавање и увођење концепта разумног прилагођавања као основа дискриминације.

Механизми и ефекти мера подршке за децу и породице

У складу са развојем закона и других прописа и стратешких опредељења континуирано се развијају механизми и мере подршке за укључивање и образовање деце и ученика из осетљивих група у систем образовања на свим нивоима. Поред континуираног унапређења закона и других прописа који дају основ за примену и развој инклузивног образовања, мере и механизми подршке за децу/ученике и породице реализују се на националном, локалном, школском и предшколском нивоу. Мере и механизми се развијају како би се унапредио обухват деце из осетљивих група на свим нивоима образовања, како би се омогућило редовно похађање система образовања у складу са потребама и специфичностима деце из осетљивих група и учешће у њему, како би се осигурала праведност система образовања и како би се осигурао и унапредио квалитет инклузивног образовања.

Механизми подршке у периоду кризе изазване пандемијом ковида-19

Услед ситуације изазване пандемијом ковида-19 и увођења ванредног стања у марту 2020. године, успостављено је учење на даљину за сву децу у Србији, а новонастала ситуација је захтевала додатну и специфичну врсту подршке за образовање деце из осетљивих група.

У циљу подршке, а у складу са измењеним условима рада, Министарство просвете, науке и технолошког развоја припремило је Упутство за школе о укључивању деце из осетљивих друштвених група и ученика којима је потребна додатна подршка у условима ванредног стања и организовању образовно-васпитног рада учењем на даљину. Додатне препоруке су упућене школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом како би се, кроз учење на даљину и подршку деци и породицама, у највећој могућој мери наставило учење и дневне рутине које су важне за децу. Креирано је и Упутство за организовање рада Комисија за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету, ученику и одраслом у условима ванредног стања. Урађена је ревизија Стручног упутства за спровођење завршног испита и Смерница за планирање, организовање и спровођење завршног испита на крају обавезног образовања за ученике којима је потребна додатна образовна подршка у условима пандемије и онлајн наставе. Све наведене информације су објављене на сајту Министарства како би биле доступне стручној и широј јавности.

Да би се унапредила настава на даљину за ученике у школама за образовање деце са сметњама у развоју, Министарство просвете, науке и технолошког развоја је заједно са директорима ових школа реализовало пројекат који треба да омогући унапређење учења на даљину за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом кроз различите активности, као што су заједничко планирање и реализација онлајн часова са ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом, уз коришћење дигиталних алата и планирање различитих облика додатне онлајн подршке ученицима, унапређење квалитета учења на даљину кроз оснаживање дигиталних и педагошких вештина и развој нових приступа у онлајн и хибридној настави те развијање модела хоризонталног учења и колаборативне наставе.²²⁰ У сарадњи са УНИЦЕФ-ом је развијена листа дигиталних ресурса и алата за подршку учењу на даљину деци са сметњама у развоју и инвалидитетом, израђене су смернице за прилагођавање видео-лекција за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, а наставницима су на располагању имали и стручну консултативну подршку колега преко посебног онлајн сервиса.

У сарадњи са УНИЦЕФ-ом обезбеђен је и РТС-у предат софтвер за превођење говора у текст, а на сајт МПНТР су постављени инструктивни материјали за наставнике за рад са ученицима којима је потребна додатна подршка у образовању током учења на даљину: листа дигиталних алата за подршку ученицима из осетљивих група за учење на даљину, кораци у прилагођавању онлајн лекција за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и листа дигиталних технологија за подршку учењу на даљину.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја је, поред организације наставе на даљину за све ученике, са међународним партнерима који реализују пројекте у области образовања и уз помоћ донатора обезбедило недостајућу опрему (таблете или мобилне телефоне, приступ интернету, компјутере, штампаче, тонере) са циљем да се унапреди доступност и квалитет наставе на даљину. Набављено је 2450 уређаја и 2400 интернет картица за ученике који немају приступ интернету и ИТ уређајима. Уз то, уз подршку Ромског образовног фонда и Фондације за отворено друштво набављено је и подељено 550 ИТ уређаја школама у којима се образују ученици ромске националности, а који нису имали потребну ИТ опрему за праћење наставе на даљину. Ученицима који немају приступ интернету или имају лошу конекцију школа је била обезбедила штампане задатке који су се преузимали у школи и враћали школи после завршетка пробног завршног испита.

Обезбеђено је преко 2000 уређаја за 30 најугроженијих школа у којима се образују ученици ромске националности, од чега 1890 таблет рачунара (63 по школи, који су били намењени ученицима), као и 1 до 3 лаптопа за сваку од изабраних 30 школа. Обезбеђено је и додељено 250 рачунара за педагошке асистенте како би се унапредио приступ учењу на даљину за ромске ученике. Реализована је обука за 900 наставника и додељена су неповратна средства за школе (5000 евра) за формирање клубова за учење у којима се обезбеђују услови за онлајн учење за ученике који немају те услове у кући.

220 Носилац пројекта била је Основна школа „Др Драган Херцог“ из Београда, која се бави образовањем ученика на болничком лечењу и која већ десетак година примењује информационо-комуникационе технологије у настави и развија учење на даљину у дигиталном окружењу.

Обезбеђен је мобилни интернет, и за наставнике и за ученике који користе дигиталне библиотеке, а тиме је омогућена несметана реализација наставе на даљину²²¹.

Током јуна и августа 2021. године 12 школа је реализовало активности летње школе. Активностима летње школе обухваћено је 360 ученика, претежно ученика 5. до 8. разреда који су имали недовољне оцене или су одељенске старешине и наставници сматрали да су разред завршили са доста пропуштеног градива (услед непохађања онлајн или редовне наставе), али и ученика са бољим постигнућима као вршњака који су пружали подршку у учењу. Такође, реализоване су активности летње школе и за ученике 1. до 4. разреда који долазе из социјално нестимулативних средина и који наставу похађају по ИОП1, као и за све ученике 4. разреда у циљу упознавања са предметним наставницима који им предају у школској 2021/2022. години.

У овом периоду је обезбеђено и 3000 ТоуВох пакета за најсиромашније породице (ромске породице које живе у неформалним насељима и друге породице) и за децу која живе у центрима за избеглице и мигранте, хранитељским породицама и установама социјалне заштите како би се подржале активности учења кроз игру у кућним условима.

На почетку кризе изазване пандемијом ковида-19 УНИЦЕФ је обавио процену какав приступ учењу на даљину имају деца избеглице и мигранти, која је показала недовољну укљученост ове популације деце у систем образовања. Учење на даљину одвијало се само у два од седам прихватних центара / центара за азил у којима су смештена деца. Пројекат „Подршка континуираном образовању деце избеглица и миграната у Србији – Дигитална настава као одговор на COVID 19 кризу“, који се спроводи као заједничка иницијатива Фондације Акелиус и УНИЦЕФ-а, омогућава да се унапреди подршка континуираном учењу деце у покрету кроз успостављени програм онлајн учења енглеског језика у циљу подизања језичких и дигиталних компетенција деце те кроз програм подршке у учењу за децу укључену у формални образовни систем. У програме подршке учењу и курсеве енглеског језика било је укључено 291 дете (111 девојчица и 180 дечака). Оснажени су капацитети 39 наставника татора који су деци пружали додатну образовну подршку, као и 40 студената завршних година студија англистике на Филозофском факултету у Нишу који су волонтерски организовали програм онлајн учења енглеског језика, уз коришћење платформе за учење страних језика Акелиус. У три прихватна центра / центра за азил (прихватни центри Врање/Босилеград, Центар за азил Београд – Крњача и Прихватни центар Шид станица) основане су дигиталне образовне библиотеке са укупно 112 таблета који су стављени на располагање деци у покрету како би се укључила у програме учења језика и програме подршке учењу.

Кампања „Задржи осмех на лицу“ је имала за циљ психосоцијалну подршку ученицима и помоћ у превазилажењу стреса изазваног пандемијом ковида-19. Објављен је број телефона Министарства просвете, науке и технолошког развоја (0800 200 201) као поуздан ресурс за пружање подршке ученицима, родитељима и

221 Подршка је обезбеђена кроз пројекат „Премошћавање дигиталног јаза за најугроженију децу“, који реализују МПНТР и УНИЦЕФ уз финансијску подршку ЕУ–

наставницима. СОСлинија за пријаву насиља у школама је током пандемије радила као линија за пружање психо-социјалне подршке запосленима у образовању, родитељима и ученицима.

Мере и механизми подршке за децу из осетљивих група

У периоду 2019–2021. година настављена је примена системских мера за укључивање, редовно похађање и спречавање осипања деце из образовног система, као и примена мера подршке за унапређење квалитета ИО и активно учешће деце/ученика у систему образовања и предшколског васпитања и образовања у складу са специфичним потребама различитих осетљивих група деце/ученика. Осим на системском нивоу, успостављање и примена различитих механизма подршке одвијају се и кроз подршку различитих пројеката и иницијатива међународних организација и организација цивилног друштва.

Мере подршке за повећање обухвата деце/ученика из осетљивих група

Осим системских мера које за циљ имају повећање обухвата деце из осетљивих група системом предшколског васпитања и образовања (приоритетни упис деце из осетљивих друштвених група у предшколско васпитање и образовање, субвенција трошкова боравка у вртићу за одређене категорије деце, обавезни и бесплатни припремни предшколски програм), **фокус у претходном периоду био је на:**

повећању капацитета и опремљености предшколских установа,

развоју диверсификованих програма.

У оквиру програма „Инклузивно предшколско васпитање и образовање у Србији“, који се финансира из зајма Светске банке и спроводи у 34 локалне самоуправе, урађено је следеће:

преко 2800 деце из осетљивих група или је укључено у систем ПВО кроз полудневни свакодневни програм или похађа флексибилне програме (2-3 пута недељно);²²²

адаптирано је и опремљено 48 нових радних соба за васпитно-образовни рад у удаљеним сеоским срединама (собе у вртићима, сеоским школама, месним заједницама, читалачки кутак у болницама и домовима здравља итд.);

222 Планирано је да у оквиру пројекта буду проширени капацитети за 17.000 деце.

набављено је 10 возила за превоз деце из удаљених места или за превоз мобилних тимова;

више од 3200 родитеља из осетљивих група учествовало је у пројектним активностима (радионицама о родитељству, раном развоју, излетима, спортским радионицама, отвореним вратима у ПУ и сл.);

ојачана је сарадња 159 партнерских институција на локалном нивоу (општинских управа, предшколских установа, домова здравља, центара за социјални рад и НВО);

више од 1300 мушких чланова породица из осетљивих група учествовало је са децом у пројектним активностима (радионице са децом и очевима, едукација од стране ЦСР и лекара из ДЗ, дани отворених врата у вртићима, спортске активности, излети итд.).

Направљен је оквир модела за укључивање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у систем предшколског васпитања и образовања као модел „отворених развојних група“, који подразумева подршку деци са сметњама у развоју и инвалидитетом при укључивању у редовне групе.

Мере подршке за укључивање и повећање обухвата деце основним и средњим образовањем у периоду 2019–2021. године усмерене су на:

креирање модела за укључивање деце старије од седам и по година у систем образовања;

мере финансијске и материјалне подршке за децу у циљу укључивања у образовни систем и спречавања напуштања образовног система;

мере подршке за децу из осетљивих група у периоду транзиције из основне у средњу школу;

примену мера афирмативног уписа за децу ромске националности у средње школе;

стипендирање ученика ромске националности;

мере подршке за укључивање деце која су враћена у Србију по споразуму о реадмисији;

мере подршке за укључивање деце/ученика избеглица и миграната у систем образовања.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја је у октобру 2018. године донело Решење²²³ којим се одобрава **Програм огледа за примену транзиционог модела припреме деце старије од седам и по година за укључивање у образовање.** Програм огледа донет је за период од почетка школске 2018/2019. до краја школске 2020/2021. године. У Програму огледа наводи се да је намењен развијању модела припреме за укључивање у образовање деце из друштвено осетљивих група, старије од седам и по, а млађе од 15 година, која нису на време уписана у основне школе или су прекинула образовање. Програм огледа се односи на децу старију од седам и по година која никада нису уписана у први разред или су започела па су из неког разлога прекинула школовање, као и на децу мигранте која често због социо-емоционалних, узрасних, социо-економских, културних и других индивидуалних особености одустају од школовања. Транзициони модел који се предлаже у оквиру Програма огледа требало би да омогући да се законско право на образовање ове групе деце оствари на начин који је у њиховом најбољем интересу и који узима у обзир њихове специфичности и контекст у коме живе. Уз подршку УНИЦЕФ-а, 2019. године је припремљен **Предлог система подршке (мера) за одрживу инклузију деце из осетљивих група у систем образовања и модел финансирања предложених мера, укључујући и финансирање из система социјалне заштите.**

Подршка за ученике из осетљивих група у **периоду транзиције ка средњој школи** има изузетан значај уколико се узме у обзир да један број ученика, нарочито ученика из ромске популације и ученика који живе у неповољним социо-економским условима, не наставља школовање након завршеног основног образовања. Законски је прописана обавеза школа да подрже ученике у периоду транзиције, а у оквиру пројекта „Заједно ка средњој школи – подршка деци из осетљивих група у преласку у средњу школу“ развијен је приручник **Како подржати ученике из осетљивих група у периоду транзиције ка средњој школи? – Приручник за школе са примерима из праксе.**²²⁴

Према подацима МПНТР, приметан је раст интереса младих **родитеља повратника по споразуму о реадмисији да децу упишу у предшколске установе од најранијих узраста, а посебно интерес мајки Ромкиња да женску децу што раније укључе у образовни процес.** У основним школама се опажа да је интерес родитеља да децу укључе у образовни систем већи уколико су дуже боравили у земљама ЕУ. Највећи изазови се јављају код ученика који прелазе у више разреде основне школе па су, да би се обезбедио већи обухват деце, успостављени додатни системи подршке, а основне школе су израдиле посебне планове подршке за свако дете коме је подршка потребна.

Број ученика који су у средње школе уписани на основу примене програма афирмативне мере уписа 2018/2019. и 2019/2020. године значајно се повећао у односу на претходне године (више од 500 ученика у односу на школску 2017/2018. годину). Међутим, приметан је значајан пад броја уписане деце 2020/2021. године (више од 300

223 Решење МПНТР број:110-00-616/2018-07.

224 Доступно на: <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/07/Publikacija-Kako-podrzati-ucenike-iz-osetljivih-grupa-fin.pdf>

деце мање уписане деце него школске 2019/2020. године). Важан је податак да је број уписаних девојчица већи од броја уписаних дечака за око 10 процентних поена.²²⁵ По мерама афирмативне акције уписа у средње школе је у школској 2020/21. уписано 1894 ученика. Више од 65% уписаних путем афирмативне мере, а који су корисници стипендија имају и менторску подршку, те успешније завршавају средњошколско образовање.

Табела 37: Ученици ромске националности уписаних у СШ применом Програма афирмативне мере уписа

Школска године	Број уписаних	Ученици	Ученице
2018/2019	2200	44%	56%
2019/2020	2209	43%	57%
2020/2021	1894	44%	56%

Извор: МПНТР

МПНТР сваке школске године расписује Конкурс за остваривање права на стипендије за ученике средњих школа, а један од критеријума који се бодују, осим успеха, јесу просечни месечни приходи по члану породице. Осим тога, **прописани су услови под којима право на стипендирање остварују ученици из осетљивих група**,²²⁶ који имају право да поднесу захтев да се посебно рангирају у оквиру наменски одређеног броја, применом блажих критеријума, у складу са законом и правилником. Један од услова за ученике из осетљивих друштвених група је да постижу најмање врлодобар успех у учењу (3,50), изузев ученика без родитељског старања, ученика припадника ромске националне мањине и ученика са инвалидитетом, који се посебно рангирају применом блажих критеријума у складу са афирмативним мерама у области образовања. Према подацима МПНТР, сваке године се за доделу ученичких стипендија пријави око 25.000 ученика средњих школа, а у последњих 5 година додељено је више од 63.000 ученичких кредита²²⁷ и стипендија.

Када је у питању **стипендирање ученика ромске националности**, број стипендираних ученика се повећава и 2020/2021. години стипендију су примала 363 ученика више него школске 2018/2019. године. По мерама афирмативне акције уписа у средње школе је у школској 2020/21. уписано 1894 ученика. Више од 65% уписаних путем афирмативне мере, а који су корисници стипендија имају и менторску подршку, те успешније завршавају средњошколско образовање. За последњих седам година укупно је

225 Без додатних анализа и података о укупном броју деце ромске националности која су уписана у средње школе није могуће донети поуздане закључке о оваквом тренду.

226 Ученици без родитељског старања, ученици из једнородитељске породице, ученици припадници ромске националне мањине, ученици са инвалидитетом, ученици са хроничним болестима, ученици чији су родитељи нестали или су киднаповани на територији Косова и Метохије и на територији република бивше СФРЈ, избеглице и расељени ученици, повратници по споразуму о реадмисији и депортовани ученици.

227 Додатни услов приликом пријаве за кредит јесте закључен уговор о будућем запослењу са дефицитарним занимањем, а према подацима МПНТР годишње око 350 ученика конкурише за ученички кредит.

додељено 6.533 стипендија ученицима ромске националности, од чега је 65% девојчица. У школској 2020/2021 години, укупно се стипендира 1.213 ученика, а менторску подршку пружало је 150 ментора. Међутим, важан податак је и да мање од 1% ученика ромске националности остварује право на стипендију у односу на укупан број стипендираних ученика у протеклих пет година.

Табела 38: Ученици ромске националности који остварују право на стипендије

Школска године	Буџет РС	МПНТР у сарадњи са међународним организацијама	Укупно
2018/2019	547 стипендија (школски успех 4 и 5)	РЕФ- 303 стипендије (школски успех од 2,5 до 3.5)	850
2019/2020	503+704 стипендија	МПНТР и ИПА	1207
2020/2021	1213 стипендија	МПНТР и ИПА	1213

Извор: МПНТР

Мере подршке за укључивање деце која су враћена у Србију по споразуму о реадмисији из западно-европских земаља у основној школи обухватају:

упис у основне школе без потребне документације (коју су у обавези да доставе до краја школске године);

обезбеђивање бесплатних уџбеника;

посредовање ресорне школске управе у поступку нострификације.

За децу повратнике по споразуму о реадмисији примењују се олакшане процедуре уписа и/или враћања у школу, ангажује се тим за претходну проверу знања и деца се укључују у редовну наставу.

Деца избеглице/мигранти се уписују у редовни систем образовања и васпитања под истим условима као и домаће становништво.

Финансијске мере подршке које се остварују из система социјалне заштите важан су предуслов за подршку укључивању деце у систем образовања те редовном похађању образовања и задржавању деце у систему образовања.

Бесплатно похађање предшколског васпитања и образовања породицама са децом

из угрожених категорија омогућено је Законом о финансијској подршци породици са децом,²²⁸ а један број родитеља остварује право на регресирану цену боравка деце, о чему одлучују локалне самоуправе у складу са законом и прописаним критеријумима. Међутим, подаци показују да су системом предшколског васпитања и образовања у највећем броју обухваћена деца запослених родитеља, а нема довољно детаљних и дисагрегираних података о остваривању права по основу овог закона на локалном нивоу.

Према подацима Републичког завода за социјалну заштиту из 2020. године,²²⁹ на евиденцији центара за социјални рад је континуирано највећи проценат материјално угрожене деце и деца из те групе користе различите видове материјалне помоћи које се финансирају из републичког или локалног буџета. Од укупно 90.028 породица које су користиле новчану социјалну помоћ 2020. године, 39.136 су породице са децом, у којима је било укупно 78.911 деце. Удео деце у укупном броју корисника новчане социјалне помоћи износио је 2020. године 36,2%, а било је 15.356 (17,1%) једнородитељских породица. Право на дечији додатак 2020. године остварило је 262.606 деце из 132.296 породица.

Према подацима истраживања MICS 6,²³⁰ сва домаћинства у ромским насељима су чула бар за једно новчано социјално давање, док 84% користи неко од њих. У ромским насељима је 2019. свако друго домаћинство примало новчану социјалну помоћ, 61% прима дечији додатак, а 6% је примило једнократну помоћ. Највећи проценат деце која примају дечији додатак је из ромских домаћINSTAVA која су материјално депривирани по 3 или више основа (77%), док из домаћINSTAVA која нису депривирани или су депривирани по једном основу дечији додатак прима њих 64%. Од оних који нису поднели захтев за дечији додатак, у највећем броју домаћINSTAVA (72%) родитељи се нису пријавили јер су или знали да не испуњавају услове или им је то усмено речено. За 11% деце родитељима је речено да је административна процедура превише компликована, односно прескупа. За преко 8% деце из најсиромашнијих домаћINSTAVA у ромским насељима испитаници нису знали како да поднесу пријаву. Више од половине чланова домаћINSTAVA старости 5–24 године који похађају основно образовање или више нивое образовања примило је током школске 2019/2020. године субвенцију за обданиште, стипендију, кредит за школовање или неку другу врсту материјалне помоћи за школовање.

Унутар система социјалне заштите, деца са сметњама у развоју и инвалидитетом остварују следећа права и услуге:²³¹ додатак за помоћ и негу другог лица, увећани додатак за помоћ и негу другог лица, услуге смештаја (домски смештај, породични смештај, смештај у прихватилиште), дневне услуге у заједници (дневни боравак, помоћ у кући, лични пратилац), услуге подршке за самосталан живот (становане уз подршку).

228 Службени гласник РС, број 113/217,50/2018, 46/2021, 51/2021, 53/2021, 66/2021 и 130/2021.

229 Доступно на: <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2158/deca-u-sistemu-socijalne-zastite-2020.pdf>

230 Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mics6-istrazivanje-visestrukih-pokazatelja-za-2019-godinu>

231 Доступно на: <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2158/deca-u-sistemu-socijalne-zastite-2020.pdf>

Основни додатак за помоћ и негу другог лица 2020. године користило је 4.369 деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, а увећани 4.204 деце, што је укупно 8.573 деце. Услугу дневног боравка 2020. године користило је укупно 1.613 корисника, од чега 297 деце. Удео деце у укупном броју корисника се смањио и 2020. године је износио 17,3%. Услугу личног пратиоца је 2020. године користило 1.932 деце. Деца корисници услуге су већином основношколског узраста (77%), са доминантним уделом дечака (70,8%). Услугу помоћ у кући 2020. године користило је 94 деце, претежно основношколског узраста.

Важан систем подршке који је законски дефинисан и остварују се на нивоу ЈЛС представља бесплатан превоз за ученике основних школа (и њихове пратиоце) уколико станују на удаљености већој од 4 км. Иако се бесплатни уџбеници за ученике из осетљивих друштвених група (ученици из породица које су примаоци социјалне помоћи, ученици који се образују по ИОП-у и ученици који су треће дете у породици које је у систему образовања) обезбеђују из републичког буџета на основу одлуке Владе РС, поједине општине/градови сами обезбеђују бесплатне уџбенике и школски прибор за ученике из осетљивих друштвених група.

У циљу оснаживања школа које похађају деца избеглице и мигранти пружена је подршка школама кроз доделу малих грантова (вредности до 6000 евра), а реализовано је 110 грантова. Школе кориснице грантова пружале су додатну подршку ученицима избеглицама и мигрантима кроз набавку ИТ опреме неопходне за учење на даљину, обезбедиле су више од 1000 ужина, 1550 комада одеће и обуће, 500 књига и уџбеника, 650 комплета школског прибора, 550 комплета опреме за физичко васпитање.

Мере подршке за спречавање осипања деце из образовног система и за унапређење квалитета ИО и подршке за децу

Мере подршке за повећање обухвата деце из осетљивих група важне су и за спречавање осипања деце из образовног система (то се, пре свега, односи на мере за подршку транзицији деце из једног нивоа образовања на следећи, на системе финансијске подршке и социјалних давања и на програм стипендирања ученика ромске националности).

Један број мера које су важне за спречавање осипања деце и унапређење квалитетна инклузивног образовања реализују се на нивоу образовних установа, а неке мере додатне подршке, које препоручују интерресорне комисије, остварују се кроз подршку и финансирање ЈЛС и кроз системе социјалне и здравствене заштите, као и кроз подршку са националног нивоа:

прилагођени уџбеници;

прилагођавање завршног испита на крају основног образовања и васпитања;

прилагођавање државне матуре и завршног испита на крају средњег образовања и васпитања;

унапређење приступачности образовних установа;

ресурсни центри;

педагошки асистенти;

прилагођавање наставе, индивидуализација и ИОП;

унапређење наставе на даљину и наставе код куће за ученике на дужем болничком и кућном лечењу;

унапређење сарадње у оквиру једног система и између система, као и сарадње са родитељима;

употреба асистивне технологије;

унапређење сарадње између школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и установа редовног образовања и васпитања.

На системском нивоу значајно је истаћи да је, у складу са законом, свака основна и средња школа у обавези да донесе и реализује план превенције осипања ученика из образовног система. Да би се пружила адекватна подршка образовним институцијама, развијена је методологија за рану идентификацију ученика у ризику од осипања, а ученици у ризику од осипања су препознати као осетљива група која може да оствари право на индивидуални образовни план. Саставни део ИОП-а је и индивидуализовани план превенције раног напуштања школе. Са Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања креирано је **Упутство за спречавање раног напуштања образовања**, са препорукама и предлозима мера за превенцију осипања, и обучено је 200 ментора за спречавање осипања деце.

Ангажовање педагошких асистената је једна од изузетно делотворних мера на превенцији осипања ученика из образовног система. Школске 2020/21. године укупно је било ангажовано 260 педагошких асистената у основним школама и предшколским установама (2018. године било је ангажовано 175 ПА). Иако је новим Правилником о педагошком и андрагошком асистенту предвиђена значајна улога педагошких асистената у раду са децом са сметњама у развоју и инвалидитетом, ова врста подршке још увек није развијена и рад педагошких асистената је пре свега усмерен на подршку деци из ромске популације, њиховим породицама и запосленима у систему образовања. Педагошки асистенти имају значајну улогу и у пружању додатне подршке деци, породицама и наставном особљу за децу која су враћена у Србију по споразуму о реадмисији.

У сврху прикупљања података од школа о ученицима којима су потребни **прилагођени уџбеници**, Министарство просвете, науке и технолошког развоја је 2018. године развило посебну апликацију у оквиру информационог система „Доситеј“. За школску 2018/19. годину школе су пријавиле потребе за 7857 прилагођених уџбеничких јединица, што је 909 прилагођених уџбеника више него претходне школске године (6948 уџбеничких јединица), а школске 2019/2020. године обезбеђено је 4807 прилагођених уџбеника. Такође, школске 2020/2021. године је, у оквиру пројекта „Набавка бесплатних уџбеника за ученике основних школа“, спроведена јавна набавка путем које је обезбеђено 3246 прилагођених уџбеничких јединица.

У сарадњи са партнерима, Министарство просвете, науке и технолошког развоја је 2021. године припремило јавни позив за пријављивање установа образовања и васпитања за стицање статуса ресурсног центра.²³² Планирано је да у наредном периоду три одабрана ресурсна центра добију грантове за пружање делотворне, професионалне, правовремене подршке школама за примену политика и пракси инклузивног образовања те за обезбеђивање асистивних технологија и управљање њима.

Нема систематизованих података о поштовању стандарда о приступачности образовних и других институција од јавног значаја, који су прописани бројним законима.²³³ Приступачно окружење се може изградити поштујући принципе концепта „дизајн за све / универзални дизајн“, који указује на то да се људи разликују у погледу година живота, физичких, сензорних и осталих карактеристика, што би требало имати у виду приликом креирања окружења, производа и услуга. Тачније, идеја овог приступа јесте да све што се осмишљава буде приступачно свим људима, тј. највећем могућем делу становништва, без потребе за већим прилагођавањем.²³⁴

У оквиру припрема за спровођење пилотирања државне матуре у априлу 2022. године донете су Смернице за спровођење државне матуре на крају средњег образовања за кандидате са сметњама у развоју и инвалидитетом. У Смерницама су описани могући облици прилагођавања испитивања у оквиру пилотирања државне матуре уз прилагођавање техничких услова ради постизања пуне равноправности. Предвиђено је да се за сваки испит и сваког кандидата направи индивидуална листа прилагођавања начина испитивања и да сваки кандидат буде обавештен о условима полагања. Асистенти који ће током испита помагати кандидатима са сметњама у развоју и инвалидитетом треба да комуницирају са кандидатом тако да се осигура максимална објективност проверавања знања и регуларност спровођења испита. С друге стране, од асистента се очекује да кандидату пружи подршку и подстицај за рад. Асистент може бити стручни сарадник, наставник који не предаје предмет из којег кандидат полаже

232 Активности се одвијају у оквиру пројекта „Унапређен равноправни приступ и завршетак предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна подршка у образовању“.

233 Надзор над спровођењем закона врше надлежна министарства, Заштитник грађана врши независни надзор над поштовањем људских права, Повереник за заштиту равноправности поступа у случајевима дискриминације.

234 Доступно на: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/07/Nagrada_za_doprinos_razvoju_svih_oblika_pristupacnosti_2019_brosura.pdf

испит, лични пратилац, персонални асистент или педагошки асистент. Важно је да кандидат познаје особу која ће му асистирати током испита и помоћи у превазилажењу физичких и/или комуникацијских баријера. На испиту треба омогућити кандидатима са сметњама у развоју и инвалидитетом да користе помоћна наставна средства и дидактички материјал, односно асистивне технологије, уколико је то у њиховом интересу. Међутим, Смернице се не односе на прилагођавање задатака и није јасно на који начин ће државну матуру полагати ученици који се образују по ИОП2.

Од 2015. до 2021. године сертифициковано је 100 наставника за реализацију изборног програма Ромски језик са елементима националне културе, а 60% њих је ангажовано у основним школама.²³⁵ Предмет/програм **Ромски језик са елементима националне културе** уведен је у основе школе као изборни предмет/програм. За изборни предмет/програм Ромски језик са елементима националне културе штампана су четири уџбеника за прва четири разреда основне школе и они се налазе у Каталогу уџбеника на језицима националних мањина за предшколско, основно и средње образовање и васпитање – школска 2020/2021. година,²³⁶ а у току је рад на уџбеницима за пети и шести разред основне школе.

Да би се унапредило школовање деце избеглица и миграната:

израђено је преко 3000 индивидуалних планова подршке за ученике избеглице и мигранте;

израђено је 115 планова подршке на нивоу школе;

одржано је преко 10.000 допунских часова, 60 посета библиотекама, организована је вршњачка подршка у учењу;

деца су укључивана у ваннаставне активности (60 излета, 30 школа у природи, 60 одлазака у позориште, 30 одлазака на сајам технике, преко 700 спортских активности и преко 800 културних активности);

у школама се обележавају значајни датуми (Међународни дан миграната, Дан матерњег језика, Дан школе, прослава Нове године, национални празници ученика миграната), а организовано је и више од 150 јавних догађаја уз аутентичну музику, кулинарство, обичаје, плес;

²³⁵ На Филолошком факултету Универзитета у Београду од 15. априла 2015. године настава ромског језика је укључена у основне академске студије, а у оквиру Центра за стручно усавршавање и евалуацију, Факултет организује курсеве ромског језика чиме се омогућава дипломираним наставницима да стекну сертификате о знању ромског језика и укључе се у редовну наставу у основним школама у којима се предаје предмет Ромски језик са елементима националне културе.

²³⁶ Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/>

организовано је више од 500 радионица са свим ученицима на теме интеркултуралности, толеранције, другарства, упознавања са културом ученика миграната, антидискриминације, ненасилне комуникације, развијања емпатије и пружања подршке ученицима мигрантима;

организовано је 150 посета прихватним центрима / центрима за азил и 50 родитељских састанка како би се родитељи мотивисали да укључе децу у систем образовања;

ангажована су 4 преводиоца за превод образовних садржаја за ученике мигранте, а школе припремају за превод на матерње језике ученика миграната садржаје из различитих наставних предмета²³⁷;

штампане су и дистрибуиране три двојезичне брошуре (на српском и енглеском језику) са примерима добре праксе у области образовања ученика избеглица и миграната, које садрже примере из наставе и ваннаставних активности у којима учествују ученици мигранти, успешне примере школске документације у области образовања ученика избеглица и миграната (акциони план, школски извештај за ученика и сл.) и школске радове ученика²³⁸.

Мере додатне подршке које препоручују ИРК и остваривање мера додатне подршке

На основу мишљења интерресорних комисија, јединице локалне самоуправе су надлежне за пружање разноврсне подршке деци, ученицима и одраслима. Још увек нема довољно систематизованих и редовних података и извештаја о броју и врстама подршке које ИРК препоручују, као и о броју и врстама остварене подршке.

Према подацима из истраживања које је реализовала Стална конференција градова и општина 2019. године,²³⁹ 110 интерресорних комисија које су учествовале у истраживању примиле су укупно 7533 захтева (просечно око 68 по општини). Од овог броја захтева 2019. године донето је 7015 индивидуалних планова подршке, односно успешно је окончано 93% захтева. Интерресорним комисијама се највише обраћају породице које имају децу са сметњама у развоју и инвалидитетом (68%), децу са тешкоћама у учењу (21%), а најмање је породица из социо-економски неподстицајних средина (11%). **По броју предложених и реализованих мера подршке могу се видети значајне разлике у врстама мера подршке које се препоручују и у остваривању додатне подршке на нивоу различитих локалних самоуправа.**

237 Ови преведени садржаји достављају се школама, а континуирано се објављују на сајту <https://remis.rs/> у посебној секцији „ресурси“ и доступни су свим наставницима као подршка у реализацији наставе са ученицима мигрантима.

238 Доступно на: <https://remis.rs/>

239 Декада деловања ИРК – Осврт на изазове, кључне аспекте унапређивања рада и резултате у 2019. години. Стална конференција градова и општина. Београд, 2020.

Подаци из истраживања показују да је 78,9% предложених мера и реализовано.

Реализација предложених мера у великој мери зависи од тога да ли је финансирање са националног или локалног нивоа. Анализа предложених и реализованих мера показује да више од половине (54,5%) представљају мере из области образовања које не захтевају додатно финансирање са локалног нивоа, јер се реализују у оквиру редовног рада наставника/васпитача и другог школског особља (ИОП2, ангажовање наставника запослених у школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, упућивање детета у развојну групу односно школу за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, остваривање субвенција за похађање програма предшколског васпитања и образовања за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, мере које се односе на поједине сегменте образовно-васпитног процеса у установи, индивидуализација и ИОП1, одлагање уписа у први разред, подршка у случају дужег изостајања са наставе, прилагођени уџбеници).

Ситуација је слична и у здравственом сектору, где РФЗО обезбеђује плате запосленима и покрива превентивне мере у примарној и секундарној здравственој заштити деце, које подразумевају, између осталог, и вакцинације, специјалистичке медицинске прегледе, обезбеђивање помагала и бањско лечење, тако да се и ове мере реализују у великом проценту (88,6%).

Мере из области социјалне заштите (услуге психо-социјалне подршке породици кроз саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге) такође не захтевају додатна средства од ЈЛС, већ их финансира министарство надлежно за социјалну политику кроз плате запослених у центрима за социјални рад. Оне су реализоване у 71% случајева.

Обезбеђивање подршке стручњака из одређене области ван образовања, што се у мишљењима ИРК односи на рад психолога, логопеда, дефектолога, дечијег психијатра или неуролога из домова здравља или Института за патологију говора, такође се финансира са националног нивоа и реализовано је у 76,1% случајева.

С обзиром на то да све ЈЛС имају обавезу да обезбеде финансијска средства за помоћ и подршку у области социјалне заштите (новчана социјална помоћ, додатак за помоћ и негу другог лица), ова група мера је реализована у 70% случајева. Из буџета ЈЛС финансирају се, између осталог, превоз деце/ученика и њихових пратилаца (реализовано у 97,3% случајева) и стручно усавршавање запослених у образовању (реализовано у 36,9% случајева).

Када су у питању **мере подршке које препоручују интерресорне комисије, као и праћење реализације препоручених мера**, истраживање показује²⁴⁰ да се највећи број мера подршке које препоручују ИРК односи на:

240 *Ibid.*

доношење индивидуалног образовног плана – ИОП2 (1194);

ангажовање наставника запослених у школи за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом (872) као подршка редовним школама, а доминантни видови ове врсте подршке који су наведени у мишљењима ИРК су: логопедске, корективне и психомоторне вежбе, третмани тифлолога, реедукатора психомоторике, сурдолога, коришћење сензорне собе;

упућивање деце у развојну групу у предшколској установи, односно ученика у школу за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом (463);

мере из области социјалне заштите – остваривање права на увећани дечији додаток (439), коју остварују деца са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и деца из једнородитељских, хранитељских или старатељских породица уколико породица испуњава цензус у погледу материјалног стања, у ком случају дечији додаток може да се увећа за 20% у односу на утврђену висину дечјег додатка;

одлагање уписа у први разред (мера која је препоручена у 370 случајева);

упис у редовне групе/школе (140), а по правилу се уз ту меру предлаже индивидуализација или ИОП1.

Посебну групу мера које нису у директној надлежности ИРК, али су предлагане у мишљењима чине **мере које се односе на поједине сегменте образовно-васпитног процеса у установи:**

израда плана превенције раног напуштања школе, плана транзиције, плана заштите од насиља, интензивирани допунска настава, ангажовање психолога, педагога и логопеда у школи, стипендије, интернатски смештај унутар средњих школа (96);

израда педагошког профила, индивидуализација и ИОП1 (140);

упис у предшколску установу или школу (136).

Једна од препоручених мера подршке на основу процене комисије јесте и **обезбеђивање подршке стручњака из одређене области ван образовања**. На основу анализе података долазимо до закључка да ИРК предлажу различите мере из ове категорије, и то логопедске третмане у Институту за патологију говора или домовима здравља, дефектолошке третмане у дечијим диспансерима, психодијагностичку процену когнитивних потенцијала, ангажовање психијатра и психотерапеута, ангажовање

породичног сарадника, теренске посете од стране социјалних радника из дома здравља те ангажовање правника за бесплатну правну помоћ (472).

У поступку процене чланови ИРК треба да утврде да ли је дете/ученик остварило све **услуге из здравствене заштите** које су му потребне, а међу овим мерама налазе се физикална терапија, бањско лечење и подршка физиотерапеута. Интересантан је пример ИРК која је препознала ресурсе у својој локалној заједници и препоручила је као мере терапијско пливање и јахање. Једна од препоручених мера додатне подршке на основу процене комисије јесте и обезбеђивање приоритета у остваривању здравствених услуга.

Да би се остварила доступност и приступачност образовања за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, ИРК су предлагале и следеће мере додатне подршке:

обезбеђивање превоза (308);

трошкове исхране (77);

дидактичка средства у приступачним форматима (102);

асистивне технологије (55);

прилагођавање физичког окружења (42);

алтернативна средства комуникације (42);

прилагођене уџбенике (15);

образовну подршку у случају дужег изостајања из школе (35);

превазилажење језичких баријера (9).

У мере које захтевају додатно финансирање из буџета локалних самоуправа спада и обезбеђивање средстава за финансирање различитих трошкова ваншколских активности (164), међу којима су рекреативна настава (84), спортске активности (49), обука родитеља(42) и обука наставника (37).

Важно је нагласити да се одлагање уписа у први разред и упућивање деце у развојну групу у предшколској установи, односно ученика у школу за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, што су веома заступљене мере које препоручују ИРК, не може сматрати подршком инклузивном образовању. Такође, уочава се да ИРК у значајном броју случајева дају мишљење о одлагању поласка у први разред. Из доступних података је евидентно да чланови ИРК не препознају у довољној мери врсте подршке које се односе на асистивне технологије, прилагођавање средине

за учење, уџбеника и сл. и да се приликом давања препорука руководе проценама о томе шта је могуће остварити од додатних мера подршке, а у мањој мери шта су потребе деце/ученика и шта је њихов најбољи интерес. Стога је очигледно да је потребна даља изградња капацитета чланова ИРК.

Обезбеђивање личног пратиоца детету и ученику, у складу са прописаним стандардима услуге, ИРК су препоручиле као меру у 444 случаја. Услугу личног пратиоца обављају пружаоци услуга који су лиценцирани у систему социјалне заштите и ова услуга има велики значај за редовно учешће деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у свим нивоима образовања. Подаци Републичког завода за социјалну заштиту указују на повећање броја корисника ове услуге (625 корисника више на крају 2020. године у односу на 2019. годину), као и на повећање броја личних пратилаца лиценцираних пружалаца услуге (530 личних пратилаца више на крају 2020. године у односу на 2019. годину). У току године број деце којој се пружа услуга варира и већи је него на крају године (током 2019. године било је обухваћено 1405 деце, а током 2020. године услугу је користило 2111 деце), што у одређеној мери зависи и од средстава обезбеђених на годишњем нивоу за ову услугу, односно током целе школске године (на пример, поједине ЈЛС обезбеде средства за период од септембра до децембра, али не у потпуности и за период од јануара до јуна наредне године).

Табела 39: Број деце и број личних пратилаца

Услуга лични пратилац	2019 (децембар)	2020 (децембар)
Број корисника	1216	1841
Број личних пратилаца	1211	1741

Извор: РЗСЗ

Републички завод за социјалну заштиту, располаже подацима о распрострањености услуге преко броја деце којој лиценцирани пружаоци пружају услугу по општинама, али не располаже подацима о броју личних пратилаца по општинама. Подаци указују на то да је највећи број корисника услуге личног пратиоца у Граду Новом Саду и Крушевцу, као и у београдским општинама Нови Београд, Звездара, Вождовац и Палилула.

Табела 40: Корисници услуге лични пратилац према општини у којој живе

2019.		2020.	
Општина	Број деце корисника	Општина	Број деце корисника
Град Нови Сад	-	Град Нови Сад	397
Крушевац	117	Крушевац	118
Нови Београд	84	Нови Београд	87
Звездара	60	Звездара	71
Чачак	58	Чачак	60
Сомбор	57	Сомбор	59
Суботица	-	Суботица	61
Вождовац	50	Вождовац	52
Палилула	46	Палилула	49
Нови Пазар	41	Нови Пазар	39
Рашка	38	Рашка	56
Чукарица	40	Чукарица	47

Извор: РЗСЗ

Такође, ИРК су као **меру препоручивале информисање родитеља, односно другог законског заступника и одраслог о остваривању права** на увећање децјег додатка или увећаног додатка за помоћ и негу другог лица и упућивање на надлежне институције (270). Услуге психосоцијалне подршке породици кроз саветодавно-терапијске, социјално-едукативне и друге иновативне услуге у заједници (223), по мишљењу ИРК, подразумевају различите видове подршке, и то: укључивање у активности дневног центра/боравка, укључивање у активности удружења особа са сметњама у развоју и инвалидитетом, услугу предах смештаја, помоћ у кући, народне кухиње, услугу породичног смештаја. У оквиру других права и услуга о којима комисија информисе родитеља, односно другог законског заступника и одраслог и упућује их на надлежне институције (25), у мишљењима ИРК предлагани су: хранитељски смештај, смештај у установу социјалне заштите, право на заштиту старатеља, редовно узимање прописане терапије, изградња купатила средствима локалне самоуправе, прикључивање на водоводну мрежу, помоћ у природи.

Кључни закључци и даљи правци развоја

У претходних неколико година унапређене су мере за повећање обухвата, квалитета инклузивног образовања, као и мере подршке за спречавање осипања деце из образовног система. И поред тога, евидентни су одређени изазови у постојећим нормативним решењима, који у наредном периоду захтевају даље унапређивање.

Мере подршке за повећање обухвата деце из осетљивих група системом предшколског васпитања и образовања и даље треба унапређивати, а пре свега треба сензибилизирати родитеље, градити капацитете ЈЛС и пратити примену различитих законских решења која омогућавају подршку за упис и похађање система предшколског васпитања и образовања већег броја деце. Иако су дефинисани посебни критеријуми за приоритетни упис деце из осетљивих група, они се често не поштују на нивоу локалних самоуправа, а право уписа деце са сметњама у развоју и инвалидитетом не добија приоритет у односу на друге категорије деце из осетљивих група.

Иако је увођење диверсификованих програма препознато кроз законске и стратешке документе као важан механизам за унапређење ИО и начин за ширење понуде програма и облика рада и услуга за децу предшколског узраста, у пракси ти програми још увек нису заживели у довољној мери.

На нивоу образовних институција унапређени су системи подршке и кроз изградњу капацитета запослених, креирање планова за спречавање осипања деце те препознавање деце у ризику од осипања. Међутим, **треба ојачати поступање по препорукама ИРК у вези са додатном едукацијом запослених и родитеља** за коришћење Брајевог писма, знаковног језика, других алтернативних начина комуникације, самостално кретање, коришћење средстава асистивне технологије и сл.

Прописи који уређују област образовања не разрађују детаљно посебне мере у правцу превенције осипања и раног напуштања школовања, изузев законских одредби које се тичу обавезе основних и средњих школа да у развојне планове унесу и мере превенције осипања ученика. У недовољној мери се препознају специфични фактори ризика за напуштање школовања код девојчица из осетљивих група, код деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и код деце из руралних средина.

И поред тога што Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом²⁴¹ садржи мере од значаја за превенцију раног напуштања образовања (нпр. мере приступачности, АТ, здравствене услуге, лични пратиоци, превазилажење језичких баријера итд.), нису довољно дефинисане дужности и одговорности за пружање, примену и обезбеђивање мера додатне подршке у складу са мишљењем ИРК.

241 Службени гласник РС, бр. 80/18.

Није успостављена поступност у предлагању мера, тако да предлагање рестриктивнијих мера, као што је упис у школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и одлагање уписа у основну школу, следи тек након што се искористе све расположиве могућности у оквиру препоручених мера подршке, односно мера на које ИРК упућује родитеље детета и ученика. Уз то, мере које претходе мери уписа у школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и мери одлагања уписа у основну школу морале би бити усмерене на интензивну подршку ИО у редовним школама како би се на тај начин утицало на смањење стопе напуштања и осипања из редовних школа.

Учињени су **значајни помаци у подршци образовању деце из ромске популације кроз стипендије, афирмативне мере уписа, унапређену подршку ученицима приликом преласка из основног у средње образовање, менторску подршку,** али подаци показују да се број уписане деце на основу афирмативне акције смањило школске 2020/2021. године у односу на 2019/2020. годину. Тешко је извести јасне закључке о разлозима за ово смањење броја уписане деце без података о укупном броју деце ромске националности која су завршила основну школу и без додатних анализа. Такође, иако је стипендирање ученика ромске националности значајна мера подршке која се континуирано спроводи, мали број ученика остварује право на стипендију.

Чињеница да средње образовање у Србији није обавезно и даље представља један од значајних фактора недовољног броја деце која похађају средње образовање. Иако закон предвиђа **упис деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у средњу школу** под повољнијим условима, мера се састоји у ублажавању постојећих критеријума у одређеном степену, али се не гарантује могућност уписа сваком детету.

Смештај ученика који похађају редовно образовање обезбеђен је само за средње образовање и није бесплатан, а **бесплатна исхрана за децу** из осетљивих група није обавезна мера у редовном образовању. **Право на превоз** није обезбеђено за ученике средњих школа (изузев као могућност за ученике који похађају дуално средње образовање).

Мишљења и препоруке ИРК се и даље у недовољној мери реализују у јединицама локалне самоуправе, што отежава остваривање одређених права деце и породица. Нема законске обавезе прилагођавања и поштовања стандарда приступачности за постојеће установе, Закон о планирању и изградњи и пратећи подзаконски акти се односе само на објекте чија је градња започета после ступања закона на снагу, а постоје и нејасноће око обезбеђивања асистивних технологија (није обезбеђено повезивање са Републичким фондом за здравствену заштиту, критеријуми за обезбеђивање медицинских помагала су строги и прописани на основу медицинског модела). Такође, недовољно се реализују мере које препоручује ИРК, као што су препоруке које се односе на прилагођене уџбенике, бесплатна игровна, дидактичка и наставна средства у приступачним форматима, услугу личног пратиоца деце.

Простора за унапређење има у даљем нормативном уређењу којим ће се увести нове мере подршке, јачати капацитети и компетенције професионалаца, унапређивати постојеће мере тако да боље одговоре на потребе деце којој је неопходна додатна подршка и редефинисати мере које недовољно доприносе укључивању деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у образовање у вршњачкој групи и инклузивном окружењу. Нормативни оквир требало би јачати у правцу увођења услуга подршке у што ранијем периоду како би се обезбедио континуитет и праћење развојних потреба детета.

Такође, важно је **даље унапређење улоге ИРК**, даље уређење статуса, права, обавеза и одговорности чланова ИРК те праћења и надзора њиховог рада, даље дефинисање статуса мера додатне подршке и мишљења ИРК, унапређење процеса процене коју спроводе ИРК, повезивање регистра деце са сметњама у развоју са ИРК у складу за прописима којима је уређена заштита података о личности, финансирања услуга и обавеза у односу на обезбеђивање мера подршке, праћење спровођења мера подршке и евалуације њиховог утицаја на добробит детета.

Правци развоја

Треба увести нове мере подршке и континуирано унапређивати постојеће мере подршке (Закон о ученичком и студентском стандарду, Правилник о ближим условима за утврђивање приоритета за упис у предшколску установу, Правилник о упису ученика у средњу школу) те препознавати нове циљне групе и афирмативне мере за упис ученика у средњу школу.

Поред праћења ефеката мера на унапређење образовног статуса деце из осетљивих група, у наредном периоду треба радити на унапређењу система финансирања, интензивнијој подршци јединицама локалне самоуправе, унапређењу рада и трансформацији улога школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и успостављању боље синергије са редовним школама.

Неопходно је адекватније прописивање и прецизније и потпуније дефинисање и уређење хоризонталне и вертикалне транзиције деце и ученика, кроз законе у области образовања и одговарајуће подзаконске прописе. Осим подршке транзицији деце из основног у средње образовање, неопходно је унапредити сарадњу предшколских установа и основних школа како би се успоставио бољи систем транзиције деце између ова два система.

Требало би извршити измене и допуне Правилника о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом како би се обезбедило да се рестриктивније мере, попут одлагања уписа у основну школу и уписа у школу за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, не примењују пре него што се искористе друге потенцијално прикладне мере додатне подршке прописане Правилником.

Треба унапредити планирање и реализацију мера подршке на локалном нивоу, на основу мапирања потреба и кроз подршку за израду локалних акционих планова за унапређење инклузивног образовања, како би се обезбедио партиципативни процес планирања мера и механизма и уважиле специфичности, потребе, ресурси и изазови различитих локалних заједница.

Потребно је унапредити примену инструмената и механизма за утврђивање ризика од напуштања школе на нивоу образовних институција, а у сарадњи са различитим институцијама на локалном нивоу треба направити и реализовати системе континуиране подршке за децу и породице.

Неопходне су и измене Правилника о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад²⁴² како би се прописало да ризик од раног напуштања школовања и осипања из образовања буде основ за додељивање водитеља случаја.

У наредном периоду фокус у пружању подршке треба померити са детета на породицу како би се успоставили интегрисани механизми подршке за целу породицу кроз сарадњу различитих институција и различитих система.

На националном нивоу је важно осигурати да релевантна тела и органи (Савет за права детета, Министарство за бригу о породици и демографију, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство здравља, Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог и сл.) већу пажњу посвете даљем развоју инклузивног образовања и иницирању механизма и мера подршке за децу и породице у складу са својим надлежностима.

242 Службени гласник РС, бр. 59/08, 37/10, 39/11, 1/12, 51/19, 12/20 и 83/22.

Неопходно је даље радити на унапређењу нормативних решења и унапређењу финансирања мера подршке за децу и породице на локалном и националном нивоу (пре свега на унапређењу мера које се односе на превоз деце, обезбеђивање исхране, прилагођених уџбеника и наставних средстава), као и на унапређењу праћења реализације мера које препоручују ИРК.

Потребне су промене у правном оквиру које се односе на приступачност, као што је увођење обавезе за јавне установе да у разумном року учине своје објекте приступачним у складу са важећим стандардима приступачности, као и детаљније правно уређење остваривања права на разумно прилагођавање уз бесплатну и доступну АТ (у оквиру система образовања, социјалне заштите и здравствене заштите) за дете и ученика коме је таква врста подршке потребна и на основу процена заснованих на социјалном моделу сметњи у развоју и инвалидитета.

Анекс I - Међународни ослонци за унапређење инклузивног образовања

Република Србија је ратификовала готово све међународне уговоре о људским правима на нивоу Савета Европе и Уједињених нација, укључујући Конвенцију о правима детета (1990.), Конвенцију о правима особа са инвалидитетом (2009.) и Конвенцију Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (2013). Самим тим је преузела обавезу усклађивања националног законодавства са одредбама и препорукама ових докумената и учинила конвенције о људским правима делом националног законодавства. Једна од обавеза је и редовно извештавање о примени конвенција међународним уговорним телима која затим дају препоруке за даље усклађивање закона и унапређивање праксе у различитим областима што је између осталог, довело и до успостављања нових механизма на националном нивоу за праћење и саветовање о правима детета¹.

Иако свака земља креира сопствену дефиницију контекста праведност и концепта инклузије и инклузивног образовања, опште разумевање права на образовање и инклузивности се може извући из **међународних докумената** као што су: **Универзална декларација о људским правима Уједињених нација (УН)**², која прописује право на образовање за све и то образовање које је усмерено на развој личности, на јачање поштовања људских права и основних слобода, образовање које поштује и промовише разумевање и толеранцију. У овој декларацији се наводи и право родитеља да изабере најбољу врсту образовања за своју децу. **УН Конвенција о правима детета**,³ прописује право на образовање и заштиту најбољег интереса детета у свим сферама живота и обавезе земаља да успоставе и спроводе мере заштите од насиља над децом у породици, установама, институцијама и широј друштвеној средини.

УН Конвенција о правима особа са инвалидитетом је први међународни споразум о људским правима који експлицитно позива на квалитетно инклузивно образовање⁴. Земље потписнице овог споразума признају право особа са инвалидитетом на образовање и у циљу реализације овог права без дискриминације и на основу једнаких могућности, државне потписнице треба да обезбеде систем инклузивног образовања на свим нивоима и целоживотно учење усмерено на: потпуни

1 Савет за права детета конституисан је 2017. године, а конститутивна седница новог Савета за права детета одржана је 2021. године

2 Доступно на: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf

3 Доступно на: <https://www.unicef.org/child-rights-convention>

4 Доступно на: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en

развој људског потенцијала и осећај достојанства и самопоштовања, и јачање поштовања људских права, основних слобода и људске различитости; развој особа са инвалидитетом, њиховеличности, талента и креативности, као и њихових менталних и физичких способности, до њиховог пуног потенцијала; омогућавање особама са инвалидитетом да ефикасно учествују у свим аспектима друштва. У реализацији ових права, државе обезбеђују: да особе са сметњама у развоју и инвалидитетом не буду искључене из система бесплатног и обавезног основног образовања, или из средњег образовања; да особе са инвалидитетом могу да приступе инклузивном, квалитетном и бесплатном основном образовању и средњем образовању на равноправној основи са другима у заједницама у којима живе; да особе са инвалидитетом добијају подршку која је потребна, у оквиру система општег образовања; ефикасне индивидуализоване мере подршке треба да допринесу академском и друштвеном развоју особа са сметњама у развоју и инвалидитетом. **Комитет за права особа са инвалидитетом је донео низ општих коментара уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом** и за инклузивно образовање су посебно важни: Општи коментар број 4⁵ који се односи на право на инклузивно образовање, Општи коментар број 2⁶ који се односи на приступачност и Општи коментар број 3⁷ који се односи на положај жена и девојчица са инвалидитетом.

Један од важних међународних докумената је и УН Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена⁸ која прописује обавезе земаља потписница у отклањању свих облика дискриминације жена како би се обезбедила једнака права као и мушкарцима у погледу образовања, каријере и професионалног усмеравања, како у сеоским тако и у градским срединама и доступност једнаких наставних програма, једнаке могућности коришћења стипендија, смањење стопе напуштања школе.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима,⁹ истиче да државе које су потписале овај Пакт признају право сваког лица на образовање и да су сагласне да образовање буде усмерено ка пуном развоју личности и поштовању њеног достојанства као и земље потписнице се обавезују да ће јакати поштовање људских права и основних слобода у свим сферама друштва.

УНЕСЦО Саламанка декларација¹⁰ наглашава да сви ученици долазе у школу са разноврсним потребама и способностима, тако да ниједан ученик није фундаментално другачији. Одговорност образовног система је да адекватно реагује на све ученике и да

5 Комитет УН за права особа са инвалидитетом (ЦРПД). Општи коментар бр. 4 (2016): Право на инклузивно образовање. 2016.

6 Комитет УН за права особа са инвалидитетом (ЦРПД). Општи коментар бр. 2 (2014): Приступачност. 2014.

7 Комитет УН за права особа са инвалидитетом (ЦРПД). Општи коментар бр. 3 (2016): Жене и девојчице са инвалидитетом. 2016.

8 Закон о ратификацији Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 11/81. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_eliminisanju_svih_oblika_diskriminacije_zena.html

9 Доступно на: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Me%C4%91unarodni-pakt-o-ekonomskim-socijalnim-i-kulturnim-pravima.pdf>

10 Доступно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

гради висока очекивања и стандарде, квалитетан академски наставни програм, да буде флексибилан и релевантан, да се унапређује приступачност окружења и капацитети запослених тако да могу да одговоре на образовне потребе свих ученика. Наглашава се да су редовне школе са инклузивном оријентацијом најефективнији начин за спречавање дискриминаторних ставова и да се на овај начин повећава ефикасност и финансијска ефикасност целокупног образовног система.

Државе чланице Уједињених нација усвојиле су 2015. године **Агенду одрживог развоја до 2030. године**¹¹ која укључује седамнаест циљева одрживог развоја (СДГ) који ће водити међународне развојне напоре од 2016. до 2030. године. Циљ 4 СДГ позива државе да обезбеде инклузивно и праведно квалитетно образовање на свим нивоима и промовишу могућности за целоживотно учење за све, укључујући особе са инвалидитетом.

Питања једнакости и социјалне инклузије су високо и на агенди земаља Европске уније, а људско достојанство, слобода, демократија, једнакост, владавина права и поштовање људских права чине вредности на којима је заснована Европска Унија и ове вредности су уткане у уговоре, законску регулативу и бројне стратешке документе: **Повеља Европске уније о основним правима**¹² прописује право на образовање, поштовање демократских принципа и права родитеља да остваре право на образовање и учење своје деце у складу са својим верским, филозофским и педагошким убеђењима у складу са националним законима којима се уређује вршење такве слободе и права.

Европски оквир за образовање и обуку за период 2021 – 2030. година¹³ наглашава улогу образовања у смањењу неједнакости и важност унапређења квалитета, праведности, инклузије и успеха за све у образовању и обуци као један од кључних стратешких приоритета.

Европска комисија је 2020. године усвојила нови десетогодишњи стратешки оквир за интеграцију Рома¹⁴, као директан допринос спровођењу Акционог плана ЕУ против расизма који је усвојен за период 2020 - 2025¹⁵, Европском стубу социјалних права¹⁶ и остваривању Агенде УН 2030 и Циљевима одрживог развоја¹⁷. Европска комисија је поставила седам циљева на нивоу ЕУ за период до 2030. Три циља су хоризонтална и односе се на повећање једнакости, инклузије и партиципације, док су четири циља секторска и односе се на унапређење положаја Рома у области образовања,

11 Доступно на: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

12 Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN> и https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/povelja_osnovna_prava_jul_20.pdf

13 Доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/media/49660/st08693-en21-002.pdf>

14 European Commission (2020), *Council Recommendation on Roma equality, inclusion and participation*, Brussels 2020

15 European Commission (2020), *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Social and Economic Committee and the Committee of the Regions - A Union of Equality, EU anti-racism Action Plan 2020 - 2025*, Brussels 2020

16 European Commission (2017), *Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Establishing a European Pillar of Social Rights*, Brussels 2017

17 Доступно на: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>

запошљавања, становања и здравства. На основу овог стратешког оквира, државе чланице ЕУ усвојиле су и Препоруку за равноправност, инклузију и учешће Рома. Изван ЕУ, овај стратешки оквир игра важну улогу у приступним преговорима са Западним Балканом.

У марту 2021. године Европска комисија је усвојила нову **Стратегију о правима особа са инвалидитетом за период 2021-2030**¹⁸. Овим стратешким документом Европска комисија жели да осигура да све особе са инвалидитетом остварују своја права и имају исте шансе у свим областима живота и доприноси имплементацији Европског стуба социјалних права¹⁹. Новим стратешким документом о правима особа са инвалидитетом, Европска комисија пружа оквир подршке акцијама ЕУ и земаља чланица за имплементацију Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом. Нова стратегија садржи сет акција и иницијатива у различитим доменима и има бројне приоритете, као што су: кретање и слободан живот у било којој земљи Европске уније; остваривање права на адекватну подршку у циљу унапређења квалитетног живота; самостални живот и живот ван институција; активно учешће у животу заједнице; доношење одлука о сопственом животу; исте шансе на образовање, рад и запошљавање; приступ здравственој заштити и другим сервисима и услугама; однос поштовања других према особама са инвалидитетом.

18 Доступно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_810

19 European Commission (2017), *Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Establishing a European Pillar of Social Rights*, Brussels 2017

Анекс II - Законски оквир у Републици Србији

Унапређење законског и стратешког оквира које доприноси ефикасности и квалитету инклузивног образовања је континуирани процес. Након усвајања новог Закона о основама система образовања и васпитања (ЗОСОВ) 2017. године који садржи бројне одредбе које су значајне за унапређење инклузивног образовања,¹ донети су и нови закони који регулишу различите нивое образовања, као и бројни подзаконски документи у области образовања.

Закон о основама система образовања и васпитања (ЗОСОВ) из 2017. године предвиђају се бројне одредбе које су значајне за унапређење инклузивног образовања:²

Закон гарантује доступност образовања свој деци, без обзира на њихова лична својства и прописује да систем образовања и васпитања мора да обезбеди за сву децу и ученике једнако право и доступност образовања и васпитања без дискриминације и издвајања на основу тешкоћа и сметњи у развоју и инвалидитета.

Лица са сметњама у развоју и са инвалидитетом имају право на образовање и васпитање које уважава њихове образовне и васпитне потребе у редовном систему образовања и васпитања, у редовном систему уз појединачну, односно групну додатну подршку или у посебној предшколској групи или школи.

Законом се прописује да детету и ученику и одраслом коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, установа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана (ИОП).

Интерресорна комисија врши процену потреба детета, ученика и одраслог за додатном образовном, здравственом и социјалном подршком. Додатна подршка се односи на права и услуге које детету обезбеђују превазилажење физичких и социјалних

1 Службени гласник РС, бр. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 6/2020 и 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

2 Службени гласник РС, бр. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 6/2020 и 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

препрека ради несметаног обављања свакодневних животних активности значајних за укључивање у образовни процес, живот у заједници и напредовање.

У школу за образовање ученика са сметњама у развоју могу да се упишу деца на основу мишљења интерресорне комисије за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене или социјалне подршке ученику, уз сагласност родитеља.

Остваривање додатне подршке у складу са мишљењем ИРК финансира се са локалног нивоа, осим оних мера подршке за које се средства обезбеђују из буџета Републике Србије. ИРК образује орган јединице локалне самоуправе надлежан за послове друштвених делатности и то на основу споразума о сарадњи између система образовања, државне управе и локалне самоуправе, социјалне заштите и здравља.

Законом су утврђене обавезе које локална самоуправа има у односу на ИРК, а које подразумевају обезбеђивање седишта рада, накнаде за чланове и техничку подршку за њен рад, као и средства за финансирање подршке које она препоручи деци.

Деловање интерресорних комисија је проширено и на процену потреба за додатном образовном, здравственом и социјалном подршком особа које су старије од 15 година и које су укључене у образовање одраслих. Као стални члан ИРК-а уведен је дефектолог одговарајућег профила.

Прописано је да ЈЛС обезбеђује средства за финансирање предшколског васпитања и образовања у висини до 80 одсто економске цене по детету. Овакво решење омогућава пребацивање већег терета финансирања предшколског васпитања и образовања на родитеље, у већој мери него што су то допуштала претходна законска решења.

Закон препознаје децу и ученике избеглице и мигранте као једне од група у ризику од дискриминације, а за које је установа обавезна да организује додатну подршку у виду учење језика, припреме за наставу и допунске наставе.

Од значаја за повећање обухвата деце системом образовања је одредба закона којом се омогућава упис деце из осетљивих друштвених група у основну школу без доказа о пребивалишту родитеља и потребне документације.

Законом је уређена и могућност оснивања ресурсних центара: „Установа може да стекне статус ресурсног центра за пружање стручне подршке деци, ученицима и одраслима са сметњама у развоју и инвалидитетом, њиховим породицама и другим образовним и васпитним установама. Ресурсни центар пружа и стручну подршку приликом избора, примене и набавке асистивне технологије у образовању и васпитању и прати нове правце развоја подршке деци, ученицима и одраслима са сметњама у развоју и инвалидитетом”.

Закон о предшколском васпитању и образовању (ЗПВО),³ као један од основних принципа наводи доступност, односно једнако право и доступност свих облика предшколског васпитања и образовања, без дискриминације и издвајања по основу пола, социјалне, културне, етничке, религијске или друге припадности, месту боравка, односно пребивалишта, материјалног или здравственог стања, тешкоћа и сметњи у развоју и инвалидитета, као и по другим основама, у складу са законом.

У циљу унапређивања квалитета васпитно-образовног рада, ширења разноврсности понуде програма, облика рада и услуга и повећања обухвата деце, предшколска установа остварује и различите облике и програме у функцији остваривања неге, васпитања и образовања деце, одмора и рекреације, пружања подршке породици, неговања језика и културе националне мањине, посредовања појединих подручја културе, науке и уметности, а према утврђеним потребама и интересовањима деце и породица и специфичностима локалне заједнице.

Закон наводи да приоритет за упис имају деца из осетљивих група.

Страни држављанин и дете без држављанства и тражилац држављанства, дете из осетљиве групе без доказа о пребивалишту и других личних докумената, прогнано или расељено лице, уписује се у предшколску установу, односно школу, која остварује припремни предшколски програм, под истим условима и на начин прописан за држављане Републике Србије.

Закон прописује да су деца без родитељског старања, деца са сметњама у развоју и инвалидитетом и деца из материјално угрожених породица, у складу са прописима којима се уређује финансијска подршка породици са децом, изузета од обавезе плаћања трошкова предшколског васпитања и образовања. Деца без држављанства и тражиоци држављанства, прогнана и расељена лица, плаћају цену по детету коју утврђује оснивач, у складу са законом којим се уређује финансијска подршка породици са децом.

У случају преласка детета у другу предшколску установу или школу, Закон прописује обавезу остваривања сарадње између установа и заједничко планирање рада са родитељима/старатељима детета.

Предшколским програмом разрађују се и начини развијања индивидуализованог приступа у остваривању васпитно-образовног рада и пружања подршке деци и породицама, посебно деци и породицама из осетљивих друштвених група, уз уважавање развојних, образовних, здравствених и социо-културних потреба деце.

За децу на болничком лечењу предшколска установа организује остваривање програма васпитно-образовног рада у одговарајућим здравственим установама. Број деце у групама на болничком лечењу је 15, а у групама деце са сметњама у развоју и инвалидитетом (развојним групама) од 4 до 6.

³ Службени гласник РС, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017, 10/2019 и 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

Дете се уписује у развојну групу само уз мишљење интерресорне комисије уз сагласност родитеља/законског заступника. За дете уписано у развојну групу планира се и реализује свакодневна интеракција и укљученост у активности осталих васпитних група. У току похађања предшколског програма прати се развој детета и на основу предлога тима за инклузивно образовање, дете са сметњама у развоју и инвалидитетом може прећи из развојне у васпитну групу.

Предшколска установа у коју је уписано дете из осетљиве друштвене групе може да утврди потребу за пружањем додатне образовне, здравствене или социјалне подршке детету. Иницијативу за покретање поступка процене потреба детета за додатном подршком коју врши интерресорна комисија може да покрене родитељ, односно други законски заступник детета и/или предшколска установа уз сагласност родитеља.

Деца са сметњама у развоју и инвалидитетом остварују право на додатну подршку у предшколском васпитању и образовању у васпитној групи, уз план индивидуализације или индивидуални васпитно-образовни план и у развојној групи, на основу индивидуалног васпитно-образовног плана.

У једној васпитној групи може бити до двоје деце са сметњама у развоју и инвалидитетом. Број деце у васпитној групи, умањује се за три по детету које остварује право на додатну подршку у васпитној групи, уз план индивидуализације или индивидуални васпитно-образовни план.

Законом о основном образовању и васпитању⁴ проширено је одређење термина ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом тако да поред детета са интелектуалним сметњама, детета са сензорним сметњама и детета са моторичким сметњама, обухвата и „дете са тешкоћама у учењу, дете са говорно-језичким сметњама, дете са проблемом у понашању, дете са емоционалним тешкоћама, дете са сметњама у развоју које се манифестују истовремено у неколико области, услед чега се дете суочава са бројним препрекама у задовољењу основних потреба и потребна му је најкомплекснија подршка или дете са другим сметњама због којих му је потребна подршка.“ Закон прописује да:

Ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом стиче основно образовање и васпитање по правилу у школи заједно са осталим ученицима, а када је то у најбољем интересу ученика у школи за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом остварују образовно-васпитни рад у складу са ИОП-ом ученика. Број ученика у одељењу или групи у школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом је до десет ученика, док се у случају ученика са вишеструким сметњама допушта шест ученика по одељењу.

4 Службени гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018, 10/2019 и 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

Дефинисано је да ради унапређивања инклузивног образовања и васпитања, школа у систему редовног образовања и васпитања у којој стичу образовање и ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом може да оствари сарадњу са школом за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и може да ангажује васпитача, наставника или стручног сарадника, који је запослен у школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, а ангажовање запосленог се врши на основу мишљења ИРК.

Школски развојни план садржи мере за унапређивање доступности одговарајућих облика подршке и разумних прилагођавања и квалитета образовања и васпитања за децу и ученике којима је потребна додатна подршка.

Индивидуални образовни планови свих ученика који се образују по индивидуалном образовном плану чине прилог школског програма, а школски програм, нарочито у школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, садржи и: начин прилагођавања рада и услова у којима се изводи образовно-васпитни рад; начин прилагођавања циљева и исхода, као и садржаја образовно-васпитног рада и начин остваривања додатне подршке за ученике школе.

У једном одељењу могу да буду до два ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Број ученика у одељењу умањује се за два по ученику који основно образовање и васпитање стиче остваривањем индивидуалног образовног плана са прилагођавањем начина рада, као и услова у којима се изводи образовно-васпитни рад, односно са учењем језика на коме се одвија образовно-васпитни рад (ИОП1), односно за три по ученику који основно образовање и васпитање стиче остваривањем индивидуалног образовног плана са прилагођавањем циљева, садржаја и начина остваривања програма наставе и учења и исхода образовно-васпитног рада (ИОП2).

За ученике који због већих здравствених проблема или хроничних болести не могу да похађају наставу дуже од три недеље, настава се организује у кућним условима, односно у здравственој установи, а родитељ/други законски заступник је дужан да о потреби организовања наставе за ученика на дужем кућном и болничком лечењу обавести школу.

Омогућено је стицање основног образовања и васпитања код куће, као и настава на даљину. За ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом који стиче образовање код куће или кроз наставу на даљину остваривањем ИОП-а 2, образовање и васпитање код куће и настава на даљину обезбеђују остваривање прилагођених циљева и исхода.

За ученика коме је због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, социјалне ускраћености и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, школа може да реализује индивидуалну наставу кроз програме подршке деци и ученицима са сметњама у развоју.

Деца из осетљивих друштвених група могу да се упишу у школу, без доказа о пребивалишту родитеља и потребне документације.

Школа је дужна да обавести родитеља/другог законског заступника о ученику који нередовно похађа или је престао да похађа наставу, најкасније два дана од дана престанка похађања наставе. Ако родитељ не обезбеди да у року од три дана ученик настави редовно да похађа наставу или не обавести школу о разлозима изостајања ученика, школа одмах обавештава јединицу локалне самоуправе и надлежну установу социјалне заштите.

Ученик коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању оцењује се на основу ангажовања и степена остварености циљева и исхода дефинисаних планом индивидуализације и ИОП ако се образује по ИОП-а 1, и то на начин који узима у обзир његове језичке, моторичке и чулне могућности, а уколико ученик стиче образовање и васпитање по ИОП-у 2, оцењује се на основу ангажовања и степена остварености прилагођених циљева и исхода, који су дефинисани у персонализованом плану наставе и учења, уз прилагођавање начина и поступка оцењивања.

Ученик који је настањен на удаљености већој од четири километра од седишта школе има право на бесплатан превоз а ученик и пратилац детета са сметњама у развоју и инвалидитетом има право на бесплатан превоз без обзира на удаљеност његовог пребивалишта од школе.

Прилагођавање завршног испита за ученике којима је потребна додатна подршка врши се у складу са врстом потребне додатне подршке.

Закон о средњем образовању и васпитању (ЗСОВ)⁵ прописује да за ученика и одраслог коме је због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, социјалне ускраћености, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, школа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека и зависно од потреба, доноси и индивидуални образовни план. Циљ додатне подршке у образовању и васпитању јесте постизање оптималног укључивања ученика и одраслих у редован образовно-васпитни рад, осамостаљивање у вршњачком колективу и његово напредовање у образовању и припрема за свет рада.

При дефинисању права на индивидуализацију и ИОП, посебно је наглашено да ученик или одрасла особа треба да испуњава здравствене услове који одговарају захтевима занимања.

За остваривање додатне подршке у образовању и васпитању, директор, наставник, стручни сарадник, васпитач, педагошки и андрагошки асистент и родитељ/други законски заступник, може да добије посебну стручну помоћ у погледу спровођења инклузивног образовања и васпитања. Посебну стручну помоћ могу да пружају лица компетентна у области инклузивног образовања и васпитања и школе које су својим активностима постале примери добре праксе у спровођењу инклузивног образовања и васпитања.

⁵ Службени гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018, 6/2020, 52/2021 и 129/2021. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

Ради остваривања додатне подршке у образовању и васпитању, школа остварује сарадњу са органима јединице локалне самоуправе, организацијама, установама и удружењима.

Омогућено је стицање средњег образовања и васпитања код куће, као и настава на даљину. За ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом који стиче образовање код куће или кроз наставу на даљину остваривањем ИОП-а 2, образовање и васпитање код куће и настава на даљину обезбеђују остваривање прилагођених циљева и исхода.

Закон прописује да у једном одељењу могу да буду највише два ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, а да се број ученика умањује за два по ученику који средње образовање и васпитање стиче остваривањем индивидуалног образовног плана, односно за три по ученику који средње образовање и васпитање стиче остваривањем индивидуалног образовног плана са прилагођеним и измењеним садржајима и исходима учења. У одељењу, односно васпитној групи ученика у школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом може да буде од шест до 12 ученика, а за практичну наставу до шест ученика.

Препознате су и неједнаке прилике за упис средњег образовања и васпитања за ученике из осетљивих група, те је дефинисано да поједина лица или групе лица могу да се упишу у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности у стицању образовања. Такође, лице старије од 17 година које је претходне школске године завршило основну школу у трајању од осам година, може у наредној школској години да се упише у школу у својству редовног ученика.

За ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом обезбеђује се прилагођавање радног места у односу на његове могућности и врсту инвалидитета у оквиру практичне наставе.

У школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом остварује се образовање и васпитање за одговарајућа занимања ученика који ову школу похађају на основу мишљења интерресорне комисије за процену додатне образовне, здравствене и социјалне подршке ученику уз сагласност родитеља/другог законског заступника.

Школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом дужна је да, у складу са расположивим капацитетима, пружа додатну подршку у образовању ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у другој школи и породици, у складу са прописаним критеријумима и стандардима које прописује министар.

Образовно-васпитни рад за лице које користи знаковни језик, односно посебно писмо или друга техничка решења, може да се изводи на знаковном језику и помоћу средстава тог језика.

Развојни план школе треба да садржи мере за унапређивање доступности одговарајућих облика подршке и разумних прилагођавања и квалитета образовања и васпитања за ученике којима је потребна додатна подршка.

Ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом, специфичним тешкоћама у учењу или језичким баријерама полаже општу, стручну или уметничку матуру у условима који обезбеђују превазилажење физичких и комуникацијских препрека, а тимови за инклузивно образовање и пружање додатне подршке припремају услове за организовање и спровођење опште, стручне и уметничке матуре за ученике. На исти начин ученик полаже завршни испит, осим у случају када је ослобођен полагања дела испита из предмета за које су му током образовања прилагођавани стандарди постигнућа, или тај део полаже у складу са индивидуалним образовним планом, о чему доносе одлуку тим за инклузивно образовање и тим за пружање додатне подршке ученицима.

Закон о дуалном образовању⁶ као основне принципе између осталог истиче: доступност и једнаке услове за све за квалитетан приступ дуалном образовању, као и обезбеђивање једнаких услова и могућности за стицање образовања, без икакве дискриминације с обзиром на пол, расну, националну, културну, етничку и верску припадност, језик, сексуалну оријентацију, место боравка, материјално стање, инвалидитет и друга лична својства. Такође је прописано да Школска управа у сарадњи с надлежним органом аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе сачињава општински, односно градски предлог плана уписа ученика у средње школе и да је у припреми плана уписа потребно обезбедити услове за укључивање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и ученика из осетљивих група. Осим ових општих одредби, овај Закон не прецизира даље облике подршке за децу којима је додатна подршка потребна.

Закон о ученичком и студентском стандарду⁷, дефинише да ученички и студентски стандард има за циљ стварање материјалних, културних, социјалних, здравствених и других услова којима се подстиче стицање образовања, друштвена укљученост и свестрани развој личности ученика и студената. Ученик, односно студент из осетљивих друштвених група (материјално угрожене породице, деца без родитељског старања, једнородитељске породице, ромска национална мањина, лица са инвалидитетом, лица са хроничним болестима, лица чији су родитељи нестали или су киднаповани на територији Косова и Метохије и на територији република бивше СФРЈ, избеглице и расељена лица, повратници по споразуму о реадмисији и депортовани ученици и студенти) остварује права и применом блажих критеријума, које прописује министар. Ученик, односно студент са посебним потребама остварује право на васпитни рад, односно смештај у установу ученичког, односно студентског стандарда, уз уважавање његових посебних потреба. Када је у питању право ученика на стипендирање или кредит, Закон наводи да се редослед кандидата утврђује на основу успеха оствареног у претходном школовању и на основу социјално економског статуса породице, али се у закону не наводе ближи критеријуми. У дому ученика, односно ученичком центру образује се педагошко веће као стручни орган за остваривање васпитног рада са ученицима, педагошко веће чине васпитачи и стручни сарадници који остварују васпитни, односно стручни рад у дому ученика, односно ученичком центру, а у установама је могуће образовати Тим за пружање подршке инклузивном образовању ученика. Права која су прописана овим

6 Службени гласник РС, бр. 101/2017 и 6/2020. Доступно на: www.pravno-informacioni-sistem.rs

7 Службени гласник РС, бр. 18/2010, 55/2013, 27/2018 и 10/2019.

законом могу да остваре и ученици, односно студенти страни држављани, у складу са међународним уговором и реципроцитетом.

Закон о уџбеницима⁸, дефинише могућност прилагођавања уџбеника. Прилагођени уџбеник је претходно по закону одобрени уџбеник, који је прилагођен образовним потребама ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Вид прилагођавања уџбеника утврђује тим за инклузивно образовање школе коју ученик похађа. Додатно наставно средство може да буде и прилагођено на начин који посебно доприноси остваривању циљева и исхода датог предмета, које као такво прати потребе и могућности ученика и полазника којима је потребна додатна подршка. Дидактичко средство и дидактичко игровно средство, које се користи у васпитно-образовном раду у предшколској установи, као и образовно-васпитном раду у школи и школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, је дидактички обликован садржај, у било ком облику или медију, према узрасту деце и ученика, као што су сликовнице, радни листови, књиге за децу, енциклопедије, играчке, музичке играчке, музички инструменти, играчке са механизмом за покретање, аудио-визуелна средства и други предмети и материјали. Закон дефинише могућност финансирања уџбеника средствима буџета Републике Србије ученицима и полазницима из социјално и материјално угрожених породица, као и за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом. За децу, ученике и одрасле са сметњама у развоју и инвалидитетом уџбеник, приручник, додатно наставно средство, дидактичко и дидактичко игровно средство издаје се у складу са потребама и могућностима деце, ученика и полазника, како на српском, тако и на језику и писму националних мањина и својим садржајем и обликом треба да обезбеде спровођење принципа једнаких могућности и уважавања различитости и својим садржајем или обликом не смеју да дискриминишу или доводе у неравноправан положај групе и појединце или да подстичу на такво понашање, у складу са законом којим се уређује забрана дискриминације. За извођење образовног и васпитног рада са децом, ученицима и одраслима оштећеног вида, уџбеник, приручник, додатно наставно средство, дидактичко средство и дидактичко игровно средство издаје се на Брајевом писму, у електронској форми или форматима који су прилагођени (садржај штампан увећано, фотографија обрађена за потребе слабовидих ученика, фотографска увећања, рељефни цртежи, схеме, карте, звучни запис односно други облик и медиј). Прописано је такође да Влада, у складу са расположивим средствима буџета Републике Србије, доноси одлуку о суфинансирању припреме и/или набавке нискотиражних уџбеника. Нискотиражни уџбеник је уџбеник чији су директни и индиректни трошкови производње и зависни трошкови продаје већи од малопродајне цене. Нискотиражним уџбеником сматра се између осталог: уџбеник на језику и писму националне мањине; уџбеник прилагођен образовним потребама ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Закон о употреби знаковног језика⁹ уређује употребу знаковног језика, право на учење знаковног језика и право на употребу услуге тумача за знаковни језик, начин употребе услуге тумача за знаковни језик, мере за подстицање примене и унапређење употребе знаковног језика кроз информисање и образовање на знаковном језику

8 Службени гласник РС, број 27/218

9 Службени гласник РС, број 38/15

и друга питања од значаја за употребу знаковног језика. Овим законом је омогућено спровођење образовно - васпитног рада у установама образовања и васпитања и студија на високошколској установи на знаковном језику за глуве особе, у складу са њиховим потребама.

За примену и унапређење инклузивног образовања од значаја су и други закони, пре свега из области социјалне заштите, здравства и закони којима се дефинише функционисање локалне самоуправе.

Закон о забрани дискриминације, дефинише облике и случајеве дискриминације и поступке за заштиту од дискриминације. Овим законом се истиче да су сви грађани једнаки и да треба да уживају једнак положај и једнаку правну заштиту, без обзира на лична својства, те да је свако дужан да поштује начело једнакости, односно забрану дискриминације. Закон, између осталог, дефинише да сви имају право на здравствену и социјалну заштиту, као и приступ свим нивоима образовања под једнаким условима и без дискриминације. Измене и допуне Закона о забрани дискриминације донете су 2021. године.¹⁰

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом¹¹, уређује општа начела забране дискриминације по основу инвалидности, реаговање у односу на посебне случајеве дискриминације особа са инвалидитетом, поступак заштите особа изложених дискриминацији и мере које се предузимају ради подстицања равноправности и социјалне укључености особа са инвалидитетом. Овај закон заснива се на начелима: забране дискриминације особа са инвалидитетом; поштовања људских права и достојанства особа са инвалидитетом; укључености особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота на равноправној основи; укључености особа са инвалидитетом у све процесе у којима се одлучује о њиховим правима и обавезама; једнаких права и обавеза. Дискриминацијом у образовању због инвалидности не сматра се: организација посебних облика наставе, односно васпитања за ученике, односно децу предшколског узраста, који због недовољних интелектуалних способности не могу да прате редовне наставне садржаје, као и упућивање ученика, односно деце предшколског узраста у те облике наставе, односно васпитања, ако се уписивање врши на основу акта надлежног органа којим је утврђена потреба за таквим обликом образовања ученика, односно детета предшколског узраста. Ове одредбе закона је неопходно ускладити са Законом о забрани дискриминације и кључним принципима инклузивног образовања који су дефинисани у ЗОСОВ.

Закон о финансијској подршци породици са децом¹² дефинишу се права и системи подршке за породице и децу из осетљивих група. Права на финансијску подршку породици с децом, између осталог, јесу: накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу без родитељског старања; за децу са сметњама у развоју; за децу

10 Службени гласник РС, бр. 22/09 и 52/21

11 Службени гласник РС, бр. 33/2006 и 13/2016

12 Службени гласник РС, бр. 113/17 и 50/18.

корисника новчане социјалне помоћи. Ово су права од општег интереса и обезбеђују се из републичког буџета, док се регресирање трошкова боравка деце из материјално угрожених породица у предшколској установи стара општина односно град која може да утврди и већи обим права од права утврђених овим законом и повољније услове за њихово остваривање. Овим законом прописани су и нови услови за остваривање права на родитељски додатак. Законска одредба предвиђа да сва деца у породици морају бити вакцинисана и редовно похађати наставу, а деца предшколског узраста припремни предшколски програм. У случају да једно од деце из породице није примило све обавезне вакцине или не похађа редовно школу, односно предшколски припремни програм, породица не може да оствари право на родитељски додатак.

Закон о **локалној самоуправи**¹³ прописује да се општина/град преко својих органа стара о задовољавању потреба грађана у области просвете (предшколско васпитање и образовање и основно и средње образовање и васпитање), научноистраживачке и иновационе делатности, културе, здравствене и социјалне заштите, дечје заштите, спорта и физичке културе. Општине и градови обезбеђује остваривање посебних потреба особа са инвалидитетом и заштиту права осетљивих група; старају се о остваривању, заштити и унапређењу људских и мањинских права, родној равноправности, као и о јавном информисању у општини. Закон о локалној самоуправи утврђује да општина односно град доноси програме развоја, укључујући и развој социјалне заштите, а у области социјалне заштите оснива установе, прати и обезбеђује њихово функционисање, доноси прописе о правима у социјалној заштити и др. Поједини послови државне управе законом се могу поверити свим или појединим општинама/градовима, у интересу ефикаснијег и рационалнијег остваривања права и обавеза грађана и задовољавања њихових потреба од непосредног интереса за живот и рад. Средства за обављање поверених послова обезбеђују се у буџету Републике Србије у складу с врстом и обимом послова. Закон предвиђа успостављање јединственог пописа послова, као евиденције послова у надлежности јединица локалне самоуправе, чиме ће се омогућити сагледавање врсте и структуре послова из надлежности јединица локалне самоуправе, што ће бити од значаја за квалитетније спровођење надзора над њиховим радом и сагледавање потребних капацитета за обављање тих послова, као и потребних финансијских средстава за њихово извршавање.

Законом о утврђивању надлежности АП Војводине¹⁴ прописано је да АП Војводина, преко својих органа, у области предшколског, основног и средњег образовања и васпитања, у складу са законом између осталог: оснива установе предшколског и обавезног основног образовања и васпитања и установе средњег образовања и васпитања на територији АП Војводине; даје сагласност на акт о мрежи основних школа и утврђује мрежу средњих школа на територији АП Војводине; даје сагласност за реализацију наставе и остваривање школског програма на језицима националних мањина за мање од 15 ученика у установама на територији АП Војводине и доноси наставне програме за језике националних мањина и одобрава уџбенике и наставна средства за језике националних мањина; води поступак за заштиту права ученика који су

13 Службени гласник РС, бр. 129/207, 83/14, 101/16, 47/18 и 111/21

14 Службени гласник РС, бр. 99/2009, 67/2012, 18/2020 и 111/2021

укључени у средње образовање; утврђује мрежу домова ученика и студентских центара и других установа ученичког и студентског стандарда на територији АП Војводине као и услове за регресирање превоза ученика и студената у међуградском саобраћају; води друштвену бригу за здравље на нивоу АП Војводине и доноси посебне програме здравствене заштите за поједине категорије становништва; уређује, у складу са материјалним могућностима, повољније услове за остварење социјалне заштите ако је претходно у свом буџету за то обезбедила средства; оснива установе социјалне заштите за смештај корисника на територији АП Војводине осим установа које оснива локална самоуправа у складу са мрежом установа социјалне заштите за смештај корисника коју утврђује Република Србија и доноси програм унапређења социјалне заштите у АП Војводини; врши надзор над радом органа који врше поверене послове државне управе у области финансијске подршке породици са децом, на територији АП Војводине.

Законом о планирању и изградњи¹⁵ прописано је да се објекти високоградње јавне и пословне намене морају пројектовати и градити тако да особама са инвалидитетом, деци и старим особама омогућава несметан приступ, кретање, боравак и рад. Стандарди приступачности јесу обавезне техничке мере, стандарди и услови пројектовања, планирања и изградње којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама. Правила уређења садржана у просторном плану подручја посебне намене, просторном плану јединице локалне самоуправе и урбанистичким плановима садрже нарочито услове којима се површине и објекти јавне намене чине приступачним особама са инвалидитетом, у складу са стандардима приступачности. **Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама**¹⁶ дефинише *препреку* као физичку, комуникацијску и/или оријентацијску сметњу која постоји у простору, а која особу може ометати и/или спречавати у несметаном приступу, кретању, боравку, примању неке услуге и/или раду, а *приступачност* је резултат примене техничких стандарда у планирању, пројектовању, грађењу, реконструкцији, доградњи и адаптацији објеката и јавних површина, помоћу којих се свим људима, без обзира на њихове физичке, сензорне и интелектуалне карактеристике, или године старости осигурава несметан приступ, кретање, коришћење услуга, боравак и рад. Овај Правилник *истиче важност дизајна за све (универзални дизајн)* који представља интервенцију на површинама јавне намене, објектима за јавно коришћење или објектима намењених становању, укључујући и пратеће уређаје и опрему, с основним циљем да се створе једнаке могућности приступа, учешћа и употребе за све потенцијалне кориснике, без потребе за додатним прилагођавањем или специјализованим дизајном.

Закон о младима¹⁷ уређују мере и активности које предузимају Република Србија, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе, а које имају за циљ унапређивање друштвеног положаја младих и стварање услова за остваривање потреба и интереса младих у свим областима које су од интереса за младе укључујући и образовање.

15 Службени гласник РС, бр. 72/09, 81/09, 64/10, 24/11, 121/12, 42/13, 50/13, 98/13, 132/14 и 145/14

16 Службени гласник РС, број 22/2015

17 Службени гласник РС, број 50/2011

Закон о заштити података о личности¹⁸ обезбеђује заштиту основних права и слобода физичких лица, а посебно права на заштиту података о личности. Закон је у директној вези са Правилником о јединственом информационом систему просвете којим је прописано вођење различитих регистара међу којима и регистар деце, ученика, одраслих и студената.

Након доношења новог Закона о основама система образовања и васпитања и секторских закона, донет је и **велики број Правилника који дају основ за унапређење инклузивног образовања:**

Правилник о стандардима квалитета рада установе¹⁹, детаљније прописује важност прилагођавања рада наставника образовно васпитним могућностима и потребама сваког ученика и важност примене специфичних задатака/активности/материјала на основу ИОП-а и плана индивидуализације. Овај Правилник такође прописује да у школи функционише систем подршке ученицима из осетљивих група и ученицима са изузетним способностима и обавезу школе да предузима мере за упис и редовно похађање наставе ученика из осетљивих група, примену индивидуализованог приступа/индивидуални образовни планови за ученике из осетљивих група и ученике са изузетним способностима, организацију компензаторних програма/активности за подршку учењу за ученике из осетљивих група, као и обавезу сарадње школе са релевантним институцијама и појединцима у подршци ученицима из осетљивих група и ученицима са изузетним способностима.

У Правилник о вредновању квалитета рада установа²⁰ уграђени су стратешки и законски приоритети министарства. Разлике у односу на претходни циклус спољашњег вредновања су: продужење циклуса вредновања са пет на шест година; термилошка усаглашавања са ЗОСОВ; допуна извора података за самовредновање и вредновање; рок за вредновање установе са најнижом оценом скраћује се на три године; планирање спољашњег вредновања на нивоу школске, а не календарске године; анонимна анкета за процену квалитета рада тима за вредновање; Време provedено у установи за послове вредновања (најмање два дана); последице за запосленог и директора ако одбије спољашње вредновање, односно не обезбеди услове да се спољашње вредновање спроведе; осим стандарда и показатељи су на четири нивоа остварености; нови начин извођења опште оцене за квалитет рада (задржана је скала од 1 до 4, али се поред процене ниво остварености стандарда процењује и ниво остварености показатеља); урађена је апликација за генерисање извештаја са истом структуром; прилог извештаја је збирни преглед процена посећених часова.

Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање²¹ ближе одређује да право на ИОП

18 Службени гласник РС, број 87/2018

19 Службени гласник РС, број 14/2018

20 Службени гласник РС, број 10/2019

21 Службени гласник РС, број 74/2018.

има дете, ученики и одрасли коме је потребна додатна подршка због тешкоћа у приступању, укључивању и учествовању у образовању и васпитању, ако те тешкоће утичу на његову добробит, односно остваривање исхода образовања и васпитања или представљају ризик од раног напуштања школовања, и односе се на дете, ученика или одраслог који: има тешкоће у учењу (због специфичних сметњи у учењу или проблема у понашању и емоционалном развоју); има сметње у развоју или инвалидитет (телесне, моторичке, чулне, интелектуалне или сметње из спектра аутизма); потиче, односно живи у социјално нестимулативној средини (социјално, економски, културно, језички сиромашној средини или дуготрајно борави у здравственој, односно социјалној установи); из других разлога остварује право на подршку у образовању. Важно је истаћи да се код мера индивидуализације наставе предвиђа могућност измена садржаја активности у васпитној групи, односно садржаја учења и исхода образовања и васпитања као и разумно прилагођавање простора и услова у којима се одвија активност, прилагођавање метода рада, наставних средстава и дидактичког материјала, начин давања инструкције и задавања задатака, праћење напредовања, начина усвајања садржаја, провера знања, организација ситуација учења, постављање правила понашања и комуникације.

Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом²² дефинише да додатна подршка обухвата права, услуге и ресурсе који детету, ученику и одраслом обезбеђују превазилажење физичких, комуникацијских и социјалних препрека унутар образовних установа и заједнице. Додатна подршка обезбеђује се, без дискриминације по било ком основу, сваком детету, ученику и одраслом у циљу укључивања, учешћа и напредовања по правилу у несегрегисаном образовном окружењу до завршетка средњег образовања, као и несметаног обављања свакодневних животних активности и квалитетног живота у заједници. Додатна подршка се обезбеђује у оквиру система образовања и васпитања, здравствене и социјалне заштите. За процену потреба за додатном подршком надлежна је Комисија општине (ИРК), односно града на чијој територији је пребивалиште, односно боравиште детета, ученика и одраслог. Правилник ближе уређује формирање, функционисање и услове рада Комисија, као и облике додатне подршке који могу бити препоручени.

Правилником о критеријумима и стандардима пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици²³, уређују се критеријуми и стандарди пружања додатне подршке у образовању од стране школе за образовање ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и установе која има децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом. У складу са расположивим капацитетима, школа за образовање ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом и установа која има децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом пружају додатну подршку деци/ученицима и родитељима, као и запосленима у установи.

²² Службени гласник РС, број 80/2018.

²³ Службени гласник РС, број 70/2018.

Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања²⁴ и Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности²⁵ експлицитно је дефинисано да су у установама забрањени дискриминација и дискриминаторско поступање, којим се на непосредан или посредан, отворен или прикривен начин, неоправдано прави разлика или неједнако поступа, односно врши пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лице или групе лица, као и на чланове њихових породица или њима блиска лица на отворен или прикривен начин.

Правилник о начину прилагођавања уџбеника²⁶, дефинише да је прилагођени уџбеник претходно по закону одобрени уџбеник који је прилагођен у погледу писма и/или формата за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, у складу са њиховим потребама и могућностима, а начин прилагођавања може да буде: штампан Брајевим писмом, штампан увећано на одговарајућем папиру, прилагођен у електронском/дигиталном формату, прилагођен за коришћење асистивне технологије. Тим за инклузивно образовање школе коју ученик похађа утврђује вид прилагођавања уџбеника, а након обављених консултација са стручњацима и уз сагласност родитеља/законског заступника. Издавач припрема прилагођени уџбеник тако што његов садржај пребацује на Брајево писмо, штампа увећаним фонтом или израђује у следећим електронским облицима: текст, звук, слика, видео, мултимедијално у складу са путствима која су дефинисана овим Правилником.

Правилником о педагошком асистенту и андрагошком асистенту²⁷ прописују се ближи услови за рад, степен и врста образовања и програм обуке за педагошког асистента и андрагошког асистента и препозната су 3 модела педагошке асистенције - за децу и ученике ромске националности, за децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и андрагошки асистент за подршку образовању одраслих.

Педагошки асистент пружа помоћ и додатну подршку групи деце и ученика у предшколској установи и основној и средњој школи у складу са њиховим потребама и помоћ запосленима у циљу унапређивања њиховог рада. Педагошки асистент за децу и ученике ромске националности и децу са сметњама у развоју и инвалидитетом сарађује са родитељима, као и са институцијама на нивоу локалне самоуправе. Овим Правилником је специфичније дефинисана врста додатне подршке коју пружа педагошки асистент у раду са ученицима ромске националности којима је потребна додатна подршка у образовању у раду са децом и ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и врсте подршке које педагошки асистент пружа наставницима и родитељима.

24 Службени гласник РС, број 22/2016

25 Службени гласник РС, број 65/2018.

26 Службени гласник РС, број 21/2020.

27 Службени гласник РС број 87/2019.

Правилник о стандардима компетенција за професију стручног сарадника у предшколској установи и његовог професионалног развоја²⁸ дефинише знања, умења и вредности стручних сарадника у следећим подручјима: стратешко (развојно планирање и праћење праксе предшколске установе; сарадња и заједништво; развијање рефлективне праксе предшколске установе; развијање квалитета реалног програма; властито професионално деловање и професионални развој. Осим на нивоу вредности које су експлицитно дефинисане као демократски и инклузивни приступ предшколском васпитању и образовању као основ развоја социјалне повезаности, овим Правилником нису експлицитно дефинисане компетенције стручних сарадника неопходне за подршку инклузивном образовању.

Правилник о ресурсном центру²⁹, прописује услове за стицање статуса ресурсног центра, облике и услове рада. Ресурсни центар је јавна установа образовања и васпитања која, у складу са законом, пружа стручну подршку деци, ученицима и одраслима којима је због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, социјалне ускраћености, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка за инклузивно образовање и васпитање у другим установама образовања и васпитања и породици, као и подршку запосленима у другим установама образовања и васпитања и родитељима деце и ученика којима се пружа додатна подршка. Циљ успостављања ресурсног центра је унапређивање квалитета инклузивног образовања и васпитања и повећање доступности додатне подршке деци, ученицима, одраслима, породици и запосленима у другим установама образовања и васпитања.

Правилником о начину организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу³⁰ уређује се начин организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу, а нарочито: обухват ученика, циљеви и задаци образовања и васпитања, облици рада и организација, праћење и вредновање образовно-васпитног рада, евиденција, однос здравствених установа и школа (тимски рад) и друга питања од значаја за начин организовања образовно-васпитног рада.

Правилник о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе код куће за ученике основне школе³¹, уређују се ближи услови за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе код куће за ученике основне школе. Циљ и задаци организовања наставе код куће су: повећање обухвата деце основним образовањем и васпитањем и повећање доступности и квалитета основног образовања и васпитања, а Правилником је предвиђено пружање додатне образовне подршке деци и родитељима, као и превазилажење просторних, временских, социјалних, економских и других ограничавајућих фактора у образовно-васпитном процесу.

28 Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=886c8f69-42a7-4456-8ef5-5132d28c1ccf&actid=969856&doctype=og>

29 Службени гласник РС, број 80/2021

30 Службени гласник РС, број 66/2018

31 Службени гласник РС, број 109/2020.

Правилником о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновање наставе на даљину у основној школи³², утврђују се ближи услови за остваривање наставе на даљину и то: циљеви, задаци, услови за остваривање, организација и начин остваривања образовно-васпитног рада, начин осигурања квалитета и вредновање постигнућа ученика који стичу основно образовање наставом на даљину. Настава на даљину је посебан облик образовно-васпитног рада којим ученици стичу основно образовање и васпитање на начин који обезбеђује остваривање прописаних циљева, исхода и стандарда постигнућа, тако што један део прописаног плана и програма наставе и учења усвајају путем наставе коју установа основног образовања и васпитања организује користећи савремене информационо-комуникационе технологије за учење. Настава на даљину школа може да организује за све ученике у случају непосредне ратне опасности, ратног стања, ванредног стања или других ванредних ситуација по посебном програму који доноси ЗУОВ, или за појединачног ученика који из одређених разлога није у могућности да похађа редовну наставу непосредно, у простору школе.

Правилник о упису ученика у средњу школу³³, прописује да се кандидат са сметњама у развоју и инвалидитетом уписује у школу после обављеног завршног испита, у складу са својим моторичким и чулним могућностима, односно условима које захтева његова врста инвалидитета. Поред ове опште одредбе, Правилник не уређује ближе процедуру уписа у средњу школу ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, већ је ова процедура описана у Стручном упутству за спровођење уписа ученика у средњу школу (за школску 2020/22. годину) који се доноси сваке школске године као интерни акт МПНТР. Ови ученици се у одређену школу уписују на основу одлуке и упута Окружне уписне комисије. Овај Правилник прописује и услове уписа припадника ромске националне мањине под повољнијим условима. Основна школа почев од седмог разреда предузима мере којима информише родитеље/ законске заступнике ученика ромске националне мањине о мерилима и поступку за упис ученика у школу под повољнијим условима. Ученик који је пријављен за упис под повољнијим условима полаже завршни испит, а број бодова који ученик оствари на основу успеха из школе и на основу завршног испита, увећава се за 30% од броја бодова који му недостаје до 100 бодова. Такође, ученику који живи у породици која је корисник новчане социјалне помоћи, број бодова који је остварио на основу успеха из школе и завршног испита увећава се за 35% од броја бодова који му недостаје до 100 бодова. Правилником о упису ученика у средњу школу ученицима старијим од 17 година одраслим полазницима и ученицима ромске националности омогућава се лакши упис у жељену средњу школу.

Правилник о ближим условима у поступку доделе Јединственог образовног броја (ЈОБ)³⁴ омогућава праћење појединца кроз све нивое формалног образовања и васпитања и представља кључ за повезивање свих података о детету, ученику и одраслом у информационом систему.

32 Службени гласник РС, број 109/2020.

33 Службени гласник РС, бр. 31/2021 и 46/2021.

34 Службени гласник РС, број 81/2019

Правилником о јединственом информационом систему просвете³⁵ прописује се: ближи услови и начин успостављања Јединственог информационог система просвете, регистар установа, акредитованих високошколских установа и студијских програма, запослених у установама и високошколским установама, деце, ученика, одраслих и студената, вођења, прикупљања, уноса, ажурирања и доступности података који се уносе у регистре, врсте статистичких извештаја на основу података из регистара.

35 Службени гласник РС, број 81/2019

Анекс III - Пројекти и иницијативе од значаја за унапређење инклузивног образовања

У јуну 2021. године покренута је реализација пројекта **“Унапређени равноправни приступ и завршавање предуниверзитетског образовања за децу којој је потребна додатна образовна подршка”**, који финансира Европска унија а реализују МПНТР И УНИЦЕФ. Током три године Пројектом ће бити обухваћено минимум 10 одсто школа у Србији кроз јачање компетенција 4 000 стручњака из образовања и из других области, као и око 1 000 професионалаца који су одговорни за унапређивање ИО на нивоу ЈЛС. Планирана је подршка развоју заједница професионалног учења и менторска подршка просветним радницима кроз модел-установе за инклузивно образовање, рад саветника-спољних сарадника, активности ресурсних центара и умрежавање релевантних институција значајних за развој ИО у 20 општина које ће бити директно укључене у пројекат. Пројекат ће допринети оснивању три ресурсна центара и набавци асистивних технологија за подршку образовању ученицима са сметњама у развоју, а подржаће и рад Националне коалиције за инклузивно образовање. За подршку у реализацији пројекта ангажоване су 3 нове особе као вид подршке Одсеку за људска и мањинска права у образовању чије финансирање се обезбеђује из средстава пројекта.

Пројекат: Премошћавање дигиталног јазу у Србији за најугроженију децу – оснивање образовних дигиталних библиотека и пружање додатне подршке школама и ученицима се реализује у оквиру шире иницијативе Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Европске уније и УНИЦЕФ-а, и у периоду 2020 – 2023. Пројекат има за циљ да спречи дигитални јаз и подржи квалитет образовања за ученике из осетљивих група у Србији у контексту ковид-19 пандемије. Активности пројекта су усмерене на јачање компетенција 900 запослених у 30 основних школа које похађа велики број ученика ромске националности, ученика из сиромашних породица и других ученика из осетљивих група и свих педагошких асистената у Србији да подрже ученике из осетљивих група у учењу на даљину и на повећање квалитета образовања за све ученике. У оквиру пројекта се реализују обуке намењене унапређењу педагошких, психолошких и дигиталних вештина запослених и основа се 30 образовних дигиталних библиотека и клубова за учење. Циљ образовних дигиталних библиотека је да се кроз набавку око 2000 уређаја и успостављање јасних протокола њиховог коришћења, осигура потпун обухват ученика из осетљивих група учењем на даљину, док ће наставници и педагошки асистенти у оквиру клубова за учење пружати додатну образовну подршку ученицима којима је потребна. Укључене школе ће добити грантове за опремање клубова за учење и друге пројектне активности.

Кроз пројекат УНИЦЕФ-а „Превазилажење разлика у правичности и повећање приступа квалитетном инклузивном образовању за децу ромске националности и другу децу изван школског образовања“ који се реализује у сарадњи са МПНТР, посебна пажња је усмерена на успостављање одрживих система подршке за инклузије деце из осетљивих група у систем образовања, успостављање сарадње између система, креирање ефикасних и ефективних модела финансирање и изградњу капацитета запослених на локалном и националном нивоу. Осим редовних школа, пажња је усмерена на смањење броја ученика у школама и одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју, унапређење капацитета школа за рад са ученицима са сметњама у развоју и пилотирању најбољих решења за успостављање система транзиције ученика из ових школа у редовне школе. Пројектом је подржано спровођење програма огледа у ОШ «Бранко Пешић». Намењен је укључивању деце старије од 7 и по година у образовање и транзицију из школа за образовање одраслих у редовне основне школе, као и оснаживање школа да укључе ове ученике.

У периоду 2018-2021, пројекат «Инклузивно образовање и нега у раном детињству (ЕЦЕЦ)» који се фокусира на побољшање квалитета предшколског образовања подржано је кредитом Светске банке (50 милиона УСД). Општи циљ је да се унапреди приступачност, квалитет и праведност предшколског образовања, посебно за децу из рањивих група. Планирано је између осталог, да се кроз пројекат обезбеди око 17.000 нових места за децу узраста од 3 до 5,5 година у новим, реновираним или пренамењеним објектима у минимум 30 градова и општина у Републици Србији. Предвиђена је додела грантова за најмање 30 општина који треба да допринесу да се најосетљивијим и економски најугроженијим породицама и њиховој деци омогући приступ програмима и услугама у заједници (у оквиру ресора здравља, образовања, социјалне заштите). Поред унапређења инфраструктуре, циљеви пројекта су и промоција важности раног образовања деце и изградњу капацитета националних и локалних власти за унапређење ефикасности, праведности и квалитета предшколског васпитања и образовања у Србији. УНИЦЕФ спроводи активности које су усмерене на унапређење институционалних капацитета за управљање, координацију, праћење и спровођење инклузивних образовних политика, са циљем увођења мера којима се подржава инклузивно образовање за сву децу из угрожених група, укључујући децу ромске националности, децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, децу избеглице и мигранте. СДЦ спроводи «Заједнички програм за укључивање Рома и маргинализованих група» као подршку за унапређење приступа квалитетном и диверсификованом предшколском образовању. Активности у оквиру пројекта су усмерене и на унапређење квалитета законског и институционалног оквира за предшколско и инклузивно образовање, као и за промоцију важности предшколског васпитања и образовања.

Заједно ка средњој школи - Подршка деци из осетљивих група у преласку у средњу школу реализује се од 2017. године и кључни циљ је да допринесе повећању броја ученика из осетљивих група који настављају образовање на средњошколском нивоу. Кроз овај пројекат наставници и школе су оснажени за колаборативно планирање и пружање подршке ученицима из осетљивих група у транзицији ка средњошколском образовању, односно за прилагођавање припреме за завршни испит и унапређење

професионалне оријентације. Јачање школских и наставничких капацитета одвијало се кроз акредитоване семинаре, обуке које су развијене за потребе пројекта, редовне састанке и подршку пројектних сарадника, а, изабране школе су добиле грантове за спровођење пројектних активности које су, у највећој мери, намењене за пружање подршке ученицима и родитељима. У току друге фазе пројекта од 2020 – 2022. године, фокус је усмерен на подршку средњим школама и актерима у локалној заједници кроз спровођење три компоненте - јачање капацитета 10 основних школа за спровођење квалитетног образовања за ученике из осетљивих група у преласку у средњу школу, јачање капацитета 10 средњих школа за пружање подршке ученицима, као и јачање капацитета локалних актера да разумеју, идентификују и подрже ученике из осетљивих група у превазилажењу изазова са којима се сусрећу на свом образовном путу.

Национална асоцијација родитеља и наставника Србије, Фондација за отворено друштво и Центар за образовне политике реализовали су у периоду 2019 - 2020 пројекат **ИКО Клуб – Превазилажење сегрегативног мултикултурализма: родитељи и наставници ка интеркултурализму**, чији је општи циљ јачање интеркултуралне димензије образовања у основним и средњим школама (јачање отворености према културним различитостима и јачање интеркултуралних вредности као што су толеранција, солидарност и антидискриминација) кроз активности образовних институција и клубова наставника и родитеља у различитим градовима/општинама у Србији. У току пројекта изабране школе и клубови родитеља и наставника су се оснаживали за спровођење заједничких активности које имају за циљ увођење и јачање интеркултуралних активности у образовно-васпитни рад (кроз наставне и ваннаставне активности).

У оквиру пројекта „ЕУ подршка ромским ученицима за наставак средњошколског образовања» који се финансира кроз ИПА 2014 подршку, обезбеђене су стипендије за ученике ромске националности, успостављена је и унапређује се менторска подршка за ученике, капацитети запослених за пружање подршке ученицима и реализују се истраживања која треба да допринесу праћењу квалитета рада образовних установа, квалитета менторске подршке, као и праћењу напредовања ученика.

Савет Европе уз подршку МПНТР у склопу програма **“Квалитетно образовање за све”** (2019 – 2022) спроводи пројекат који се заснива на резултатима пројекта **“Подстицање демократске културе у школама у Србији”** (2017-2019). У првој фази реализације пројекта 100 представника школа је унапредило компетенције у овој области и креирани су школски планови акција. Користећи Модел компетенција за демократску културу,¹ тимови одабраних школа су развили примере добре праксе који су пилотирани у настави и кроз ваннаставне активности на нивоу школа као и локалних заједница. Нови пројекат има за циљ да промовише квалитетно образовање пружањем подршке школама и њиховој локалној заједници у напорима који су усмерени на уклањање предрасуда и дискриминаторних приступа према осетљивим групама, као и насиља у школама. Мрежа пилот школа из претходне фазе пројекта је база за ширење примера добре праксе и пружање менторске подршке новим школама.

1 Модел компетенција за демократску културу је развило Одељење за образовање Савета Европе.

Пројекат „Партнерство за праведно квалитетно образовање“ реализују ЦИП-Центар за интерактивну педагогију, у сарадњи са Дечијом фондацијом Песталоци, уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја у периоду 2020 - 2022. Активности пројекта доприносе развоју праведних и јединствених уписних политика, спровођењу законских регулатива нарочито у области антидискриминације, развоју међусекторске сарадње и унапређењу капацитета свих актера за социјалну и образовну инклузију. Пројектом је обухваћено 10 основних школа из три ЈЛС.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја и Основна школа «Др Драган Херцог», реализују пројекат **„Подршка школама за ученике са сметњама у развоју при реализовању наставе на даљину“** и циљ пројекта је хоризонтална размена искустава међу школама и оснаживање наставника у подизању дигиталних компетенција у раду са децом са сметњама у развоју.

У оквиру Програма: „Превазилажење разлика у правичности и повећање приступа квалитетном инклузивном образовању за децу ромске националности и другу децу изван школског образовања“ УНИЦЕФ је подржао реализацију **Програма огледа** за примену транзиционог модела припреме деце старије од седам и по година за укључивање у образовање, анализу и израду предлога система подршке (мера) за одрживу инклузију деце из осетљивих група у систем образовања и модел финансирања предложених мера, укључујући и финансирање из система социјалне заштите.

“АРИСЕ: Иницијатива за смањивање неједнакости у образовању“ је регионални пројекат који се спроводи у Албанији, Босни и Херцеговини, Косову*, Северној Македонији, Србији и Турској (кориснице пројекта), финансиран од стране Европске комисије. Циљ пројекта је пружање подршке укључивању ученика са ниским социоекономским статусом (СЕС) кроз изградњу националних и регионалних партнерстава организација цивилног друштва из шест корисница пројекта, која су усмерена ка заговарању и конструктивном дијалогу о политикама са националним владама, ка подизању свести међу кључним актерима у образовању и ка пилотирању интервенција на нивоу школе које су усмерене на подршку ученицима са ниским СЕС-ом.

У оквиру Економског и инвестиционог плана за Западни Балкан, унапређење дигитализације је препознато као једна од кључних области за унапређење и питање доступности квалитетног образовања за ученике у руралним областима. У оквиру иницијативе Дигитална будућност у мају 2020. године је започет пројекат којим се доводи интернет у школе у којима није било брзог интернета. Пројекат је финансиран из кредита Европске банке за обнову и развој (EBRD) од 18 милиона евра и грантом билатералних донатора Инвестициони фонд за Западни балкан (WBIF) од 1,7 милиона евра за припрему пројекта. Такође Европска инвестициона банка (ЕИБ) ће уложити 65 милиона евра у модернизацију основних и средњих школа у Србији како би се обезбедила нова дигитална опрема и изградња капацитета 50.000 наставника. Циљ пројекта је такође стварање једнаких могућности за образовање у руралним и урбаним срединама у Србији, оснаживање и повећање конкурентности младих на тржишту рада.

